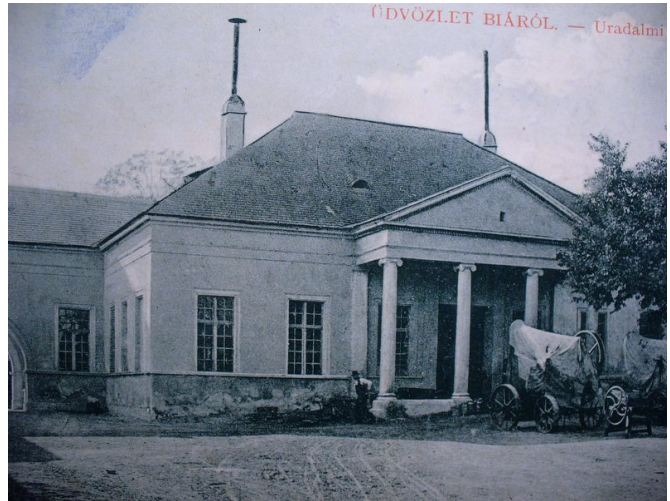

Megbízó: Biatorbágy Város Önkormányzata
2051 Biatorbágy, Baross Gábor u. 2/A

BIATORBÁGY: SÁNDOR-METTERNICH-KASTÉLY ÉPÍTÉSZEKTÖRTÉNETI KUTATÁSA

Készítette: Budapest Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Építészettörténeti és Műemléki Tanszék
Dr. Fekete J. Csaba, Gyetvainé Dr. Balogh Ágnes
1111 Budapest, Műegyetem rkp. 3.

Budapest, 2008. július–október

BIATORBÁGY: SÁNDOR-METTERNICH-KASTÉLY ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI KUTATÁSA

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	3
1. Biatorbágy és a biai kastély elhelyezkedése.....	4
2. Bia nagybirtokos családjainak története.....	5
2.1. Bia XVII-XVIII. századi birtokos családjai.....	5
2.2. A Sándor- és a Metternich-Sándor-család.....	8
3. Birtoklás és telektörténet.....	12
3.1. Bia birtoklástörténete a XVII. századtól.....	12
3.2. Telektörténet.....	24
4. A kastély építéstörténete és korabeli kialakítása.....	26
4.1. A kastély épületegyüttese.....	26
4.2. A kastélykert.....	41
5. A kastély jelenlegi kialakításának építészeti (mű)leírása.....	42
5.1. Ingatlanjellemzők és a műemléki védelem megjelenő kategóriái.....	42
5.2. A jelenlegi építészeti kialakítás bemutatása.....	44
5.3. Az épület jelenlegi műszaki állagának leírása.....	47
6. Kulturális örökségvédelmi (műemléki) értékelemzések.....	49
6.1. Eszmei és materiális örökségi (műemléki) értékek.....	49
6.2. Történeti beépítés és telken belüli bővíthetőség örökségvédelmi szempontjai.....	52
6.3. A funkcionális jelleg valamint a tömeg és belső térstruktúra alakításának történeti változásai.....	53
6.4. Épületrészek funkcionális alkalmassága mai (korszerű) rendeltetésekre.....	54
6.5. Optimális befogadóképesség, létszámkapacitás meghatározása.....	55
7. Értékmegőrzési és helyreállítási követelmények és javaslatok.....	56
7.1. Telekalakítás és az adminisztratív műemléki védelem javaslatai.....	56
7.2. Épületkutatói javaslat.....	56
7.3. Építészeti helyreállítás elvei, követelményei és javaslatai.....	58
7.3. A kertalakítás, udvarrendezés örökségvédelmi követelményei.....	60
7.5. Épületdiagnosztikai javaslat.....	61
8. A kulturális örökségvédelmi feladatok ütemezése, prioritások.....	63
9. Bibliográfia.....	65
10. Történeti források és forráshelyek jegyzéke.....	68
10.1. Levéltárak, levéltári (írott) források.....	68
10.2. Ábrázolásos források.....	70
Mellékletek.....	78
Értékleltár.....	79

Bevezetés

Jelen, a Biatorbágy, biai volt Sándor-Metternich-kastélyra vonatkozó tudományos dokumentáció Biatorbágy Város Önkormányzata megbízásából készült. Mivel ezt megelőzően a kastély egyetlen átalakítása során sem készült ilyen jellegű és mélységű tudományos dokumentáció, e tanulmány célja, hogy az országos szintű műemléki védelem alatt álló kastély jövőbeni helyreállításához szakmai alapot, javaslataival hatékony segítséget nyújtson. Utóbbiakat a dokumentáció készítői szakvélemény jelleggel fogalmazták meg.

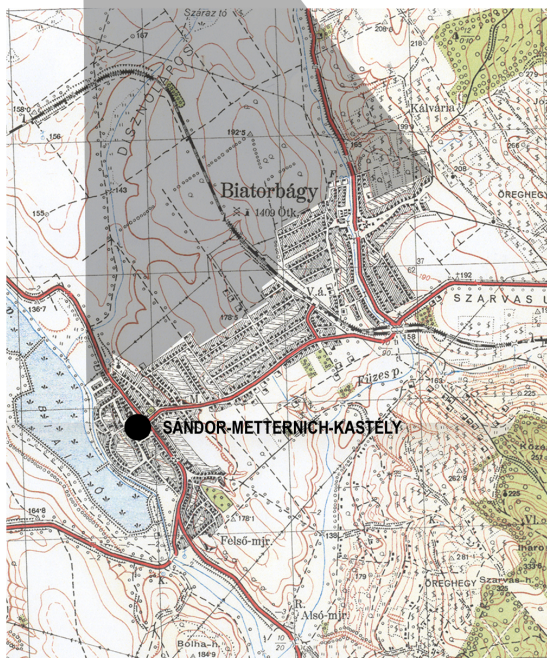
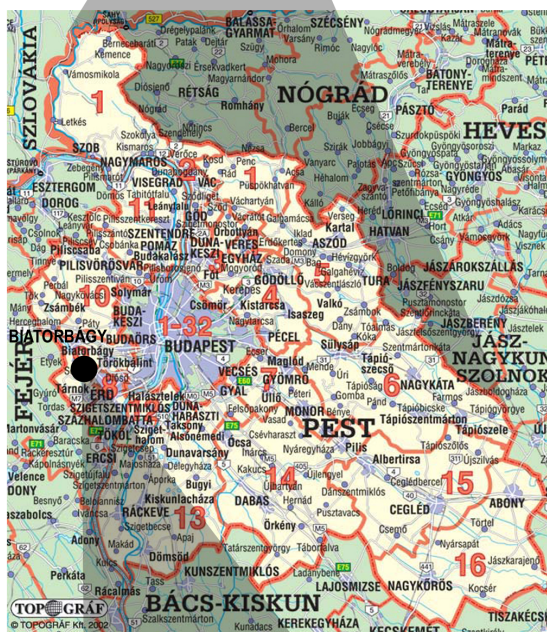
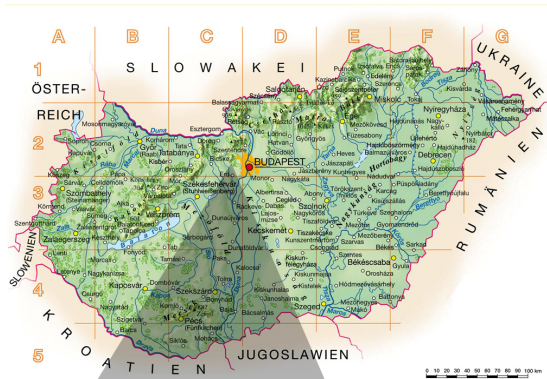
A tudományos dokumentáció első részében (2–4. fejezetek) a vonatkozó szakirodalom és levéltári forrásokra támaszkodva a kastélyépület, annak kertje és birtokosainak története körvonalazódik. A forráskutatáson alapuló történetírást helyszíni megfigyelések (szemrevételezések) tapasztalatai egészítik ki, de mivel eddig az épületek helyszíni feltárására sem került sor, annak eredményei még módosíthatják, kiegészíthetik e tanulmányban leírtakat.

A második rész (5. fejezet) a kastély jelenlegi állapotát mutatja be, szintén helyszíni megfigyelések alapján. E rész fontos eleme a belső térre vonatkozó egyszerűsített szemrevételezéses értékleltár (5.3. alfejezet), valamint a kapcsolódó fotódokumentáció. (F4–F12 tábló) A kastély épületeinek szakszerű építészeti felmérésére jelen megbízás kereteiben sajnos nem került sor.

A tudományos dokumentáció harmadik – nem szokványos – része (6. fejezet) a kastély kulturális örökségi értékeinek (eszmei és materiális műemléki értékek) elemzését végzi el. Az értékek megfogalmazásán túl a legfontosabb műemlékvédelmi szempontok és korlátok bemutatásával az eljövendő (újra)hasznosítás és helyreállítás értékalapú, az örökségi értékek kibontakoztatását szolgáló szellemiségét kívánjuk megalapozni.

A negyedik részben (7–8. fejezetek) konkrét javaslatokkal kívánjuk a fent megfogalmazott célt elősegíteni. A dokumentációt bibliográfia és forrásjegyzék zárja, amely a tanulmány elkészítéséhez felhasznált műveken és dokumentumokon túl a feltárt, de ez idáig fel nem dolgozottakat is felsorolja. Meg kell jegyezni, hogy a tanulmány elkészítésére meghatározott idő alatt csak magyarországi levéltárakban történt kutatás. A bécsi városi és állami levéltár nemleges válaszát követően ott forráskutatást nem végeztünk, továbbá a Metternich hercegi uradalom Haitzendorf, Schloss Grafenegg székhelyű jószágkormányzóságától megkeresésünkre máig nem érkezett válasz. Ezen kutatás(ok) elvégzése így szintén a jövő feladatává vált.

1. Biatorbágy és a biai kastély elhelyezkedése

Biatorbágy város (é.sz. 47.47119° k.h. 18.82520°) Magyarország dunántúli részén, Közép-Magyarország régióban, Pest megye nyugati, Fejér megyével határos területén helyezkedik el a Budaörsi kistérségben. Északról Páty, északkeletről Budakeszi, keletről Budaörs, délkeletről Törökbálint, délről Érd, Sósikút, délnyugat-nyugatról a Fejér megyei Etyek, nyugat-északnyugatról Herceghalom települései határolják.

A Bia [Bial] (németül Wiehall) és Torbágy (németül Kleinturwall) falvakból 1950-58 között összeépült, 1966-ban egyesített város belterülete a Zsámbéki-medencében terül el, ezt északnyugati-délkeleti irányban a Budai-hegység övezi, a keleti rész a Budaörsi-medencébe nyúlik át.

Biatorbágy területe 43.80 km², teljes népessége (2008) 11j260 fő, népsűrűség 257 fő/ km².

Bia és Torbágy településközpontja is utcás-elágazó utcás szerkezetű, csupán Bia legrégebb, XVII. századi része halmazos. Az újabban kiépült részek kertvárosi beépítést mutatnak.

Biatorbágy Budapesttől 19 km távolságra fekszik, személygépkocsival az M1-es autópályán haladva 15 perc alatt érhető el; a régi, Budadörsi úton 20 perc alatt közelíthető meg. Elővárosi vasúttal 30 percenként Budapest-Déli Pályaudvarról induló járatral érhető el.

2. Bia nagybirtokos családjainak története

2.1. Bia XVII-XVIII. századi birtokos családjai

Fekete Lajos (?-1616) teljes Bia és Torbágy birtokosa 1616-ig, amikor is utód nélkül meghalt.

Czetényi János (Czethenyi, Czethény, Czetény, Csetény, Csetényi) fél Bia és Torbágy birtokosa volt 1616-tól, Illey Jánossal együtt kapták meg a kincstártól a birtokot. Egy későbbi tanúkihallgatási jegyzőkönyv szerint Czetényi János „a Nationális Sajkás Militiának Vajdája volt”.¹ Felesége Jóna Borbála, aki 1657-ben már megözvegyült. Fiuk, Czethényi Tamás 1657-ben már fél Bia és Torbágy birtokosa volt. Czetényi István (talán szintén C. János fia) 1660-ben volt itt birtokos. Czetényi János 1693-ban adta el birtokrészét Hochwarter Mihálynak és feleségének.

Illey János (Illiey, Williey) fél Bia és Torbágy birtokosa volt 1616-1627 között, amikor is utód nélkül meghalt.

Hügyei Farkas Pál 1627-ben kapta meg a kincstártól Illey birtokrészét. Nógrádi „Vice-Capitán”, alkapitány volt, 1664-ben halt meg. Örökösei fia, Farkas (II.) Pál (2. felesége Szombathelyi Anna) és annak fiai, Farkas Imre és Ádám voltak. Imre fia, Farkas György volt birtokos Ádámmal (nagybátyjával) együtt. 1689-ben a Farkas család elzálogosította birtokrészét Hochwarter Mihálynak, s csak 1720-ban váltotta vissza Farkas Ádám fia, István, aki feleségével, Berthóty Erzsébettel, egy fiával és hat lányával együtt élt Bián. 1736-ban halt meg Farkas István egyetlen fia, Pál, így István unokatestvérének, Györgynek a fia, Farkas János jelentkezett a birtokért (felesége Frideczky Rozália). Közös birtoklásuk a Hochwarter örökösökkel, majd a Sándorokkal rendszeres vitákkal, perekkel volt terhes. Farkas János 1761-ben végrendelkezett, feleségén kívül gyermekei, Antal és Terézia voltak örökösei. Hügyei Farkas Antal, Farkas János fia, a M. Kir. Nemes Testőrség tagja volt. Nővére, Farkas Terézia Nagyszigethy Szily Józsefhez ment feleségül 1770-ben, aki 1775-ben sógorától, Farkas Antaltól megvette a Biai és Torbágyi birtokrészeket.²

Hochwarter Mihály (Michael Hochwart, Hochvart, Hochwarth, Hochbort, Hochborter, néhol tévesen Hochenbert...) (?-†1697. december 2. előtt) kamarai tisztviselő volt, váci, majd budai főharmincados, Pest-Pilis-Solt vármegye főadószedője. 1689-ben lett fél Bia és Torbágy földesura, amikor a Farkas család elzálogosította birtokrészét. Hochwarter hamarosan megszerezte mellé Csonkatebe (mai nevén Herceghalom) és a ma Etyekhez tartozó Bot(puszta) és a ma Pátyhoz tartozó Kozárom birtokokat is.

¹ MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 151-152.

² Boldizsár I. k. 13-14. 30. 36.; MOL O69. Ügyvédi iratok. 802. cs. fasc. 130. No. 23.; MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 278.; P638 Szily család levéltára. 14. cs. 1761. fol. 38-41.

Hochwarter Pest megye történetében a törökellenes felszabadító háború kezdetén tűnt fel, Vác visszafoglalását követően váci, majd Buda 1686. évi felszabadítása után budai harmincadosként. Az eredetileg kamarai tisztségviselőt 1692. január 12-én választották meg Pest-Pilis-Solt vármegye perceptorává (pénztárosi, illetve főadószedői feladatokkal). Kamarai tisztségét továbbra is fenntartotta, 1693-ban budai harmincadosként terjesztette a Pest vármegyei közgyűlés elé a kamarai adminisztráció kérését, hogy a szolnoki híd javításához 15 szekeret küldjenek ingyenesen gerendák szállítására.

1693-ban kapta meg Bia és Torbágy – addig a Czetényi család által birtokolt – felét is Hochwart Mihály³, amikor kihirdették Hochwarter és felesége, szül. Reiffenstulin Mária Cecília, kilenc fia: János, István, Ignác, Mihály, Jakab, Antal, József, György, Fülöp és leánya: Johanna nemeslevelét. 1693-1694 telén Hochwarter Sötér Ferenc alispánnal ment Bécsbe követségbe, "mivel a Rabutin ezred tisztjei a szegény néppel szemben kihágásokat követtek el." A megyei közgyűlési jegyzőkönyvekben fennmaradtak Hochwarter elszámolásai, a teljesítendő kifizetések elrendelése (pl. budai jezsuitáknak kápolna építésére, a pesti pálosoknak orgonaépítésre, a vármegye börtönében lévő foglyokat gyógyító Fogarasi Mihály pesti kirurgus/sebész fizetésére stb.). Az 1697. december 2-i megyei közgyűlésen tárgyalták Hochwarter perceptor elhunytát, akinek helyébe korábbi munkatársát, Fittos Ferenc szolgabíróvá választották. A vármegye még többször tárgyalt Hochwarterről, mert a praedo-k (prédók - a kuruc korszak császári rendeleteiben e néven emlegették a „rablók”, „latrok”, „gonosztevők” ekkor még szervezetlen csoportjait)⁴ ölték meg a nála lévő pénzért, amelynek elrablása miatt a kár megtérítését feleségétől követelték. Özvegye az elrabolt pénz egy részét meg tudta téríteni, a fennmaradó részt helyzetére tekintettel a vármegyei közgyűlés elengedte.⁵

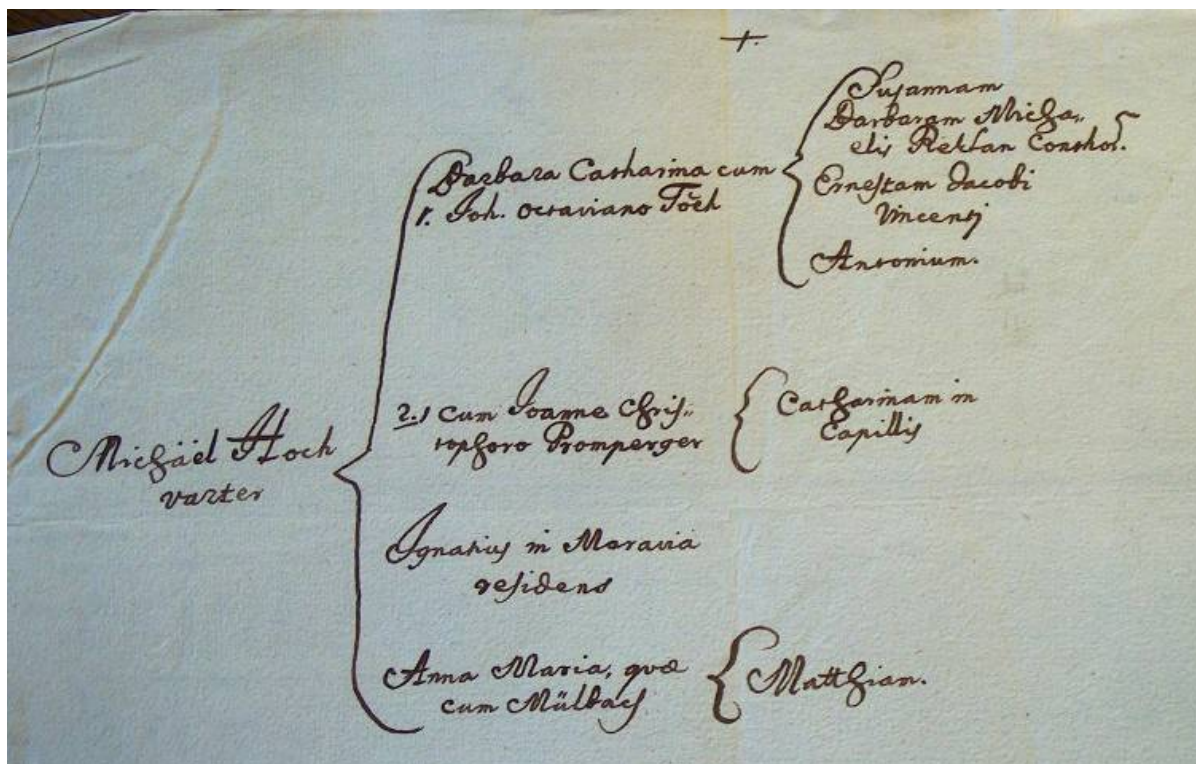
Hochwarter halála után a következő 50 évben Bia és Torbágy birtokosai többnyire összefoglalóan „Hochwarter örökösök”-ként szerepelnek az iratokban. A biai birtoktörténetben Hochwarter az imént felsorolt sok gyermekének nincs nyoma, csak lánya Barbara, annak első férje, Décs János (Johann Octavio von Dötsch, Döltsch, Döts, Dets, Tecs, Técsy, Töch), Décs Jánostól született négy gyermekük, ill. később Barbara második férje, Promberger Kristóf (Johann Christoph Promperger, Bromberger, Bromberg), ill. lányuk szerepel az uradalom birtoklástörténetében. Az 1740-es évekre Hochwarter örököseiként szerepeltek lánya, Barbara Catharina Hochwarter (meghalt 1742 előtt) és első férjétől, Décs Jánostól született négy gyermeke (Susanna Décs, Barbara Décs, férjével Michael Rektannal v. Reklaimmal, Ernesta Décs férjével, Jacob Vincenttel és Anton Décs – az újvári gyalogsági ezred hadnagya), valamint Barbara Hochwarter második férje Promberger Kristóf, lányuk Catharina Promberger, valamint Hochwarter Ignatius nevű fia Moraviából, ill. lánya Anna Maria Mülbach (szül.

³ MOL P592. Sándor (biai) család 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 174-179.; P592. 10. k. 66-69. 95-97. (Kiss Tibor fordítása alapján). MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 21-22. (1693) 23-55. (1695, 1696)

⁴ Kosáry Domokos: Pest megye a kuruckorban. In: Keleti – Lakatos – Makkai 79. 83. (PML Közgy. jkv. 1689, 131.; uo. 1701. 595. PML Ö. 146.)

⁵ www.biatorbagy.hu/telepules/hiressegek

Hochwarter), fiával Matthias Mülbachhal együtt. ⁶ E Hochwarter örökösök 1749-ben megegyeztek egymás között és eladták a birtokot (fél Biát és Torbágyot, valamint Bot, Csonkatebe és Kozárom pusztákat) az egyik Hochwarter unokának, Décs Ernesztinának és férjének, Vincent Jakabnak (Jacob Vincentnek). Ők 1749. április 8-án adták el báró Sándor Mihálynak.⁷

1. ábra: A Hochwarter örökösök 1749-ben (MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 135.)

A gróf Sinzendorff (Szinzendorff, Szinszendorff, Czincendorf) család neve 1701-ben bukkant fel itt. Johann Wrickhard (Weickhard) Michäel Wenzel von Sinzendorff gróf megvásárolta a Hochwarteri örökségből e birtokot (Bod, Csonkatebe puszták, valamint fél Torbágy és fél Bia területét), bár csak a fele vételárat fizette ki. 1702-ben a cs. és kir. udvari kamarától megkapta hozzájárulását a birtokláshoz, miután fizetett a donációért. A Rákóczi szabadságharc miatt azonban Sinzendorff nem tudott hasznot húzni birtokából.⁸ Isabella Sinzendorff (született von Fürstenberg) grófnő, Michäel Wenzel von Sinzendorff felesége (?) 1719-ben eladta tulajdonjogát Décs Jánosnak, a néhai Hochwarter vejének, aki azonban szintén nem fizette ki a teljes vételárat. 1733-ban Prosper von Sinzendorff (*1700), Michäel Wenzel von Sinzendorff fia lemondott a Hochwarterekkel szembeni követeléseiről.⁹ Wenzel és Friedrich Sinzendorff, Prosper fiai azonban pereskedésbe kezdtek báró Sándor Mihállyal a birtok tulajdonjogáért. A Bécsben befolyásos urak (egyikük miniszter is volt) 1760-ban megnyerték a pert, majd 1761-ben eladták a birtokot báró Sándor Mihálynak.

⁶ MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 135. (1749)

⁷ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 134-137.; uo. Fasc. 2. 139-141.

⁸ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 56-59. (1702); uo. Fasc. 2. 247-8. (1760)

⁹ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 70-79. (1733); uo. Fasc. 2. 247-8. (1760); uo. Fasc. 2. 188.

A Nagyszigethi Szily család Szily József házassága révén lett itt birtokos. Szily József Pest megye alispánja, udvari tanácsos a kétszemélyes tábla elnöke, 1770-ben feleségül vette Hügyei Farkas Teréziát, majd ennek testvérétől, Farkas Antaltól 1775-ben megvette a Biai és Torbágyi birtokrészeket. Gyermekai, Mária és Antal, aki lovashuszar kapitány, majd őrnagy volt. Szily Mária fia, Splényi Lajos az 1848/49-es szabadságharcban huszárezredesként harcolt, Kossuth torinói, majd konstantinápolyi követeként is szolgált. Szily Mária lánya, Splényi Mária férje Guyon Richárd a szabadságharc tábornoka volt. Sándor Mór 1853-ben megvette a Fáy-féle (korábbi Szily-, ill. Farkas) birtokrészt is Fáy Barnabásné szül. Szily Carolina halála után, így teljes Bia és Torbágy földesura lett.¹⁰

2.2. A Sándor- és a Metternich-Sándor-család

A slavniczai nemes és bajnai gróf Sándor-család¹¹ Trencsén vármegyében (ma Szlovákia) honos család volt a XIV. századtól, ahol Slavnicza (ma Szalonca) települést birtokolta, s ősi székhelyük még a XIX. század folyamán is a család birtokában volt. A XV. században Kaszai Bechich Tamás Sandrin nevű fiától eredt a „Sándor” név, amelyet 1517-ben Márton fia használt először slavniczai előnévvel (Sándor de Slavnicza). A XVII. század a család társadalmi és anyagi felemelkedésének időszak. Sándor I. László két fia, Sándor III. János 1616-ban alnádor; II. László, pedig Nyitra vármegye alispánja volt. Bennük a Sándor-család két fő vonalra szakadt: János a striczei főág, László a későbbi grófi ág törzse lett. (A striczei főág János legifjabb fiában, I. Ferenc vonalán újabb ágra szakadt, amelyet luki ágnak is neveztek.¹²) A XVII. században a Sándor-család több férfi tagját megyei és országos közhivatalokban, politikai szerepvállalással találjuk, vármegyei alispánok, országgyűlési követek stb. posztjait töltötték be.

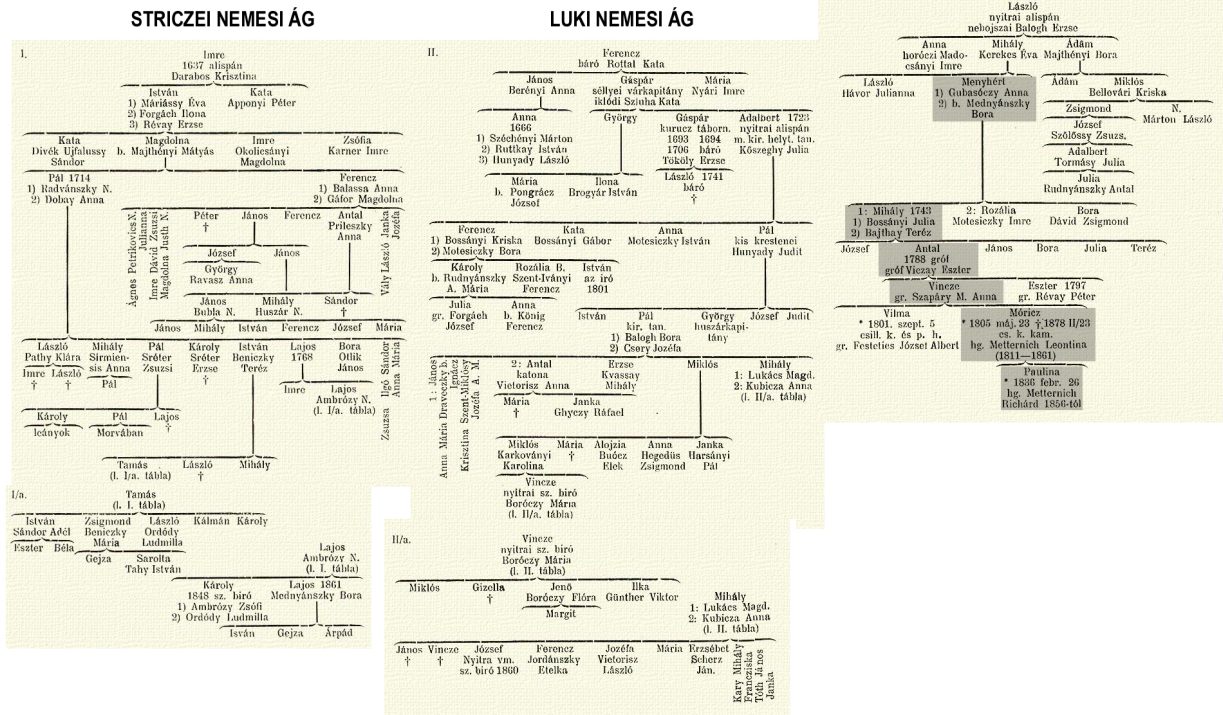
¹⁰ Boldizsár I. k. 36. MOL O69. 802. cs. fasc. 130. No. 23.; MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 278.; Boldizsár II. 109.; Bugár 2.

¹¹ Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. X. köt. Pest, Ráth Mór, 1863. 31-40. A család leszármazási táblái az Országos Levéltárban maradtak fenn. MOL P592. Sándor (biai) család. 9. cs. Tomus O. fol. 1. (más ágról uo. 2-31.)

¹² 1706. július 25-én kelt Diploma Baronatus Szlavniczai Sándor Gáspár részére. MOL P592. Sándor (biai) család. 9. cs. Tomus O. fol. 51.

SLAVNICZAI SÁNDOR-CSALÁD

BAJNAI GRÓFI ÁG

2. ábra: A Sándor-család leszármazási táblázatai Kempelen Béla könyvében (I. még F0 tablót is.)

Az 1715. évi országgyűlésen Nyitra vármegye követe volt, s a határvizsgáló küldöttség tagja lett Sándor Menyhért (+1728), Sándor II. László unokája. Menyhért, a katonai pályán kezdő, majd – a kuruc időkben – rebellisnek számító, s Esztergom vármegyében letelepedett nemes befolyásos egyházi kapcsolata révén¹³ alispán lett, s 1716-ban bárói diplomát kapott. Esztergomban városi palotát¹⁴ Bajnán vadászkastélyt¹⁵ alakíttatott ki korábbi épített előzményekből. Első¹⁶ feleségétől, Gubasóczy Annától született fia, báró Sándor Mihály (+1773)¹⁷ a család birtokait a Komárom megyében Kömlöd megszerzésével 1743-ban terjesztette ki, s ő vásárolta meg Biát is.¹⁸ Mihály első neje 1743-ban

¹³ Gubasóczy Anna néhai nagybátyja, Gubasóczy János (+1686) váci és nyitrai püspök, később kalocsai érsek lett. Valószínűleg ennek a rokonságnak is köszönhető, hogy Sándor Menyhért 1710–1719 között Esztergom megye alispánja, később főispánja lett, s az esztergomi érsek szabad kezét adott neki, és teljes bizalommal viseltetett iránta.

¹⁴ A palota korábbi előzményét adó épületeket Papes Adám alezredes özvegyétől 1723-ban vette meg Sándor Menyhért alispán, aki az 1740-es években teljesen átépítette a házat. Az 1770-es években Sándor Antal kibővítette, és mai formájára alakította. Jövedelmei növelésére 1778-ban nyilvános fogadót nyitott itt. Ez volt a gróf Sándor család Esztergom megyeszékhelyi lakása, ami 1806-ig maradt a család tulajdonában. Sándor Antal halála után 1801. jan. 5-én összeírás készült esztergomi házáról. Három lánya volt jelen: gr. Stemb Ferencné S. Jozeph, gr. Majláth Józsefné, S. Anna és gr. özv. Révay Péterné, szül. gr. Sándor Eszter. MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 9. cs. Tomus O. fol. 157-159.

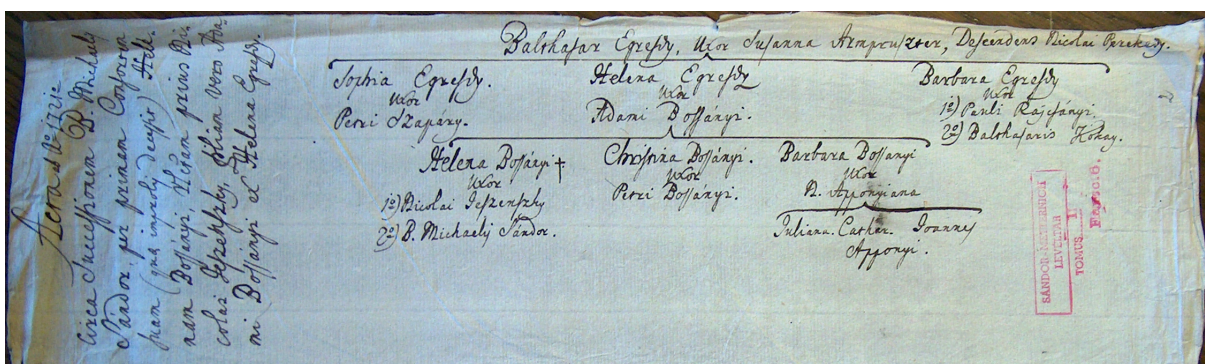
¹⁵ Halála után fia, Sándor Mihály építtette át először, majd Sándor Antal, majd 1802-1807 között Vince, és 1834-ben Hild József tervei szerint Sándor Mór.

¹⁶ Második felesége Mednyánszky Bora volt.

¹⁷ Sándor Mihály 1773. január 19-én halt meg. MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 9. cs. Tomus P. levelek I. kötet fol. 311.

¹⁸ A bajnai Both-család birtokai a XVIII. századra az örökösök kezén szétszóródtak és felaprózódtak. Sándor Menyhért és fia, Mihály, miután a megfelelő anyagi alapokat megteremtette, hozzálátott a már igen távoli rokonok kezén lévő birtokrészek felvásárlásához. Both Katalin utódai közül ekkor még ketten voltak életben: Farkas Ambrusné Kincsy Orsolya és Páhy András. Ez előbbtől 1698 és 1745 között Sándor Mihály részletekben vette meg a birtokot tízezerhatszáz forintért, az utóbbtól 1698-ban és 1713-ban vette zálogba annak részét tizenöt-tizenöt évre. Az Esztergom megyeiekén kívül 1717-ben a Bars megyei Szodó, valamint a Komárom megyei Szentmihály és Kisigmánd faluban lévő örökreszeket is megvette tőlük. Both Doroltya utódai közül a Géczy család 1718 és 1758 között harminchétezer-öttszázhetven forintért adta el örökségét Sándor Mihálynak, aki ezután a Sándor-család különböző ágainak kezén lévő birtokrészek egyesítésére törekedett. A bajnai birtokrészt nagybátyja, Sándor Adám azonos nevű fiától, Adámtól 1743-ban háromezerhuszonöt forintért,

Bossányi Helena,¹⁹ a második Bajthay Teréz volt, akitől többek között Antal fia született. Sándor Antal (1745–1801),²⁰ aki Mária Terézia bécsi udvarában császári-királyi kamarás, a hétszemélyes tábla ülnökének méltóságát viselte, 1787-ben emelkedett grófi rangra.²¹ Gyarmatpusztán vadászkastélyt és kápolnát építtetett.²² Feleségétől loósi és hédervári gróf Viczay Esztertől²³ született egyetlen fia, Vince. Sándor Vince (1767–1823) császári-királyi kamarás, a bajnai, biai, boti és rárói uradalmak örökös ura,²⁴ 1802 januárjában vette át apjától a bajnai uradalom irányítását. A család esztergomi palotáját eladta, s 1803-06 között Pollack Mihály (1773–1855) tervei nyomán a bécsi Johann Aman (1765–1834) kivitelezésében építtetett a Budavárban új palotáját,²⁵ 1823-ban pedig, feltételezhetően Hild József (1789–1867) tervei szerint Bián kastélyt.²⁶ 1788-ban vette nőül muraszombati, széchyszigeti és szapári gróf Szapáry Mária Annát (*1769),²⁷ akitől Vilma (*1801. 09. 05. – Bécs, 1864. 01. 20.) leánya (1823-tól tolnai gróf Festetics Albert (1786–1869) felesége) és Móríc fia született meg.

3. ábra: A Bossányi-család rokoni ágának családfája (MOL P592 7cs. Tom. J Fasc.6.fol.2.)

Sándor Móríc (Bajna, *1805. 05. 23. – Bécs, 1878. 02. 23.) gróf a XIX. századi Magyarország egyik legkitünőbb és legnevezetesebb lovarja, „az Ördöglovas” volt. A Bécs-Döblingben álló elmegyógyintézetben végződő élete legendáktól és merész kalandoktól színes, híre vakmerő lovas-,

Miklós nevű fiától pedig 1744-ben háromezerszáz forintért vette meg. Sándor Anna Madocsányi Imre felesége lett, és négy gyermeknek adott életet, akik közül Krisztina 1719 és 1765 között részletekben hétezeröttszáz forintért, Mária 1732-ben és 1743-ban ezerkétszáz forintért és a Trencsén megyei Rongyosiztrice birtokjogáért adta át örökségét, Erzsébet 1718-ban és 1749-ben ötezer forintért, Gáspár pedig 1729-ben és 1753-ban kétezer-öttszáz forintért adta el a bajnai uradalom tulajdonjogát. Az Esztergom megyei volt Both birtokok – Bajna, Nagysáp, Sárísáp és több pusztá – 1765-re tehát már Sándor Mihály birtokába kerültek, aki a megszerzett birtokok jövedelmét jól kiépített uradalmi rendszerrel biztosította. Ennek központja lett Bajna.

¹⁹ Nagy Iván és Kempelen Béla családtörténeti kötetében is Bossányi Júlia szerepel, de a Sándor-család levéltárában (MOL MOL P592 7cs. Tom. J Fasc.6.fol.2.) megtalálható, rokoni kapcsolatot mutató irat szerint báró Sándor Mihály felesége Bossányi Helena volt.

²⁰ Sándor Antal végrendelete 1785-ben kelt, s 1801-ben halt meg. Bia említése nem fordul elő a latin nyelvű végrendeletben. MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 9. cs. Tomus O. fol. 87-92.

²¹ Az iratokban korábban, már 1772-ben is a grófi címet használják. (pl. MOL P592. 10. kötet fol. 95-97.)

²² 1835–1856 között Sándor Móríc gróf építtette át mindkettőt. A barokk kastély Hild József gótizáló stílusú tervei nyomán alakult át.

²³ Az 1723-ban, III. Károly király adományával grófi rangra emelkedett Viczay Jób-Keresztély (1701–1734) bellatinczi báró Ebergényi Esztertől született legkisebb leánya.

²⁴ Sándor Vince javai 1808-ban: Esztergom vármegyében Bajna, Nagysáp, Sárísáp; Komárom vármegyében Gyarmat, Gyermely, Szomor, Somodor, Győr megyében Ráró, Fejér megyében Kis Báb, Nagy Baáb, Salgaska, Ság, Pest megyében Bia és Kis-Torbágy, Fejér megyében Bot. MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 9. cs. Tomus O. fol. 153.

²⁵ A palotát gróf Sándor Móríc 1831-ben eladta az örgróf Pallavicini-családnak.

²⁶ Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. I. köt. 39. (Magyarország vármegyéi és városai)

²⁷ Talán gróf Szapáry II. József (1754–1822) valóságos belső titkos tanácsos, mosoni főispán első nejétől, Schmaleker Teréztől született gyermeke lehet, aki Gorzkovszky Károly lovassági tábornok neje is volt. Űkanyja az az Egresdy Zsófia, aki férjével, a bárói rangot szerző Szapáry I. Péter alországbíróval a Sándor–Bossányi-családok rokonságát mutató leszármazási táblázatban Bossányi Helena nagynénjeként szerepel.

úszó- és vadászteljesítményei által maradt fenn. Gazdag könyvgyűjteményét a Széchényi Ferenc gróf által alapított Nemzeti Múzeum könyvtárának ajándékozta. Sándor Móric a biai Fáy-féle birtokot is megvette.²⁸ Nejétől Metternich-Winneburg Kelemen²⁹ herceg elsőszülött leányától, Leontine (Bécs, *1811. 06. 18. – Bécs, 1861. 11. 16.) hercegnőtől egyetlen leánya, Paulina (Bécs, *1836. 02. 26. – Bécs, 1921. 09. 28.)³⁰ grófnő született.³¹ Az uradalmi központ hivatalos helyiségeiként használta a biai kastély(okat), s itt őrizték a híres Sándor-féle családi levéltárat, melynek oklevelei 1200-ig nyúlnak vissza.³² Ő 1856-ban ment feleségül nagybátyjához, édesanyja öccséhez, Metternich-Winneburg Richard (Bécs, *1829. 01. 07.–Bécs, 1895. 03. 01.) herceghez. Három leányuk született: Zsófia (1878-tól Oettingen-Oettingen und Oettingen-Spielberg Albrecht hercegné), Antoinette (1885-től Waldstein-Wartenberg György grófné) és Klementine hercegnők.

Metternich-Winneburg Klementine (Bougival sur Paris, *1870. 06. 27. – Corvey bei Höxter, 1963. 10. 25.) hercegnő és édesanyja, Paulina grófnő 1897. június 4-től viselhették a „Metternich-Sándor” kettős családi nevet és az egyesített hercegi címet. Klementine hercegnő 1926-ban adoptálta legidősebb nővére, Zsófia hercegnő unokáját,³³ Hohenlohe-Schillingsfürst-Ratibor und Corvey Ferenc Albert (Rauden, *1920. 10. 23.) herceget, aki ezután Metternich-Sándor Ratibor und Corvey Ferenc Albert néven vitte tovább a család Sándor-ágát. 1962-ben kötött házasságot Salm-Reifferscheidt-Krautheim und Dyck Izabella (Alfter, *1939. 02. 19.) grófnővel, akitől öt fia Bécsben született meg: Viktor (*1964. 03. 28.), Tasziló (*1965. 10. 23.), István (*1968. 07. 02.), Benedek (*1971. 01. 25.) és Fülöp (*1976. 05. 14.)

²⁸ Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. I. köt. 39. (Magyarország vármegyéi és városai)

²⁹ Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. II. köt., Budapest, k.n., 1993. 311-312., 314.

³⁰ 1921. október 3-án a Bécs-Hietzing Friedhof temetőben temették el.

³¹ Egy a Pest Megyei Levéltárban őrzött meghatalmazás szerint Sándor Pauline grófnő birtokai 1878-ban a következők voltak: a bajnai uradalomban Bajna, Nagy-Sáp és Őrisáp, Gyermely és Szomor több pusztával; a biai uradalomban: Bia és Kistorbágy, Herczeghalma és a kapcsolódó puszták. (PML VII. 1-c 30269/1882.)

³² Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. I. köt. 39-40. (Magyarország vármegyéi és városai)

³³ Metternich-Winneburg Zsófia hercegnőnek Erzsébet (1886–1976) nevű leánya 1910-ben ment feleségül Ratibor und Corvey, Hohenlohe-Schillingsfürst-Breunner-Enkevoirth Viktor (1879–1945) herceghez, akitől 1920-ban született meg Ferenc Albert nevű fia.

3. Birtoklás és telektörténet

3.1. Bia birtoklástörténete a XVII. századtól

1469-ből fennmaradt egy Bia (Bial) határterületét megjelölő írásos dokumentum. 1616-ban az elhunyt Fekete Lajos magvaszakadtával a kincstár tulajdonába visszakerült birtokot (teljes Biát és Torbágyot) Czetényi János (Czetény, Czethenyi, Czethényi, Csetény, Csetényi) és Illey János (Illiey, Williey) kapták meg.³⁴ 1616. április 14-én bocsátotta ki birtoklevelüket Thurzó György nádorispán.³⁵ Illey Jánosnak nem született örököse, így halála után 1627-ben biai és torbágyi birtokrészét Hügyei Farkas Pál kapta meg a kincstártól, ill. Eszterházy Miklós nádorispántól.³⁶

1657-ben Farkas Pál, nógrádi „Vice-Capitán” Czethényi János özvegyével, Jósa Borbálával és fiával, Czethényi Tamással együtt birtokolták Biát. Ebben az évben szerződést kötöttek Bia és Torbágy jobbágyaival a török által uralt területek jobbágyi adózását illetően. (A jobbágyok ugyanis a megszállt területeken is termény és pénzszolgáltatással tartoztak a végvárokon túlra menekült földesuraiknak.) Jobbágyaik közös adóját (100 Ft és részletesen felsorolt természetbeni juttatások) egymás között felezték el.³⁷

1660-ból az előbbihez hasonló leírás maradt fenn a falu jobbágyainak adójáról az előbbi irattal együtt másolatban, mely szerint ekkorra Czethényi János már meghalt, Czethényi István „maradéki fiai” birtokolták a falu egyik felét. Farkas Pál, mint a jelentősebb birtokos alkudott meg a jobbágyokkal Czethényi fiai nevében is. Az irat említi, hogy ekkor a falubeliek a halastóból halászott halakból magyar uraik mellett a töröknek is adóztak.³⁸ 1664-ben meghalt Farkas Pál, majd 1668-ban Farkas (II.) Pál fiai, Farkas Imre és Ádám voltak a falu birtokosai.³⁹ 1689. november 22-én kelt nyilatkozatában ifj. Hügyei Farkas György (Imre fia) tudatta, hogy kénytelen Farkas Ádámmal „közös jószágát, úgy mint Bya névot” árúba bocsátani, mivel tovább szeretné tanulmányait folytatni. Teljes körű felhatalmazást adott Ádámnak arra, hogy az ő birtokrészét is elzálogosíthassa. Az ár fele őt illeti, mely összegből

³⁴ MOL P592. Sándor (biai) család 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 174-179.; P592. 10. k. 66-69. 95-97. (Kiss Tibor fordítása alapján)

³⁵ MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 1-2.

³⁶ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 3-9.

³⁷ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 10-11. (ugyanaz másolatban P 638. Szily család levéltára 15. cs. 1770. fol. 126-127. és 195. is!) „En Farkas Pál Nógrády Vice Capitán adom emlékezetül ... hogy Pilis Vármegyében levő Biai Falubeli jobbágyokkal, melly falut a Néhay Nemzetes és Vitéz Czethényi János Uram meg hagyott Eözvegyével, Nemzetes Jósa Borbála Aszszonyal , és Fiával Czethényi Tamás úrral együtt birunk... 13. May Anno 1657.”

³⁸ MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 10-11. (ugyanaz másolatban P 638. Szily család levéltára 15. cs. 1770. fol. 126-127. és 195. is!) „Pilis Vármegyében Biai nevű falunak felit birom és az felit Czethényi István maradéky fiai birják, de én vagyok prae a Jószág birásában. En alkuttam meg is a Faluban lakos Emberekkel, a szegény Czethényi János halála után ... De jövendőben azon legyenek a Fiaim, ... hogy fellyebb vigyik az adójokat, mert mostsem sok az adójok, Halas Toja is, nagy vagyon, minyarást tsak az falu alatt, az mikor halásztak ennek előtte az mi halakat foktanak, egy része az Török Urak számára járt, más része, a mi számunkra, Magyar földes Urakra, harmadik a Halászkokra, negyedik a Falunak Anno 1660. Die 22 Marty Farkas Páll.”

³⁹ Boldizsár I. k. 10.

(nagy)bátyja, Ádám továbbra is tanulmányait, megélhetését fogja fedezni.⁴⁰ Még ebben az évben Farkas Ádám és György 600 Rhénes forintért elzálogosították birtokrészüket Hochwarter Mihálynak – csak 1720-ban váltotta azt vissza Farkas István. Szerződés tette lehetővé, hogy Hochwarter 400 forint értékben házat is építhessen itt.⁴¹

1689-ben lett tehát fél Bia és fél Torbágy földesura Hochwarter Mihály. Az azévi összeírás felesége javaiként sorolt fel itt, Bián 208 tehenet, 82 tinót, 35 lovat, 649 juhot.⁴² 1693. augusztus 3-án kelt szerződés alapján Czetényi János is átruházta (öröklevéllel, 'fassio'-val eladta) birtokrészét Hochwarter Mihálynak és feleségének, Reiffenstulin Mária Ceciliának, így Hochwarter teljes Bia és Torbágy ura lett. 1695-96-ban Hochwarter Kozárom és Csonkatebe birtokát is megszerezte Drahosoczy Györgytől, majd 1696-ban Bot majorság birtokát is megkapta I. Lipóttól.⁴³ Ezekben az években a tényleges birtoklás igen zűrzavaros volt, mivel a birtokosok valószínűleg nem itt éltek még. 1698 októberében Suppán István a Hügyei Farkas család és Hochwarter Mihály özvegye és örökösei nevében is tiltakozott a Czetény család eljárása ellen, melynek során azok eltulajdonították porcióikat e birtokokon.⁴⁴

Hochwarter Mihály halála (1697?) után hosszú időre bonyolult helyzet alakult ki a birtok (fél Bia és Torbágy falvak, valamint Bot, Csonkatebe és Kozárom puszták) tulajdonjogában. A következő 50 évben Hochwarter örökösei birtokolták az uradalmat, azonban a Sinzendorff család is igényt formált rá. 1701-ben ugyanis Johann Wrickhard (Weickhard) Michäel Wenzel von Sinzendorff gróf megvásárolta a Hochwarteri örökségből e birtokot (Bot, Csonkatebe puszták, valamint fél Torbágy és fél Bia területét) egy budai vízivárosi házzal együtt 31.500 forintért, amiből azonban csak a fele vételárat fizette ki. 1702-ben Sinzendorff 7.228 forintot fizetett be a donációért a cs. és kir. udvari kamarához, amely hozzájárulását adta a birtok megvásárlásához. A kamara ugyanis „fegyverek jogán” (jure armorum) tekintette megszerzettnek e birtokokat, valószínűleg így adhatták el a Sinzendorff grófnak a birtokot, azonban Sinzendorff a Rákóczi szabadságharc miatt jó ideig nem tudott hasznot húzni birtokából.⁴⁵ Azt követően mégis birtokolhatta a falut, ugyanis a biai református templom katedrálja fölött látható, 1710-ből származó felirat megörökíti a nevét, mint adományozó.⁴⁶ Sinzendorff kisebb német csoportot is telepített Biára.⁴⁷

⁴⁰ MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 19-20. ld. még Boldizsár 14. is.

⁴¹ MOL P638. Szily család 1770. fol. 150; Boldizsár I. k. 13-14.; Bugár 4.

⁴² Kosáry Domokos: Pest megye a kuruckorban. In: Keleti – Lakatos – Makkai 79. 83. (PML Közgy. jkv. 1689, 131.; uo. 1701. 595. PML Ö. 146.)

⁴³ MOL P592. Sándor (biai) család 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 174-179.; P592. 10. k. 66-69. 95-97. (Kiss Tibor fordítása alapján). uo. Fasc. 1. 21-22. (1693) 23-55. (1695, 1696)

⁴⁴ Borossy 1986. IV. k. 3309; Boldizsár I. kötet 13.

⁴⁵ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 56-59. (1702); uo. Fasc. 2. 247-8. (1760)

⁴⁶ Dercsényi I. 258. szerint a teljes nagybetűs felirat: „E FAVORABILE AC GRATIOSA EXELLENTISSIMI COMITIS D. WENCESL. SZINSZENDORF DOMINI TERRECTIS NECNON SUAE EXELLENTIAE PLENIPOTENTIARII. GEORG WOLFFART PERMISSIONE EX FUNDAMENTO ERECTUM ANNO 1710.” (A templom a XVII. században épült, 1870-ben átépült. – Genthon 1951. 333.; Genthon 1959. 37.)

⁴⁷ Galgóczy III. kötet 53. 55.

Isabella Sinzendorff (született von Fürstenberg) grófnő, Michäel Wenzel von Sinzendorff felesége (?) egy 1719. június 22-én kelt szerződés szerint Bod, Csonkatebe puszták, valamint fél Torbágy és fél Bia tulajdonjogát (együtt egy budai várbeli házzal és egy székesfehérvári hegyi szőlővel és földbirtokkal) átengedte Décs Jánosnak, a néhai Hochwarter vejének 24.400 rajnai forintért. Ez az eladás azonban szintén rendezetlen üzlet maradt, fokozva a két család közötti zavaros helyzetet, mert egy 1732. április 10-én kelt oklevél szerint Décs az összegből csak 3.423 Ft 45 krajcárt fizetett ki, 20.976 forint 15 krajcárral adós maradt. Mivel a Hochwarter örökösök ilyen sokáig nem fizették ki az összeget, a Sinzendorffok zálogjog alapján igényt tartottak a birtokra, sőt kártérítést is követeltek. A szerződés szerint a birtoknak ebben az esetben a Sinzendorff családra kellett volna visszaszállnia. Hochwarter lánya, Décs Barbara 1733. április 11-én kelt levelében tiltakozott ez ellen. Így még ebben az évben Prosper von Sinzendorff, Michäel Wenzel von Sinzendorff fia bármiféle haszon nélkül, öröklevéllel, de a másik félre vonatkozó jelzálogjoggal átengedte a birtokot, így teljhatalmú megbízottja, Scopek Ferenc útján visszaállította a Hochwarter örökösök birtokjogát.⁴⁸

1720-ban Farkas István visszaváltotta birtokrészét a Hochwarter örökösöktől.⁴⁹ Ekkortól Bia és Torbágy a két család (a Farkas és a Hochwarter örökösök) tulajdona volt fele-fele részben. Az összeírások szerint Bia lakossága egyenletesen növekedett, 1715-ben 28 adózó család lakta, 1728-ban 54, 1744-ben 68, 1760-ban 104.⁵⁰ A közös birtoklás azonban rendszeresen vitás, peres ügyekhez vezetett.

1722. március 26-án Hügyei Farkas István megegyezett Décs Jánossal Bia és Torbágy egymás közötti felosztásáról, járandóságukról.⁵¹ Az 1728-as összeírás is megörökíti, hogy Bia egyik fele Farkas Istváné, a másik fele pedig a Hochwarter örökösöké volt.⁵²

A birtoklás ügyében, ill. egyes földek használata miatt később több tanúkihallgatás is történt, 1738. június 24-én, ill. augusztus 11-én is.⁵³ Ekkor már Promberger Kristóf volt a fél falu földesura, Hochwarter Barbara második férje.

1743-ban Farkas János jelentést tett az államkincstárnál és eljárást kezdeményezett a birtok gazdátlaná (kincstárivá) nyilvánítása ellen. Még ebben az évben Miklósfy Ferenc királyi táblabíró vizsgálatot folytatott Bia ügyében.⁵⁴

Az 1743. szeptember 20-i tanúkihallgatás⁵⁵ kérdései a birtok a több mint 20 évvel korábbi felosztására (a dokumentumban „osztás”, „elosztás”), ill. ennek egyes részleteire vonatkoztak. Eszerint „...Bia névű

⁴⁸ MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 70-79. (1733); Fasc. 2. 247-8. (1760)

⁴⁹ Boldizsár 13-14.

⁵⁰ Petróczy Sándor: Pest megye újjátelepülése. In: Keleti – Lakatos – Makkai 183.

⁵¹ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 60-63 (1722. márc. 26.)

⁵² Borosy 1997; Boldizsár I. k. 13.

⁵³ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 92-98.; uo. 99-106.

⁵⁴ MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 255-256

Helység Prompergher Ura Elei és néhány Farkas István Uram között meg osztodván, Prompergher Uram eleinek az tó felül való rész adig esset, a medigh az eö kegyelme Residentiája vagyon, Farkas István Uramnak pedig, az Buda felül való rész föl felé, a mint most fekszik Farkas Istvánné Asszonyom házáig. (Ez az irat említi legkorábban az itt álló Proberger-rezidenciát.) Az egyik tanú szerint „Promberger ura s elei, azon Deutralis Kertész ház hellét egész Tóig birták”. Egy másik tanú szerint „Prompergher Ura Elei, azon darab földet, ahol Kertésze háza vagyon, mindétig egész Tóig birta, mivel az Residentionalis háza végében vagyon”. Egy tanú szerint, aki „azon osztáson jelen is volt”, „Promberger Uram residentionalis házáig” terjedt Técsi uram birtoka. E tanú szerint: „mind osztás előtt, mind az után Promberger Ura elei, ugy mind Técsi Ura Hotbarcz Ura idejiben is, azon darab tractus, ahol most Promberger Uram residentiája vagyon, azon darab földel együtt, a hol Kertésze háza vagyon, mely is Juhok Akollya, vagy helle volt, az majorsághoz volt kerítve, és mindétig, az osztás előtt is Prompergher Ura elei birták” a tanú Biára jövedele előtt is (30 éve).

A felosztáskor azonos számú ház és jobbágy jutott a két földesúrnak, de a határt osztatlanul hagyták, közösen (pro communi) használták. 1743-ra Farkasék részén („az Buda felül való soron”) 3-4 házzal több állt már, az osztás óta „meg szaporodva”, mint „az Tó felül való soron”. Volt olyan tanú, aki szerint ott eleve 5 vagy 6 házzal több állt. A vallomásokban szerepelt egy olyan eset, amikor Promberger ispánjával együtt megakadályozta a Farkasék jobbágyának házépítését. A később többször előkerülő „kocsmá-ügy” eredete is ebben az iratban olvasható. Eszerint korábban „az elosztásnak idején” Promberger elei és Farkasék megegyeztek, hogy Farkasék kocsmája a faluban, Promberger eleié pedig a „falun kívül, azon háznál, a hol mostan laknak”, működik. (Azaz Promberger a korábbi kocsmá épületében lakott.) Három tanú szerint is „néhai Técsi uram építette azon Promberger Uram vendégfogadóját, a vagy is a Korcsmaházat”. Egy másik tanú szerint 22 évvel azelőtt épült, egy harmadik és negyedik szerint 25 éve már itt állt. A sörház 22 évvel azelőtt, a felosztáskor már állt. Az egyik tanú „Néhai Czinczendorff Ura által még Kurucz haboru előtt építettnek lenni tугya.”

A Hochwarter örökösök 1749. január 25-én megegyeztek egymás között (Hochwarter Barbara már nem élt, 1742 előtt halt meg), és 36.000 Rhénes forintért eladták (öröklevéllel átadták) a birtokot (fél Biát és Torbágyot, valamint Bot, Csonkatebe és Kozárom pusztákat) az egyik Hochwarter unokának, Décs Ernesztinának és férjének, Vincent Jakabnak (Jacob Vincentnek). Az irat aláírói Johann Christoph Promberger, mostohafiának Décs Antalnak (Anton von Dötschnek), az újvári gyalogsági ezred hadnagyának meghatalmazottja, és Catharina Prombergerinnek, lányának természetes gyámja, Catharina Prombergerin és Barbara Reklainin, (Röchlin) szül. Dötsch (Décs).⁵⁶ Mária Teréziával 1749. április 3-án hagyatták jóvá Ernestina Dötsch és Jacob Vincent birtokjogát.⁵⁷

⁵⁵ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 124-127.

⁵⁶ MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 134-137. 135. (1749)

⁵⁷ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 138.

1749. április 8-án Décs Ernesztina és Vincent Jakab eladta (öröklevéllel átruházta) a birtokot báró Sándor Mihálynak 65420 forintért, az üzlet hivatalos bejegyzése is megtörtént.⁵⁸ Sándor Mihály birtokszerzésének első éveiben több felől is támadás érte tulajdonát. 1749-ben a Farkas-féle tulajdonjog-vita folytatódott. 1750-ben bírósági vizsgálat történt „egy bizonyos” Czetény János ügyében. A március 16-ról fennmaradt egy tanúkihallgatási jegyzőkönyv, melyben a néhai Czetény János, korábbi birtokos esetleges leszármazottai felől kérdezték ki a tanúkat, de nem tudtak leszármazotról. Ebben az évben kamarai rendelkezés intézkedett a báró számára a birtokra vonatkozóan hozott királyi határozat függőben tartásáról.⁵⁹ 1752-ben Hrabovszky Antal, a Kamara regália-ügyek (királyi jogi ügyek) igazgatójaként szakvéleményt készített, melyben lényegében úgy vélte, hogy az uralkodói felségjog (ius regale) alapján báró Sándor Mihály birtoklását engedélyezni lehet.⁶⁰ Azonban a bárót Farkas János, szomszéd birtokos továbbra is támadta, hosszú évekig húzódott a kocsma lerombolásával kapcsolatos ügy. 1757-ben folytatódott a korábbi per a Farkas és ekkor már a Sándor családok között. 1757. január 17-én Sándor Antal (Mihály fia) Farkas Jánosnak Bián írt egy baráti hangú levelet, melyben találkozásukat, és így megegyezésüket szervezte.⁶¹ Sándor Antal július 18-i biai levelében panaszolta, hogy érzékenyen érintette Farkasnak az ő apjához (S. Mihályhoz) írt panaszos levele, sőt a „Nemes Vármegye előtt törvénytelen és barátságtalan szomszédságom ellen tett Expositioja”. E becsületsértő panaszok ellenére is készen állt a felosztásra, kompromisszum kötésére Farkassal, hogy a pert elkerüljék.⁶² A megegyezés nem jött létre, ezt bizonyítják az év második feléből és a következő évből származó jegyzőkönyvek. 1757. október 9-én tanúkihallgatás történt, azzal kapcsolatban, hogy kb. 8 évvel azelőtt Sándor pincét és présházat akart csináltatni Farkas ispánjával. 1757. november 21-én majd december 9-én is történtek újabb tanúkihallgatások, amiben a Farkasék és Sándorék között felosztott földek, legelők vitatott használatával kapcsolatos kérdések hangzottak el.⁶³ Ebből az évből fennmaradt egy kéziratos térképszelvény mely feltünteti a vitatott kocsmát és környékét.⁶⁴ A térképrészlet a Budai út részletével azonosítható. (A későbbi kastély helyén az ábrázolás véget ér.) A térképhez tartozó, 1757. szeptember 23-án tartott tanúkihallgatások szerint Sándor olyan helyen kezdett vendégfogadót építeni, ahol Farkas János jobbágyainak régi gabonatartó vermei voltak, melyek közül néhányat el is bontott. Farkas egyik zsellérjének a házát is lebontatta, két vermet pedig bekerített, és betemetett. Válaszul Farkasék Sándor új épületének „lerontották” a tetejét, ill. zsindelyfedését és egy falát is. Egyes tanúk szerint Farkas később épített vermeket Sándor vendégfogadója közelébe.⁶⁵ Az egy

⁵⁸ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 139-141.

⁵⁹ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 151-152.

⁶⁰ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 156-159. (1752)

⁶¹ MOL P638 Szily család levéltára 14. cs. 1757. 17-18.

⁶² MOL P638 Szily család levéltára 14. cs. 1757. 19-20.

⁶³ MOL P638 Szily család levéltára 14. cs. 1757. 79-84. 85-86. 87-90.

⁶⁴ MOL P638 Szily család levéltára 14. cs. 1757. 14-15. (Hátoldalán: Mappa Possessionis Bia, et Diversory Controversy. Régi jelzete: Fasc. 12. No. 33. 1757.)

⁶⁵ MOL P638 Szily család levéltára 15. cs. 1771. 38/6-16.

későbbi tanúkihallgatás szerint Farkas János építtette a „Falu Házat” több mint 30 évvel azelőtt, amiben a kocsmá volt, de Sándor elfoglalta 1757 karácsonya táján, oda zsidót szállíttatott, aki még ekkor is ott lakott.⁶⁶ A hasonló témájú tanúkihallgatások 1758-ban tovább folytatódtak. Egyik szerint Sándor vendégfogadójának előző évi építéskor egy zsellér házát „elhányatta” és a kertjéből egy részt elvett, a zsellérház hovatarozása is vitatott volt. Április 19-én a kocsmá korábbi birtoklása volt a kihallgatás témája.⁶⁷

1758 júliusában Farkas Jánost tájékoztatta levelében egy szolgája, hogy „a Báró feleségével itt fog lakni. És egy Barátot tart magának káplányúl á hol á tisztartója lakik ott két szobát csináltat, az Új vendégfogadójának pinczejére ajtót üttetett, és a maga Asztali borát tartja benne.”⁶⁸

A Farkasokkal való helyi csatározások mellett egy sokkal nagyobb veszély is fenyegette a Sándorok biai birtokát. A Sinzendorff grófok (Wenzel és Friedrich Sinzendorff, Prosper Sinzendorff fiai) szintén jogot formáltak a birtok tulajdonára, és hosszas pereskedésbe kezdtek érte. 1758-ban Sándor Mihály az uralkodóhoz folyamodott a birtokra vonatkozó uralkodói jóváhagyásért. A Sinzendorff-perben Sándor bárót Bernáth György (Georgius Bernard) ill. Nagy István képviselte Bécsben, és tájékoztatta az úgról. A Sinzendorffok meghatalmazottja Ott Nepomuk János volt. 1758 decemberében Bernáth a bécsi Matriculákban (anyakönyvek) a Sinzendorffok nevének eredeti írásmódját (S-sel ill. Z-vel), a birtokos keresztnéveit kutatta, valamint, hogy mikor volt a birtok a tulajdonukban. 1758. február 4-én Bernáth leírta az ügy állását, vagyis, hogy a Hochwarter örökösöknek nem lett volna szabad eladniuk a birtokot, és hogy a Fiscus (a Kincstár) is valamilyen módon igényt tart „a jószágra”. 1759. május 4-én még bizakodva írta, hogy „a Fiscusnak azon Jozzághoz semi keze nincsen”, ill. hogy „a Groff Sinzendorff ngd. (nagyságod) ellen semmit sem tehet”. Eközben Farkas János már 1759-ben szintén perben állt Sándor Mihállyal a birtok tulajdonjogáért. 1760. március 16-án azonban a Bécsben befolyásos Sinzendorff grófok (egyikük miniszter volt) nyerték meg a pert és kapták meg fél Bia és fél Torbágy faluk, valamint Csonkatebe és Botpuszták birtokjogát Mária Teréziától. 2000 körmöci aranyba⁶⁹ (8400 forintba) került számukra a „donatio” megszerzése, az összeget március 20-án fizették be.⁷⁰ A Sinzendorffok nagyapjuk 1702-ben történt vásárlására (amit azonban csak félig fizetett ki), a donatio kamarához befizetett díjára hivatkozhattak, követelték az elmaradt kamatokat is, levonva az 1719-es megegyezéskor Décs által kifizetett rész-vételarat, így összesen 83.118 Ft 56 krajcárt követeltek. S mivel Décs a vételárnak csak egy kis részét fizette ki, a Sinzendorffokat illette meg a birtok.⁷¹

⁶⁶ MOL P638 Szily család levéltára, 1771. 38/36-45.; Boldizsár 25.

⁶⁷ MOL P638 Szily család levéltára 14. cs. 1758. 19-22.

⁶⁸ MOL P638 Szily család levéltára 14. cs. 1758. 30-31..

⁶⁹ Egy körmöci arany 4 arany fl-t (florinust, forintot) és 30 xr-t (krajcárt), azaz 4 és fél közönséges aranyforintot ért. Ekkor a körmöci arany értéke kb. 1,5 dkg színaranynak felelt meg.

⁷⁰ MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 184-5.; 199-209. 220. 229-235.

⁷¹ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 247-8.

Sándor Mihály báró meg kívánta venni a birtokot a Sinzendorffoktól is. 1760. március 18-i levelében Bernáth tájékoztatta a grófot, hogy a Farkas család megbízottja (Horvat Uram nevével Mattyus Uram) „2000 ftokat ígért vala”. Bernáth aggódott, nehogy a Sinzendorff grófok beadványt nyújtsanak be, miszerint a Farkasoknak adják el a birtokot, ők ugyanis 2000 forinttal többet ígértek.⁷² Sándor képviselői március 21-én meg is egyeztek a Sinzendorffokkal a birtok megvásárlásáról. Nagy István március 28-án szintén arról tájékoztatta bárót, hogy Farkas János is meg akarta venni a Sinzendorffoktól a birtokot, és az ő képviselője a 7000 forinton felül még 2000 forintot ajánlott, de elkésett, mert ekkorra már „bent lévén a Referanda”. Március végén báró Sándor Mihály is Bécsbe utazott. Április 22-én még nem volt meg a „Donatio”, Bernáth a Sinzendorffok és Farkasék közötti megegyezés lehetőségétől és egy új beadványtól tartott.⁷³ A levelezés alapján megállapítható, hogy Sándor báró ekkor Esztergomban, ill. Bajnán lakott. Közben 1760. június 4-én tanúkihallgatást tartottak Bián, ahol arról kérdeztek ki a tanúkat, hogy kik voltak korábban a birtok földesurai.⁷⁴ A Farkas és Sándor családok közötti „licitálás” még november 22-én sem zárult le, ekkorra a Farkasék már 3000 arannyal ígértek többet. Végre 1761. április 9-én gratulált levelében Nagy István a bárónak a „donatio”-hoz. Június 12-én Bernáth is befejezettnak tekintette az ügyet.⁷⁵ Sándor Mihály még ebben az évben Mária Teréziától is megkapta a donációt (adománylevelet), ezután a Sinzendorff grófok semmiféle jogot vagy pénzbeli juttatást nem igényelhetek maguknak.⁷⁶ Azonban Farkas Antal is folytatta korábbi perét, melyet a kir. táblabíróságnál kezdett báró Sándor Mihállyal és fiával Antallal szemben. 1761-ben kamarai és kincstári határozat született abban az ügyben, hogy Hügyei Farkas János a Sándor családról „férfiassági fogyatékoságot” (defectus masculorum) híresztelt. 1762-ben folytatták le a birtok (fél Bia és Torbágy falvak, valamint Bot és Csonkatebe puszták) megszerzéséért Farkas által a Hochwarter örökösök, ill. Sándor Mihály ellen indított pert. Farkas János felperes „szomszédossági jog” (iure vicinitate) alapján kívánta a birtokot megszerezni, amely jogalap Bia és Torbágy esetében fennállhatott volna, de Bot és Csonkatebe területe nem is volt határos Farkas birtokával. A pert végül báró Sándor Mihály nyerte meg. (A perköltség 136 forint 30 krajcár volt.) A per lefolyása alatt több tanúkihallgatás is történt Bián. 1762. nov 17-én a Sándorok által a falu végén épített, elrontatott „Deutrális” vendégfogadó melletti kút két évvel azelőtti (1760. augusztus 2-án történt) földdel való betöltésével volt kapcsolatos. A tanúk egyhangúan azt vallották, hogy néhai Farkas János nem tett vagy parancsolt ilyet. ⁷⁷

⁷² MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 229-235.

⁷³ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 210-212. 230-231.; P638 Szily család levéltára 14. cs. 1760. fol. 47-48.

⁷⁴ MOL P638 Szily család levéltára 14. cs. 1760. fol. 64-67.

⁷⁵ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 232-233.; 239-242..

⁷⁶ MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 250.; P638. Szily család levéltára, 14. cs. 1760. fol. 26-27.; uo. 1761. 12-13.

⁷⁷ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 273-278. 287. (füzet); P592. 10. k. 66-69. 95-97. (Kiss Tibor fordítása alapján.) P638 Szily család levéltára. 14. cs. 1760. fol. 21-22.; uo. 1761. fol. 12-13.; uo. 1762. fol. 20-23.

1765-ben Sándor Antal és Hügyei Farkas János özvegyének a kérésére törvényszéki vizsgálatot és helyszíni szemlét tartottak Torbágnak Páty falutól és Kozárom majortól a Budakeszi határkövekig terjedő határait illetően.⁷⁸

Bián 1766-ban zendülés tört ki a földesúr ellen. 1766-ban az úriszék kidolgozta a Biára és Torbágyra érvényes úrbért (urbáriumot), amit a Pest megyei ítélőszék némi módosítással jóváhagyott. Sándor Antal földbirtokosként táblabírói minőségben ott ült a vármegye urbáriumának megszerkesztésére 1768-ban kirendelt megyei bizottságban.⁷⁹ 1767-ben Sándor Antal megállapodott Koller Ignác veszprémi püspökkel Bia és Torbágy fele által fizetendő tizedről (dézsmáról). Nagy Ignác székesfehérvári püspök óvást emelt ellene, több levelet is írt az ügyben.⁸⁰ Még le sem zajlott az úrbérrendezés, máris több panasz érkezett a vármegyéhez, mivel az a közös legelőn nem nyújtott védelmet jobbágyságának a földesúri térfoglalás ellen. 1769-ben Bián Sándor Antal ellen emeltek panaszt jobbágjai, mivel a jobbágyok rétjeiből is foglalt egy darabot, ill. mivel a közös legelőt saját 600, és birkás bérlőjének 1494 birkájával árasztotta el. Ugyanekkor Farkas Jánosné ellen is panaszt tettek, mivel az ő bérlője még 1244 birkát legeltetett ott.⁸¹

1767. március 27-28-án, majd április 2-án, ill. 1768. február 6-án is tanúkihallgatás folyt a per alatt álló, megrontott új kocsmaház káráról és költségeiről. Ugyanis még 1766. dec. 2-án Farkasék emberei megbontották a tetejét, elhordták zsindelyfedését (második kocsmarombolás).⁸² A Farkas–Sándor–per 1770. június 22-én zárult le megegyezéssel, miszerint a Sándorok új vendégfogadján tett károkat a közben megözvegyült Farkas Jánosné asszony Frideczky Rozália vagy gyermekei fizetik ki.⁸³

Szily József 1770-ben feleségül vette hügyei Farkas Teréziát, majd ennek testvérétől, Farkas Antaltól 1775-ben megvette a Biai és Torbágyi birtokrészeket, a kifizetett összegből anyjuk Farkas Jánosné asszonynak a Sándorokkal szemben fennálló adósságát is rendezték.⁸⁴

A XVIII. sz. második feléből fennmaradt Jäger János Henrik (Johann Heinrich Jäger, 1708-1783) budai kőfaragómester színes, festett tusrajzú térképe Bot, Csonkatebe és Kozárom pusztákról, mely csak domborzati viszonyokat, ill. határokat ábrázol. (Jäger kőfaragómester léteére épületeket is tervezett, kivitelezett). Mellette egy szignálatlan (amatőr) ceruzarajz térkép található a boti malmok feltüntetésével.⁸⁵

⁷⁸ MOL P592. Sándor (biai) család. 10. k. 66-69. 95-97. (Kiss Tibor fordítása alapján.)

⁷⁹ Wellmann Imre: Pest megye parasztsága és az úrbérrendezés. In: Keleti – Lakatos – Makkai 174. 182. 198. (PML Közgy. jkv. 1766:1173, 1191, 1252.); Dercsényi 143.

⁸⁰ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 174-179.; P592. 10. k. 66-69. 95-97. (Kiss Tibor fordítása alapján)

⁸¹ Wellmann Imre: Pest megye parasztsága és az úrbérrendezés. In: Keleti – Lakatos – Makkai 193. 200. (PML Misc. pol. 1769:17, 34.)

⁸² MOL P638 Szily család levéltára 15. cs. 1767. fol. 10-15.; 20-27.; uo. 1768. fol. 1-7.; uo. 1772. fol. 6-7.

⁸³ MOL P638 Szily család levéltára 15. cs. 1770. fol. 29-31.; (Boldizsár I. k. 30.)

⁸⁴ Boldizsár I. k. 36. MOL O69. 802. cs. fasc. 130. No. 23.; MOL P638 Szily család levéltára 15. cs. 1776. fol. 1-4. MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 278.

⁸⁵ MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846) 5. cs. Tomus G. Fasc. 3. 361. 360.

1770-ben Andreas Kürchhoffer esztergomi polgári kőművesmester dolgozott Sándor Antalnak. A család levéltárában fennmaradt május 11-én kelt szerződése anyagkimutatással, lakatos, asztalos, üveges, ács, kőfaragó és kályhás mesterek munkáinak költségkimutatásával, és tervrajzokkal együtt. A különböző mesterek esztergomiak voltak, így a kétszintes, városi palota is valószínűleg a család esztergomi palotája lehetett.⁸⁶ 1772-ből egy másik, háromszintes palota tervei maradtak fenn Kürchhoffertől költségkimutatással együtt.⁸⁷ Andreas Kürchhoffer többfelé is dolgozott a Sándor családnak, a győri Fekete Sas fogadóhoz készített költségbeclése is ezt tanúsítja.⁸⁸ 1781-ből Michäel Oláh helyszínrajza maradt fenn melyet Sándor Antal számára készített a Rákos-patak melletti malomról.⁸⁹ Andreas Langerer polgári építőmester pedig kétszintes lakóházat tervezett a család számára, de ennek helye ismeretlen.⁹⁰

1773-ban Sándor Antal haszonbérleti szerződést kötött Német Jánossal fél Biára és Torbágyra vonatkozóan, majd még ugyanebben az évben decemberben, a haszonbérleti idő lejártakor ezzel kapcsolatban leltár készült a biai birtokon föllelhető ingóságokról. A 92 tételből álló leltár számba vette az élő állatokat, a magtárban, a présházban, a pincében, a kamrában, a tehenesnél, az árendás zsidónál és az urasági házban található ingóvagyonnal együtt.⁹¹

1778-ban a birtokarányokra vonatkozó, végrehajtandó ítéletáblai határozat született Bia és Kistorbágy határjelzők szerinti területnagyságának számításáról, valamint egy javaslat a két falu birtoktestekre való szétosztására. Bár már nem volt birtokos Bián, hügyei Farkas Antal beperelte Sándor Antalt 1782-ben egy számadási ügyben.⁹²

A biai birtokot a Sándorok továbbra is kiadták bérletre, Sándor Antal báró ugyanis 1784. augusztus 16-án kelt, Séllyei Nagy Ignác székesfehérvári püspökhöz intézett levelében bejelentette, hogy biai birtokát visszavette bérlőjétől, és kastélya kápolnája számára nyilvánossági jogot kért.⁹³

1802-ben Lányi József, hivatali tanácsos, Bia és Torbágy volt haszonbérlője 3500 forintra vonatkozó keresetet nyújtott be gróf Sándor Antal ellen. A vizsgálat alapján ezt elfogadva Sándor Vince 1804-ben eleget tett Lányi követelésének.⁹⁴

⁸⁶ MOL P592. Sándor (biai) család. 7. cs. Tomus K. Fasc. 1. 5-12.

⁸⁷ MOL P592. Sándor (biai) család. 7. cs. Tomus K. Fasc. 1. 43-44.

⁸⁸ MOL P592. Sándor (biai) család. 7. cs. Tomus P. 1. köt. 148-149.

⁸⁹ MOL P592. Sándor (biai) család. 7. cs. Tomus K. Fasc. 1. 74.

⁹⁰ MOL P592. Sándor (biai) család. 7. cs. Tomus K. Fasc. 1. 156.

⁹¹ MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846) 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 174-179.; P592. 10. k. 66-69. 95-97. (Kiss Tibor fordítása alapján). A leltár: P592. 5. cs. Tomus G. Fasc. 3. 321-322.

⁹² MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 174-179.; P592. 10. k. 66-69. 95-97. (Kiss Tibor fordítása alapján)

⁹³Kuthy 1993a. 2.

⁹⁴ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 174-179.; P592. 10. k. 66-69. 95-97. (Kiss Tibor fordítása alapján)

1848-ban, mivel Sándor Mórícnak nem született fiú utóda, gondoskodni kívánt lánya, Pauline grófnő örökléséről. Birtokának több részén biztosított volt a lányági öröklés is (Bajna, Szomor, Somodor), de Gyermely, Gyarmat és Bia esetében nem. Ezért itt Pauline ún. fiúsítását kérvényezték, megígérve, hogy a gróf hajlandó befizetni az örökségnek a kincstár által megkívánt részét.⁹⁵

1853-ben Fáy Barnabásné szül. Szily Carolina halála után Sándor Móríc a Fáy-féle (korábbi Szily-, ill. Farkas) birtokot is megvette, így teljes Bia és Torbágy ura lett.⁹⁶

BIA ÉS TORBÁGY KÉT FÉL RÉSZÉNEK BIRTOKOSAI		
	(Tó felőli rész Promberger rezidenciájáig)	(Buda felől való rész Farkas házáig)
1616-ig	Fekete Lajos	
1616	Czethényi János, majd családja (fia Tamás, majd István)	Illey János
1627		Hügyei Farkas Pál, majd családja (fiai Imre, Ádám, unokája György)
1689		Hochwarter Mihály (+1697) majd örökösei
1693	Hochwarter Mihály (+1697) majd örökösei	
1701	Johann Wrickhard Michäel von Sinzendorff gróf, majd családja (felesége? Isabella, fia, Prosper) (+ Csonkatebe, Bot, Kozárom puszták)	Hügyei Farkas István (Ádám fia), elosztás
1719	Hochwarter örökösök	
1720	(Hochwarter Barbara, 1. férje Décs János, 2. férje Promberger Kristóf) elosztás	majd családja (fia Pál, unokatestvérének, Györgynek fia János, János gyermekei Antal és Teréz)
1749	Décs Ernesztina és férje, Vincent Jakab (Hochwarter örökösök)	
1749	báró Sándor Mihály	
1760-61	Wenzel és Friedrich von Sinzendorff grófok	Nagyszigethy Szily József, majd családja (gyermekei Mária Antal, unokája Fáy Barnabásné Szily Carolina)
1761	báró Sándor Mihály majd családja (fia, gróf Sándor Antal, Antal fia, Vince, Vince fia Móríc, Móríc lánya Pauline, lánya Metternich-Sándor Klementina)	
1775		
1853-1945	Sándor Móríc, majd családja	

4. ábra: Bia és Torbágy birtokosai a XVII. századtól

⁹⁵ MOL P592. Sándor (biai) család. 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 261-262.

⁹⁶ Boldizsár II. 109..

1874-1875-ben gróf Sándor Móríc felperesként felszámoltatta a Bián működő Gerenday-féle emlékmű és építési anyag részvénytársulatot annak tartozása miatt. Az Rt. elnöke Henszlmann (Henzelman) Imre neves művészettörténész volt. Hoblik Adolf tinnyi ügyvéd képviselte a gróft, aki ekkor Bajnán lakott. 1874-ben Bián a kőbányában tartott árverésen köfejtéshez szükséges eszközöket és faragott kőveket árvereztek el, melyek nagy részét Hoblik vette meg a gróf megbízásából. 1875. szeptember 25-én a „gróf Sándor Móríc nevéen álló A.I. alatti nemesi birtok 622. 624. 626. h. r. számú Üрге hegy aljáni szántó illetőleg legelőjén felépített a Gerenday-féle emlékmű és építési anyag részvénytársulattól lefoglalt telekkönyvezetlen házat ill. felülepítményt” árverezték el. A 2000 forintra kikiáltott kőből és vályogból épített, zsindellyel fedett, három szobából, konyhából, kamrából álló ingatlant az egyedül megjelent Hoblik vette meg a gróf javára 2001 forintért.⁹⁷

1875-ből fennmaradt a Sándor-Metternich uradalom, azaz a bajna-biai uradalom, mint mintagazdaság birtokleírása, jószágismertetése. Az uradalom ekkor a környék legkorszerűbb birtokai közé tartozott. A teljes uradalom Pest, Fejér, Komárom és Esztergom megyékben feküdt, Bajna, Sárísáp, Gyarmat, Somodor, Bia, Bot és Herceghalom településekre terjedt ki. A földművelésen és erdőgazdálkodáson kívül juhászat, lótenyésztés is tartozott az uradalom tevékenységi területéhez. Képzett gazdasági személyzet irányította. A biai gazdasági kerületben volt a 60 lóból álló ménes a halastó lecsapolt területén lévő nyári legelővel. A gazdasági épületek Bián 1 tisztli lak, 14 lakóház, 3 ló és ökoristálló, 6 birkaistálló, 2 csűr, 1 góré, 3 magtár, 2 présház és pince, 1 birkamosási csűr voltak. 3 erdészeti lakóház, 1 ménesistálló, két kőbányai épület, 1 vallást és közoktatást illető épület, 9 kibérelt épület és 4 az uradalmat közösen terhelő épület állt még itt. „Kéj-épület”-et nem soroltak fel Bián, sem a többi településen, egyedül csak Bajnán: kastélyt istállóval, 3 üvegházzal, 4 egyéb kertészeti épülettel és kőkerítéssel, tehát a biai kastély nem szolgált ekkor már úri célokat.⁹⁸ Borovszky szerint is Sándor Móríc a községben működő egyik uradalmi központja és intézősége tartotta hivatalos helyiségeit a Sándor- és a volt Szily-féle kastélyokban.⁹⁹

1878-ban a Bécsben élő Metternich-Winneburg Richárdnő (sic.) hercegasszony szül. Sándor Paulina grófnő, gróf Sándor Móríc halála után, annak egyetlen örököséként meghatalmazást adott Hoblich Adolf ügyvédnek, aki a biai ingatlan jelzálogát intézte, 1882-ben törölte a zálogjogot.¹⁰⁰

1884-ben építették meg Bián az első vasúti vágányt és a viaduktot. 1886-ban a Budapest-újszönyi m. kir. államvasút építése miatt elkészült Bia község kisajátítási terve. Eszerint a Sándor-Metternich birtokból is kisajátítottak több, az urasági tagba eső szántóföldet, a Felső rétek nevű dűlön két

⁹⁷ PML VII. 1. C. Telekkönyvi iratok 1872-1944. 858. doboz. Bia, 1875

⁹⁸ Hodosi 2002. 95-106. forrásismertető cikk az alábbi kiadványról: Jószág-ismertetés. IV. füzet. A bajnai-biai uradalom. Országos Magyar Gazdasági Egyesület. Budapest, é.n. (1875) (Biatorbágy, Karikó János Könyvtár)

⁹⁹ Borovszky I. k. 40.

¹⁰⁰ PML VII. 1. C. Telekkönyvi iratok 1872-1944. 860. doboz. Bia, 1882. 30269/82.

szántóföldet és egy patakot, Herceghalmon szántóföldeket, patakot, réteket, árkot. A hercegnő, akit Németh Antal ügyvéd képviselt, 1887-ben 8.703 forint 23 krajcár kárpótlást kapott a területért.¹⁰¹ 1891-ben újabb kisajátítási szerződést kötött a magyar kir. államvasutak a hercegnével, mely szerint két szántóért 386 forint kártalanítást kapott. Leveleit ekkor Bajnára, Remenyi(k) Imre uradalmi felügyelőnek címezték. A vasútépítéssel kapcsolatban 1893-94-ben is történtek kisajátítások. 1895-ben csereszerződést kötöttek, mely szerint az elvett területekért a vasút mellett kapott volna telekrészeket a hercegné.¹⁰² 1898-ban épült meg a második pálya és a következő viadukt Bián. 1895-ben ismét több telket, ill. telekrészletet sajtátított ki a Magyar kir. Államvasutak a birtokból, ezek rétek, szántók voltak a Herceghalmi dűlön. Az iratokban herceg Metternich-Winneburg Richárdné szül. Sándor Paulina grófnő bécsi lakosként szerepel (Rennweg 27.), Remenyik Imre uradalmi felügyelő volt a megbízottja. Ugyanebben az évben a hercegné megbízottja útján megvett egy Iharos dűlői erdőt.¹⁰³

1897-ben a telekkönyvben kiigazították a hercegné nevét özvegy Metternich-Sándor Paulina hercegnére. Képviselője Németh Antal uradalmi ügyvéd volt. A birtok területe ekkor 3344 kat. hold 1163 négyszögöl, tiszta jövedelme pedig 19235 korona 37 fillér volt. (A fennmaradt telekkönyvi iratok hiányosak!)¹⁰⁴ 1906-ban a telekkönyvben ismét kiigazították a hercegné nevét özvegy Metternich-Sándor hercegné szül. Sándor Paulina grófnő néhai Metternich Richárd özvegyére. A birtok területe ekkor 3341 kat. hold 1536 négyszögöl, tiszta jövedelme pedig 19221 korona 95 fillér volt. Ebben az évben a hercegné több kisebb beltelki kertet adott el.¹⁰⁵ Több évről nincs forrásunk, de 1914-16-ben tovább folytatódott a kisebb telkek, szántók eladogatása.¹⁰⁶ Az 1917-18-as évek iratai ismét nem maradtak fenn, de 1919-ben összesen 24 kisebb (2-300 négyszögöl területű) telket (kertet, szántót, legelőt, patakot) adtak el a birtokból.¹⁰⁷

1921. január 6-án szalmakazlakat gyűjtöttek fel özvegy herceg Metternich Sándorné biai uradalmában. A csendőrsi jelentés szerint az uradalmi cselédek és a falusi lakosság együttesen fordult bosszúból földesuruk ellen. A tüzeset másnapján Wéber Gyula uradalmi intéző lakására ismeretlen tettesek több lövést adtak le.¹⁰⁸

1920-28 között ismét hiányoznak a telekkönyvi iratok, 1929-ben a birtokból a 66. hrsz-ú beltelki lakóházat és udvart (Plébánia utca) osztották el két részre (66/1, 66/2) majd eladták őket, az utóbbi

¹⁰¹ PML VII. 1. C. Telekkönyvi iratok 1872-1944. 863. doboz. Bia, 1886. Bia község kisajátítási terve (térképpel); 2898/887. 726/887.

¹⁰² PML VII. 1. C. Telekkönyvi iratok 1872-1944. 866. doboz. Bia, 1892. 738/1892. Kisajátítási szerződés (térképpel); 867. doboz 1894. 4412/1894. 5153/1895. Kisajátítási ill. csereszerződés (térképpel)

¹⁰³ PML V. – 1013. C. d. 4. doboz. 1895. 49. 66. 131.

¹⁰⁴ PML V. – 1013. C. d. 4. doboz. 1897. 224.

¹⁰⁵ PML V. – 1013. C. d. 4. doboz. 1906. 12. 46. 47. 48. 104.

¹⁰⁶ PML V. – 1013. C. d. 4. doboz. 1914. 26. 72. 91. 92.; 1915. 8.; 1916. 5. 17.

¹⁰⁷ PML V. – 1013. C. d. 4. doboz. 1919. 57-104.

¹⁰⁸ Vigh Károly: Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Pest megyében. In: Keleti – Lakatos – Makkai 369. 373. (PML Biai j. főszbíró ir.1921–291.)

telekrészt a biai r. kath. egyháznak. A birtokos ekkor már Metternich-Sándor Klementina hercegnő volt.¹⁰⁹ 1935-ben majd 1940-ben Klementina hercegnő újabb kisebb szántót, ill. beltelki házas telket adott el.¹¹⁰

Bia és Torbágy 1944. dec. 24-én került orosz megszállás alá.¹¹¹ 1946-ban Metternich-Sándor Klementina együttesen kezelt közadóként még 1.807345 pengőt fizetett be, 1947-48-ban azonban már nem szerepelt a községi adóbeszedési naplóban.¹¹² 1945 után a birtokkal együtt az épületegyüttes is a magyar állam tulajdonába került. A birtokot szétosztották, a kastélyba mezőgazdasági termelészövetkezet költözött, majd 1953-54-ben a községi általános iskola is a tsz. és a még itt élő beköltöztetett lakók mellé.¹¹³

3.2. Telektörténet

A biai Sándor-Metternich-kastélyegyüttest ábrázoló történeti térképek tanúsága alapján megállapítható, hogy annak kiterjedése a XIX. század közepén érte el legnagyobb voltát, s ez már a XIX. század utolsó harmadában, és kisebb mértékben a XX. században – többütemű felparcellázás és eladás következtében – zsugorodott mai területére. A kastélyegyüttes tehát eredetileg a mai Szentháromság tér – Petőfi köz – Gárdonyi köz – Rákóczi Ferenc utca által határolt telektömböt, épületeivel és kertjével, teljes egészében elfoglalta.

Már az 1856-60. évi második katonai felmérésen (F1 3.) is látható, hogy az összetett alaprajzi formájú épületegyüttes területének délkeleti sarkában két – később három – szabadon, utcavonalra merőleges beépítéssel álló épület helyezkedett el. Ezen a területen az 1884. évi kataszteri térkép (F1 5.) új parcellázást jelöl új, részben a mai Gárdonyi közre néző beépítéssel. A három említett épület a 232-233-234. helyrajzi számú ingatlanokon látható, amelyek három a mai Rákóczi Ferenc utcáig, tehát a kastélypark teljes szélességében elnyúló telket jelentettek ekkor. Az 1884. évi kataszteri térkép ezek felosztását mutatja: a 232-ből 490., illetve a 491. helyrajzi számot választották le, majd osztották fel a 490/1-3. és 491/1-5. helyrajzi számú telekre. A 233. számból a 492. és a 493. helyrajzi számú telek alakult, majd előbbi felosztásával jöttek létre a 492/1-4. helyrajzi számok. A 233. helyrajzi számú ingatlan kettéosztásával a 494-495. új helyrajzi számú telek jelent meg.

¹⁰⁹ PML V. – 1013. C. d. 4. doboz. 1929. 35.

¹¹⁰ PML V. – 1013. C. d. 4. doboz. 1935. 1.; 1940. 124-125.

¹¹¹ Keleti – Lakatos – Makkai 403.

¹¹² PML V. U. 1013. D. d. Adókezelési és tulajdonnyilvántartási iratok. 1946-48. 1-4. kötet

¹¹³ Lipka 6.

Ebben a korszakban – már az 1882. évi harmadik katonai felmérés (F1 4.) tanúsága szerint is – a kastélykert területe is több, önálló helyrajzi számú ingatlanra tagolódott. Ezek közül az első a kert nyugati felét északi és déli részre osztó telekhatár. A már említett 1884. évi kataszteri térképekről a kastélykert további helyrajzi számai is – a megváltozásukkal együtt – leolvashatók: a kastély főépületének fogadóudvara 235-ről 501-re, az északi nagyobb mellékudvar 236-ról 502-re, a kisebb 237-ről 503-ra; a déli mellékudvar 235a-ról 500-ra,¹¹⁴ a templom 235b-ről 499-re változott meg. Az addig 235. helyrajzi számon nyilvántartott kastélykertet három részre osztva a 496-497-498. helyrajzi számú ingatlanok alakultak ki. (L. még ezt az állapotot az 1948. évi kataszteri térképen is: F1 7.)

A műegyüttes területének jelenlegi helyrajzi számai a XX. század újabb átszámozásával alakultak ki. Ezek szerint a kastélyegyüttes teljes történeti (XIX. századi) területének a mai 110. (az egykori szolgálati lakás, ma kazán), 111. (iskolai szárny), 112/1. (a kastély déli szárnya), 112/2., 112/3., 112/4., 112/5., 113. (templom), 114/1., 114/2., 114/3., 115., 116/1., 116/2., 117., 118., 119., 120. helyrajzi számok felelnek meg. A XIX. század utolsó harmadában elcsatolt és több ütemben felparcellázott, majd beépített mai 114/1., 114/2., 115., 116/1., 116/2., 117., 118., 119., 120. helyrajzi számú ingatlanok erősen megváltozott építészeti karakterükkel már nem mutatják a kastéllyal való, hajdani történeti egységüket. A műegyüttes nagyobb – ingatlan-nyilvántartásilag ugyan széttagolt – de történetileg összefüggő területe ma egységesen Biatorbágy Város Önkormányzata tulajdonában van. A kastélykápolna r. k. templomként a Biatorbágyi r. k. egyházközség tulajdonát képezi.

¹¹⁴ A hrsz. 500 – a kastélyé és a templomé is – akkor Vörös Hadsereg u. 60-62.

4. A kastély építéstörténete és korabeli kialakítása

4.1. A kastély épületegyüttese

4.1.1. A kastély építésének előzményei

A mai kastély kiépítése előtt már a XVIII. század közepe előtt felépült itt Promberger Kristóf rezidenciája. Az 1743 szeptember 20-án tartott, a birtok felosztására vonatkozó tanúkihallgatás említi először a Promberger- rezidenciát: „... Bia névő Helység Prompergher Ura Elei és néhaj Farkas István Uram között meg osztodván, Prompergher Uram Eleinek az tó felül való rész adig esset, a medigh az eö kegyelme Residentiája vagyon, Farkas István Uramnak pedig, az Buda felül való rész föl felé, a mint most fekszik Farkas Istvánné Asszonyom házáig...”¹¹⁵ Az épület elhelyezkedésére vonatkozóan az iratból csak az bizonyos, hogy a rezidencia a mai kastély közelében, esetleg annak a helyén állhatott.

Az eddigi történeti forráskutatás során előkerült legrégebbi, 1757-ből származó térképszelvény (F1 1.), mely feltünteti a Farkas családdal vitatott státuszú kocsmáépületet és környékét, a Budai út részletével azonosítható. A biai kastélyt, ill előzményét nem ábrázolja, illetve részben megjelenő helyét beépítetlen területnek jelöli, melyet azonban egy utca elindulása vág ketté. Meg kell jegyezni, hogy a mai Szentháromság tér és a Nagy utca keleti oldalának telektömbjeit a térkép beépítettnek mutatja, mind a telkeket, mind a rajtuk álló lakóépületeket is feltünteti. A lakóházak rendezetten, utcavonalas, oldalhatáron álló beépítéssel jelennek meg. A házak sorában azonosítható a tértől délre a református templom, keletre az uradalmi nagy kocsmá épülete is, valamint Farkas János jobbágyainak régi gabonatartó vermei, melyek közül Sándor Mihály báró néhányat elbontatott, ill. az egyik vermet az új épületbe foglalta be.¹¹⁶

A mai kastély teljes területének ábrázolása az 1783. évi első katonai felmérés szelvényén (F1 2.) jól azonosítható. Ekkor a területet a mai Szentháromság térről nyugat felé induló széles utca szelte ketté, amelynek vonalára merőlegesen két nagyobb, egymással párhuzamos hossz tengellyel álló épület jelenik meg. Széles telkük végében már az előző térképen is látható, a Nagy utca északi folytatásának hagyományos beépítése tűnik fel. A térképen ábrázolt épületdiszpozíciót összevetve a mai épület összetett elrendezésével, arra a következtetésre lehet jutni, hogy az együttes XVIII. századi közvetlen épített előzményeit az északi mellékudvar három észak-déli hossz tengelyű épületszárnyában, vagy az az alatti pinceszakaszokban kell keresni, illetve lehet meghatározni. A „C”-szárny keleti, egytraktusos

¹¹⁵ MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846). 5. cs. Tomus G. Fasc. 1. 124-127.

¹¹⁶ MOL P638 Szily család levéltára 14. cs. 1757. 14-15. (Hátoldalán: Mappa Possessionis Bia, et Diversory Controversy. Régi jelzete: Fasc. 12. No. 33. 1757.)

menete olyan – a XIX. századi szimmetrikus kompozícióba nem illő elem – amely leginkább e XVIII. századi előzményeket hordozhatja magában. Az „A” és a „C”-szárny nyugati traktusa alatti egy-egy pinceszakaszhelyezkedésével is ezt erősíti, sőt mindkét pince a mai épület alól korábban ki is futott.¹¹⁷

A XVIII. század második felében a Sándorok nem éltek Bián, valószínűleg Bajnán laktak, leveleiket is ide címezték. A kocsmá-üggyel kapcsolatosan szerepelt, hogy 1758 júliusában a kocsmába kívánt költözni Sándor báró. Majd Farkas Jánost tájékoztatta egy levelében egy szolgája, hogy „a Báró feleségével itt fog lakni. És egy Barátot tart magának káplányúl á hol á tisztartója lakik ott két szobát csináltat, az Új vendégfogadójának pinczejére ajtót üttetett, és a maga Asztali borát tartja benne.”¹¹⁸ Ebből az tűnik ki, hogy az egykori Promberger-ház talán nem volt ekkor szállásra alkalmas állapotban.

A korábbi „urasági házra” vonatkozóan 1773-ból fennmaradt egy ingóvagyon leltár. Ebben az évben ugyanis Sándor Antal haszonbérleti szerződést kötött Német Jánossal majd a haszonbérleti idő lejártakor leltár készült a biai birtokon föllelhető ingóságokról. A 92 tételből álló leltár számba vette az élő állatokat, a magtárban, a présházban, a pincében, a kamrában, a tehenesnél, az árendás zsidónál és az urasági házban található ingóvagyonnal együtt. Eszerint „az M. Uraság Háza” szerény méretű épület lehetett. A konyhán kívül mindössze az inasok szobáját és a nagyterem jelentésű „palotát” említi a lista. Az inasok szobájában egy ágy és egy asztal állt 3 faszékkel és két zöld posztóval borított székekkel együtt. A „Palotában” két ebédlőasztal állt, egy kisasztal, 6 zöld posztóval borított szék, a benyilóban még egy kisasztal, (nem lehet tudni, hogy az ezt követők is a „benyilóban” álltak-e az egyetlen kisasztalon kívül), egy íróasztal fiókokkal, 4 sárga posztóval borított szék, egy hasonló kanapé és egy ágy. A konyhában egy asztal és két pad, egy fiókos almárium és egy tálás szerepelt a konyhai eszközökön kívül.¹¹⁹

Sándor Antal báró 1784. augusztus 16-án, majd augusztus 28-án kelt levelében jelentette Séllyei Nagy Ignác székesfehérvári püspöknek, hogy birtokát bérlőjétől visszaváltotta és a kastélyt a benne lévő kastélykápolnával együtt restauráltatni fogja. Tehát a Promberger-féle kastély feltehetően leromlott állapotú lehetett. A báró ugyanekkor le akarta bontatni a Szentháromság oszlopot, mert kastélyának

¹¹⁷ Az 1982. évi az „A”-szárny északi homlokzatánál végzett alapfeltárás során az alapozási síkot nem lehetett megállapítani, mivel a kutató akna a térszín alatt 0,5 m mélységben egy ismeretlen rendeltetésű és kiterjedésű üreg téglaboltozatába ütközött. A „C” szárny délnyugati sarkánál, illetve a „D”-szárny délkeleti sarkánál sem sikerült elérni az alapozási síkot, mivel az alapok mélysége meghaladta az 1,7 illetve a 2,0 métert. Bővebben I. Törzsszám: B-1/81-2 Biatorbágy, Vöröshadsereg u. 60-62. Iskola átalakítás. Trummer Imre, PTTV, 1982. KÖH Tt Dok.18209., BVÖ Irattár. Területismertető talajmechanikai szakvélemény. Lipowsky Rudolf, 1982. 08. Az iskolaépület nyugati „C”-szárnyának északi végénél, az ebédlőnél is találtak egy pincét, amely a Petőfi közzel párhuzamosan (?) helyezkedett el, s melyet az építkezés során betemettek. Az előkerült kerámiatöredékek XVII-XVIII. századiak voltak. (Palovics Lajos szíves közlése alapján.)

¹¹⁸ MOL P638 Szily család levéltára 14. cs. 1758. 30-31..

¹¹⁹ MOL P592. Sándor (biai) család (1529-1846) 5. cs. Tomus G. Fasc. 2. 174-179.; P592. 10. k. 66-69. 95-97. (Kiss Tibor fordítása alapján). A leltár: P592. 5. cs. Tomus G. Fasc. 3. 321-322.

kilátását zavarta. (A torbágyi plébános tiltakozása miatt valószínűleg csak áthelyezésére és a szoborház eltávolítására került sor). A torbágyi plébános a kastélyt restaurálás alatt állóként említi.¹²⁰

A térképek és írásos források alapján, tehát még nem sikerült az egykori Promberger-kúriának a helyét, az akkori „Sándor-kastélyt” egyértelműen azonosítani. Valószínű azonban, hogy az épület a mai kastély épületegyüttesének északi részén, az „A” és „C”-szárnyakban, illetve az azok alatti pincékben található meg.

4.1.2. A Sándor-Metternich-kastély

A klasszicista kastélyépítés tipikus példái közé tartozó XIX. századi kastélyt egyes források szerint az 1820-as évek elején, mások szerint 1823-ban építette a gróf Sándor Vince (Antal fia), Promberger kastélyának helyére, esetleg egyes régi falak felhasználásával.¹²¹ Az adat eredetét nem sikerült tisztázni, mivel sehol sem jelöltek meg forrást. Lehetséges, hogy a templom kapujának zárókövébe vésett, a torony építését megörökítő, 1823-as évszám miatt feltételezik ezt a dátumot.

Hild József (1789 – 1867) építész neve több forrásban felmerül a kastély és a templom építőjeként, mivel ebben az időben a Sándor-család bajnai kastélyának¹²² átépítésén is dolgozott, azonban biai működésére írásos bizonyíték mindeddig nem került elő. A többszöri átépítés által létrejött bajnai kastély esetében stíluskritikai megfontolások és írásos források egész sora igazolta Hild szerzőségét, bár Hild terve ott sem maradt fenn, sőt a bajnai levéltár a XX. század közepére már elkallódott. A korábbi építésű bajnai kastélyt gróf Sándor Móríc Metternich herceg lányával való házassága alkalmából 1834-ben Hild tervei és irányítása szerint átalakította és bővítette, kialakítva mai formáját. Lehetséges, hogy a biai kastély Hild egyik korai műve,¹²³ bár az ekkor még pályája kezdetén álló mester szerzősége vitatható, s e vitathatóság a kastély stílusából, annak „Palladieszk” vonásaiból származik, amely az épületegyüttes diszpozíciójában, tömegalakításában és belső térkompozíciójában ugyanúgy észrevehető, mint a homlokzatmotívumok direkt formai utalásaiban. A biai kastély építésének személyéről – stíluskritikai alapon – tehát csak az állítható, hogy jól ismerte az itáliai későreneszansz villa Andrea Palladio életművébe tartozó előképeit, s azok jellegzetességeit inkább romantikus, mintsem stílustisztaságra törekvő attitűddel alkalmazta. Az épület jó példája a birtokos által csak alkalmanként használt vidéki kastélynak, ahol a fő épületrész csak pár helyiségből állt, a hangsúly a kiszolgáló épületrészekre, a gazdasági mellékszárnyakra helyeződött át.

¹²⁰ SzfPL, Bia, 1784. 1786.; SzPL kéziratár, Bia Kuthy István kanonok gyűjtése; Dercsényi I. 254. 257. 260.; Badál 35

¹²¹ 1823 az építés éve. A kastélyról állítja: Borovszky I. k. 39.; Rados 1931. 12., 231.; Rados 1939. 66.; Lyka 1939. 337.; Genthon 1951. 333.; Dercsényi I. 260.; Genthon 1959. 37.; Műemlékjegyzék 1960. 312.; Császár 202.; Kelényi 1974. 118.; Badál 43-44.; Virág 25.; Körmenyi – Horváth 2007. 67.; Minden forrás biztos adatként kezeli, egyik se feltételezi. Csak 1820-as évekre teszi: Zádor-Rados 120.

¹²² Rados 1958. 81-82. 226.

¹²³ Hild mint tervező. A kastélyról minden forrás csak feltételezi: Zádor-Rados 120. 167. 179. 224.; Dercsényi I. 260-261.; Kelényi 1974. 118.; Virág 25.; Körmenyi – Horváth 2007. 67.; Genthon. (Nem feltételez senkit: a kastélyra: Genthon)

A második katonai felmérés 1856-60 között felvett szelvénye (F1 3.) a kastélyegyüttes első korabeli ábrázolása. Eszerint az épület közel azonos módon egyezik meg a későbbi kataszteri térképek sokkal pontosabb és hitelesebb ábrázolásaival. Ebből az következik, hogy a mai kastély összetett diszpozíciójával, három udvar köré szerveződő nyolc épületszárnyával egy építési ütemben 1856 előtt felépült. Ennek során a XVIII. századi előzmény-épületek pincéit és felmenő falait is felhasználták. A második katonai felmérés a kastélykápolna első ábrázolása is egyben.

A kastélyegyüttes építésével egyidőben megszűnt a Szentháromság térről nyugat felé vezető utca, s az új épület és kertje, az így létrejövő egységes telektömböt majdnem teljesen elfoglalhatta. A kastélyegyüttes fő része („D”-szárny) a Szentháromság tértől hátrahúzza, a telektömb keleti harmadában, egy fogadóudvar mélyén helyezkedik el. Közel négyzetes alaprajzán emelkedő zárt, kontytetővel fedett, hasábforma tömegéből csak kelet felé egy négyoszlopos, háromszögű oromzatos portikusz, nyugat felé a kerti oldalon, pedig egy zárt középrizalit emelkedik ki timpanonnal. Ennek két oldalán – szimmetrikusan – egy-egy kocsíathajtó kapualj helyezkedik el, amely ekkor elsődleges megközelítését, feltárását adhatta. Ennek a reprezentatív fő épületrésznek korabeli belső kialakítása máig feltáratlan, de az 1955-56 utáni teljes átalakítást megelőző történeti állapot jól rekonstruálható. (E4 tábló) Eszerint a fő tömeg hat helyiséget foglalt magában. Ezek közül egy-egy az épület axisában egymáshoz kapcsolódott, egyik a fogadóudvarra néző portikusz mögött, másik a kerti középrizaliban helyezkedett el. Eredeti funkciójuk nem ismert, de a XIX. század első felében ilyen diszpozíciójú termek elsősorban ebédlő, illetve fogadó-, esetleg társalkodóterem (szalon) lehettek. Ritkábban könyvtár is helyet kaphatott ilyen központi fekvésű reprezentatív teremben. (L. Bajna, Dég, Fót, Gyömrő stb. kastélyait a korszakban) E központi fekvésű két termet mindkét oldalához – egy-egy haránttengelyben – kapcsolt, de egymásból is átjárható kisebb terem egészítette ki. Az udvari oldalon mindkettő lakószoba lehetett (nappali, vagy hálószoba), míg a kerti oldalon feltehetően mindkettő előszoba szerepét töltötte be, mivel közvetlenül ezekbe nyílt átjárás a két oldalon elhelyezkedő kocsibehajtó kapualjából. A kocsibehajtók építészeti kialakítása történeti, illetve korabeli formájában merőben eltért a mai állapottól. Eredetileg mindkét kaputengelyhez egy-egy háromhajós, négy-négy pillérrel tagolt csarnoktér tartozott, amelynek szélesebb középső szakaszába a boltíves kapunyíláson át gördülhetett be a kocsi. Ennek két oldalán egy-egy egyaxisos térszakasz következett, ahová ki lehetett szállni a kocsiból. Egy 1956-ból származó fényképfelvétel¹²⁴ (l. F3 23-24 sz. panorámakép bal oldalán, ill. F5 tábló) tanúsága szerint a négy karcsú pillér széken állt, s olyan gerendázattal gyámolított és profilozott párkányokkal hangsúlyozott sík födémet hordott, mint amilyen az udvari portikusz máig fennmaradt kialakítása, vagy mint amilyen fragmentumai láthatók ma is a D7.4-5. sz. helyiségekben. Ez a pillérekkel tagolt kocsibehajtó csarnoktér a korszakban nem állt párhuzam nélkül (Nagyláng, Pest: Egyetem utcai Károlyi-

¹²⁴ KÖH Fotótár ltsz.: 45508.

palota, Acsád, Fót stb.), annak ellenére, hogy fénykorát a XVIII. század reprezentatív kastélytereiben élte (Szécseny, Süttör, Surány, Gács, Gyülevíz, Bajna (!), Gödöllő, Keszthely, Bükkösd, Högyész stb.)

Mindkét kocsibehajtó csarnokból közvetlen átjárás nyílt az északi, illetve a déli egytraktusos oldalszárnyakba („B” és „F” szárny), amelyek a főépület előtti fogadóudvart két oldalon határolták. Utcai homlokzatukat – az udvar tér felőli lezárásaként – a ma is látható kőbálványos kerítés köthette össze, amelyen kétoldalt korábban egy-egy kapu nyílt. Az oldalszárnyak eredeti rendeltetése, sőt korabeli funkciója sem ismert, de feltűnő, hogy a helyiségsorhoz nem kapcsolódott sem oldalfolyosó, sem tornác. Az ilyen, és ehhez hasonló egytraktusos oldalszárnyak kiszolgáló funkciója ismert a korszakból, illetve a XVIII. századból. Ha személyzeti szállásul szolgál az épület, jellemző, hogy saját konyhával felszerelt, háromosztatú egységek sorolásából áll, s egységenként külön bejárat nyílik a pitvarba. Ilyen külön bejáratok a biai két oldalszárnyon is megfigyelhetők voltak az 1929-ben, továbbá az 1956-ban készült archív fényképfelvételeken (F3 14, 21), de utóbbiakon ezek egy része már befalazva jelenik meg. Ha az épület ló- vagy más nagytestű jószágistállóját szolgálta, hosszan elnyúló, osztatlan belső tér volt szükséges, ugyanakkor a homlokzatok lakóház-szerű kialakítását is biztosították.

Az egytraktusos oldalszárnyakba, azokra merőlegesen, egy-egy újabb másféltraktusos mellékszárny („C”, illetve „E”-szárny) kapcsolódik, amelyekbe a két kocsibehajtó csarnokból egy folyosó közbeiktatásával nyílt közvetett átjárás. E két mellékszárny a feltűnően kicsi főépületet haránttengelyének irányában többszörös hosszal bővítette, ezzel pedig szélesen elnyúló, monumentális kerti homlokzatot, sőt épülettömeget alakítva ki. E két mellékszárny eredeti rendeltetése szintén nem ismert. Valamennyi XIX. és XX. századi térképábrázolás, légifotó (F1 3-11) egybehangzó tanúsága szerint az északi szárny építése soha sem fejeződött be, hossza a 10. axis után abbamaradt. Keleti oldalán a folyosó folytatásában nyitott, félköríves boltövekkel kialakított, pillérsorral gyámolított tornác húzódott. (Ennek közvetlen közelében, keleti homlokzata előtt húzódott a XVIII. századi előzménynek vélhető épületszárny.) A befejezetlenül maradt mellékszárny korabeli kialakítása nem ismert. Az alatta, hossz tengelyében húzódó, dongaboltozattal fedett, hétszakaszos pince eredeti lejáratainak kialakításából az tűnik csak ki, hogy az nem kívülről, hanem az épületen belülről volt megközelíthető. Ma külső lejárata durva, 1956 utáni átalakítás.

Az északi mellékszárny déli pandanja 1924 előtt teljes hosszában és szimmetrikus, 3-3 axisos oldalrizalittal hangsúlyozott, harmonikus kialakításában fennállt. Az 1924. évi szélvihar – egy korabeli fényképfelvétel (l. F3 8) tanúsága szerint – azonban déli szakaszát romba döntötte, s később sem épült újjá. E szakasz délnyugati sarkának falazata, egy lábazati párkánytöredéssel még ma is látható. (l. F8 tábló) A déli mellékszárny („E”-szárny) – az északival ellentétben – egytraktusos kialakítású. Az északi tornác ívsorának szimmetrikus, déli pandanjaként e mellékszárny keleti homlokzatának vakívsoros

kialakítása jelent meg, eredetileg nagyméretű felnyíló ajtóssal. Valószínű, hogy eredetileg a szárny belső tere egy összefüggő nagy csarnoktér volt, mert a keleti homlokzat korabeli nagy nyílásmagassága nem tette lehetővé osztófödém jelenlétét, s ennek nyoma a falak belső felületén sem látható. Eredeti rendeltetése, korabeli, XIX. század közepi funkciója nem ismert, de bizonyos, hogy mai vasalt beton osztófödémje későbbi, utólagos kialakítású. Korábban – az 1924 utáni fotó tanúsága szerint – déli szakaszában fagerendás osztófödém volt beépítve. Osztott terének földszintje ekkor már istállóként, műhelyként, raktárként, emeleti része, pedig terménytárolóként szolgált. Az osztatlan, csarnoktér forma – amelynek egyik homlokzatán nagy felületen pillérsoros nyílások jelennek meg –, mint történeti tér lehet reprezentatív gyűjteményes vagy társasági rendeltetésű, legáltalánosabban a XVIII. századi narancsházak kialakítása ilyen, de azok szinte kötelező déli tájolása, kapcsolódó narancsos kertje szinte kizárja a keletre megnyitott biai csarnoktér növényház rendeltetését.¹²⁵ Nem zárható viszont ki, egy XIX. században is továbbélő, jellegzetes csarnoktér-funkció, a lovarda, amely Sándor Móric életvitelét és szenvedélyét látva igen valószínűsíthető.¹²⁶

Már említettük, hogy 1875-ből fennmaradt a Sándor-Metternich uradalom, azaz a bajna-biai uradalom, mint mintagazdaság birtokleírása, jószágismertetése, amely felsorolta a településeken álló „gazdasági épületeket”. A földművelésen és erdőgazdálkodáson kívül juhászat, lótenyésztés is tartozott az uradalom tevékenységi területéhez. A biai gazdasági kerületben volt a 60 lóból álló ménes a lecsapolt egykori halastó területén lévő nyári legelővel. A gazdasági épületek között Bián 1 tiszti lakot, 14 lakóházat, 3 ló- és ökoristállót, ... ill. 1 ménesistállót soroltak fel. Bián (és a többi településen) nem említettek „kék-épület”-et csak Bajnán: kastélyt istállóval, 3 üvegházzal, 4 egyéb kertészeti épülettel és kökerítéssel. Ez bizonyítja, hogy a biai kastély ekkor már nem szolgált úri célokat, csak az uradalmi igazgatóság, ill. a tiszti lak kapott benne helyet, talán más felsorolt gazdasági épülettel együtt. Sándor Móric egyik uradalmi központja és intézősége tartotta hivatalos helyiségeit itt és a volt Szily-féle kastélyban is.¹²⁷

Az öt épületszárnyal közvetlenül összekapcsolódó biai Sándor-Metternich-kastélyegyüttes további részei a XIX. század közepén még közvetlen átjárhatóság nélkül kapcsolódtak a fent leírt épületrészekhez. A mai Nagy utca vonalán álló, szimmetrikus diszpozíciójú két szabadon álló melléképület („A” és „G”-szárny) tömege és homlokzata azonos kialakítású lehetett. A két mellékudvar felé mindkettő pillérsoros tornáccal nyílt meg, amelyből egy-egy másféltraktusos alaprajzi elrendezéssel kialakított térstruktúra volt megközelíthető. Mindkét épület alatt egy-egy pinceszakaszzal húzódik, amely

¹²⁵ Annak ellenére is kijelenthetjük ezt, hogy a telkek rendezése során az „E”-épületszárny délnyugati homlokzata előtt egy kutat találtak. (Palovics Lajos szíves közlése alapján.)

¹²⁶ Borovszky, a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye híres lótenyésztő helyei, ménesei között Biát nem említi. II. köt. 66-67. Metternich-Sándor Paulina hercegné uradalmának lóállománya 1910 körül, már nem volt jelentős. L. Borovszky II. 76-77.

¹²⁷ Hodosi 2002. 95-106. forrásismertető cikk az alábbi kiadványról: Jószág-ismertetés. IV. füzet. A bajnai-biai uradalom. Országos Magyar Gazdasági Egyesület. Budapest, é.n. (1875) (Biatorbágy, Karikó János Könyvtár); Borovszky I. k. 40.

kialakításában és elhelyezkedésében – ugyan mindkettő esetében az a tornácról megközelíthető – különbözik egymástól, így feltételezhetően a két melléképület beosztása nem volt teljesen azonos. Eredeti rendeltetése nem ismert. Már az 1920 körüli képeslapokon (F3 3, 5) és fényképen (F3 7) az oldalrizalitokban az utcára közvetlenül nyíló bejárati ajtók egy része befalazva láthatók, amely biztos jele a belső térhasználat megváltozásának.

A második katonai felmérés hitelesen ábrázolja a kastélyegyüttes délkeleti sarkában álló kápolnát a kapcsolódó melléképületekkel („L”, „H”-szárny) együtt. Ezek közül a déli oldalon húzódó keskeny, egytraktusos épület („H”-szárny) – feltehetően istálló funkcióval – a kerti déli mellékszárnyal („E”-szárny) egybeépülve látható. Ehhez kapcsolható az a forrástöredék, miszerint a templomot leíró 1817. évi *Canonica Visitatio* megemlíti, hogy a kegyúr által adományozott Szent Annát ábrázoló oltárkép erősen rongálódott a fal nedvessége miatt. A leírás szerint a nedvesség felszívódását az okozta, hogy közvetlenül a templom hátsó falához egy „indecentur” konyha épült.¹²⁸

Az 1884. évi kataszteri térképek (F1 5) a kastélyegyüttes kismértékű bővítését mutatják két ponton. A Szentháromság tér felől, a korábban szabadonálló melléképület („G”-szárny) egy, az utcavonalon álló, keskeny nyaktaggal összeépült a fogadóudvart délről határoló oldalszárnyal („F”-szárny) látható. Továbbá a befejezetlenül maradt északi mellékszárny nyugati homlokzata előtt, a kertben szabadon álló földszintes melléképület („M”) épült, amely – a szájhagyomány szerint – bognárműhely volt. A biai kastélyegyüttes e XIX. század utolsó harmadában tett kisebb átalakításokkal és bővítéssel érte meg a XX. századot.

1897-ben a templom szomszédságában kocsmát nyitottak, melynek bezáratását követelték a helyi hívek, ugyanis Lipka István kocsmája mindössze 15 méterre állt a templomtól. A panaszos levélhez mellékeltek egy igen egyszerű helyszínrajzi vázlatot. Készítője rajzolásához nem értett, az arányok is erősen torzok, de a funkciók megörökítése dokumentumértékű. Eszerint a kastély uradalmi épület volt inspektori lakással, az épületegyüttes mögött uradalmi (kiszolgáló) udvarokkal. A templomtól délre lévő különálló épületben működött az uradalmi nagy mosókonyha, melynek közvetlen szomszédjaként nyílt az új kocsmá.¹²⁹

1924. június 13-án egy hatalmas erejű szélforgatag (tornádó) pusztított Bián, Torbágyon, Pátyon és még néhány más településen egészen Vácig. A tölcser alakú viharfelhő Bián volt a leghevesebb, 8-10 percnyi pusztítása után a falu romhalmazzá vált, 4 ház teljesen összedőlt, több mint száz ház nagy kárt szenvedett, 4 halott és 30 sebesült maradt utána. A korabeli tudósítás szerint „a régi gr. Sándor, most Metternich-féle kastély roppant szilárdan épült istállóját alaposan megrongálta, szilárd vastag falakat

¹²⁸ SzPL kéziratár, Kuthy István kanonok gyűjtése. Bia.: Can. Visit. 1817.

¹²⁹ SzPL No. 227. cs. Bia 88/1897; 1263/1897; 1551/1897. (igen egyszerű helyszínrajzi vázlattal); 1557/1897

döntött ki és 45-50 mázsás kőoszlopokat az udvarra sodort”. Az épület nagy részének a tetejét lesodorta a szél.¹³⁰

A XX. század elejére a Sándor- és a volt Szily-féle kastélyokban tartotta hivatalos helyiségeit herceg Metternich Richárdné, született Sándor Paulina uradalmi intézősege. 1945-ig a Bécsben élő Metternich Pauline majd Klementina hercegnő uradalmi felügyelősegi székhelye volt, benne számos uradalmi bérlakással, cselédházakként is említik az ekkor benne lévő szolgálati lakások miatt.¹³¹ A XX. században a Járásbíróság, ill. a Szolgabíróság is az épületben működött. Borovszky szerint 1910 körül még e kastélyban őrizték a Sándor család híres levéltárát.¹³² A kastély az 1930-as években is gazdasági célokat szolgált (szerszámraktár volt benne), egy leírás szerint „meglehetősen elhanyagolt állapotban van, belső helyiségei az eredeti kialakításnak nyomait sem mutatja”.¹³³ Ebben az időszakban patika is működött a kastély északkeleti „A”-szárnyában amint azt egy, az 1924-es tornádó után készített fényképfelvétel is tanúsítja (F3 7).

Az Ideiglenes Kormány 1945. március 15-i rendelete megszüntette Magyarországon a nagybirtokrendszert. A funkciójukat veszített, megüresedett kastélyokhoz hasonlóan, így a Sándor-Metternich-kastély is köztulajdonba került. A köztulajdonba adott kastélyba 1945 után mezőgazdasági termelőszövetkezet, mezőgazdasági üzem, (gépállomás) költözött, keleti szárnya máig ilyen hasznosítású.

Az 1953-54-es tanévben költözött a kastély épületébe az államosított községi általános iskola a tsz. és a még itt élő, betelepített lakók mellé. A lakásokat folyamatosan megszüntették, a rossz állapotú épületet fokozatosan rendbe hozták.¹³⁴ A főépület portikusának timpanonjára szocreál freskót festettek, a frízen „Munkás, paraszt, értelmiség” felirattal. (F3 26). 1955-1958-ban alakították át az épület nyugati szárnyát iskolává. Az átalakítási terveket fokozatos ütemben az Északpestmegyei Tatarozó és Kivitelező Vállalat készítette el.¹³⁵ A központi épületből a belső falak kibontásával tornatermet alakítottak ki a szükséges szertárakkal, öltözőkkel. Fölötte teljes földémcserre készült. A mai „A” szárnyban a folyosó beüvegezése mellett 4 új tantermet hoztak létre a pincelejárát megtartásával, földemmegerősítéssel. A „B” szárnyhoz ekkor épült a Petőfi utca felőli folyosó és az előcsarnok. (Előírták, hogy a folyosó tantermek felőli oldalán a műemléki architektúra gondosan megőrizendő!) A „C” szárnyat is teljesen átalakították, a pince- és padlásfeljáróval együtt. Az addigi „sikátor”-t lapostetővel lefedve az árkáddal együtt zsibongóvá alakították. Az árkádok felső részeibe ekkor épültek

¹³⁰ Réthly I. 15.; Horváth 1994. 11.; Horváth-Palovics I. 124.

¹³¹ Borovszky I. k. 40.; Lipka 6.; Horváth-Palovics II. 49.

¹³² Borovszky I. k. 39.

¹³³ Rados 1931. 231.; Rados 1939. 66.; Petravich 231.

¹³⁴ Lipka 6.

¹³⁵ Ferenczy 60.

be a félköríves ablakok. Az egész épületben az ablakok parapetjeit megemelték, a fedélszéket részben cserélték, részben megerősítették.¹³⁶ A tervek feltüntették középső épületrész belső elrendezését, melyet elbontottak. Ekkor még helyenként megvolt az épület eredeti zsindefedése is, de a főépület igen elhanyagolt állapotban volt. 1978-ra az iskolai szárny felújításával az iskola elérte a váltott műszakot már nem igénylő tanítás feltételeit is, bár az épület még mindig elhanyagoltnak látszott.¹³⁷

Az 1980-as években a Zsámbéki Tsz. kábelüzeme működött a kastély keleti részében. Már 1980-ban felmerült a tsz. kiköltöztetése az épületből, helyén az iskola bővülésével.¹³⁸ Az 1982-90 között zajlott iskolafelújítás még szembevetőbbé tette a két épületrész közötti különbséget. Ekkor felújították az iskola tetőszerkezetét, homlokzatát, kicserélték nyílászáróit. 1982 szeptemberében Pest Megyei Tanácsi Tervező Vállalat a Biatorbágyi Nagyközségi Tanács megbízásából elkészítette az iskola felújításának beruházási programtervét.¹³⁹ Az Országos Műemléki Felügyelőség által javasolt műszaki megoldásokkal, a kastély eredeti külső formáját megtartva biztosították a község távlati fejlődését is szolgáló, kulturális központ kialakításának első feltételeit. A kastély főépületében lévő tornateremből többcélú, időszakosan leválasztható közösségi teret terveztek kialakítani. A főépületben helyezték volna el a községi könyvtárat is. 1983-ban a tantestület a belső változtatások ellen volt, sőt javasolta, hogy legyen a tsz-é az egész épület és építsen a község egy új iskolát. A kiviteli terv elkészülte után, valószínűleg főleg anyagi okokból a program megváltozott, és végül az iskola korábbi alaprajzi elrendezésén nem változtattak.¹⁴⁰ A felújítás során teljes utólagos falszigetelés készült, tető- és födémcsere, az összes nyílászárót helyreállították ill. kicserélték. Az iskola bejáratát áthelyezték az „A” és „B”-szárnyakat összekötő, új kialakítású előtérbe.

4.1.3. A Szent Anna-templom építésének előzményei

A Szent-Anna tiszteletére szentelt mai templom¹⁴¹ feltehetően az egykor itt állt Szent Kristóf-kápolna helyén (vagy közelében) épült fel. A török hódoltság utáni években igen kevés katolikus vallású élt még a faluban, az 1733-as összeírás szerint Bián nem volt még templom.¹⁴² Promberger Kristóf katolikus vallású lévén kastélyához kápolnát épített itt Szent Kristóf tiszteletére.

¹³⁶ Ferenczy 60.; Törzsszám: B-1/701 Biai iskola tornaterme. Műemlék Bizottság részére. Tornaterem átalakítási tervdokumentáció Solymosi Ottóné, Északpestmegyei Tatarozó és Építő Vállalat, 1957-58. 09. KÖH Tt Dok.874 Hiányzó lapokkal. L. még Dok.880.

¹³⁷ Dercsényi I. 261.; Lipka 6.

¹³⁸ Biatorbágy, Karikó János Könyvtár. B-27/74-204. B-27/74-204. Pest megye jelentős környezeti értékei /adatgyűjtemény/ XVI. kötet. Zsámbék körzete. Felelős tervező: Schuman Péter. Bp. 1980. január. VIII/1-26.

¹³⁹ Törzsszám: B-1/81-2 Biatorbágy, Vöröshadsereg u. 60-62. Iskola átalakítás. Beruházási programterv. Trummer Imre, Pest Megyei Tanácsi Tervező Vállalat, 1982. 09. KÖH Tt Dok.18208.

¹⁴⁰ Lipka 6.; Törzsszám: B-1/81-2 Biatorbágy, Vöröshadsereg u. 60-62. Isk. átalakítás műszaki kiviteli tervdokumentáció. Trummer Imre, PTTV, 1983. KÖH Tt Dok.22617., BVÖ Irattár; Törzsszám B-1/83-2 Biatorbágy, Vöröshadsereg u. 60-62. Ált. isk. felújítás „A” és „B” szárny. Módosított kiviteli tervdokumentáció. Trummer Imre, PTTV, 1984. 07. KÖH Tt Dok.19963., BVÖ Irattár

¹⁴¹ A Szent Anna-templom előzményeiről építéséről a legfontosabb forrás: SzPL kézirattár, Kuthy István kanonok gyűjtése. Bia. Ennek felhasználásával jelent meg: Dercsényi I. 254.; Palovics 1992. 2.; Kuthy 1993a. 2. 23.; Kuthy 1993b. 2. 19.; Palovics 1994. 2.; Horváth 2001a. 3.; Horváth 2001b. 25.; Palovics 2003a 24-25.; Palovics 2003b. 21.; Horváth 2005. 21.

A Kuthy hagyatékban pontosan megtalálható, egyes részadatokat ismertet: Borovszky 39.

¹⁴² Borovszky 1987. V. k.; Boldizsár 13.

A kápolna pontos építési ideje ismeretlen, az 1740-es évek elejére tehető.¹⁴³ Egy 1741-es feljegyzés szerint Pöstyényi Mihály veszprémi vicarius generalis engedélyezte, hogy a „kifestett kápolnában vasár- és ünnepnap szükség szerint szentmisét celebráljanak”. A „kifestett kápolna” a Promberger-kastélyhoz tartozhatott. Márkus Mihály bicskei esperes áldotta meg (benedikálta) 1742. augusztus 6-án az építető uraság, Promberger és családja, valamint pesti vendégei jelenlétében. E feljegyzés a kápolna helyét „bey Sanct Christophoro”-ként (Szent Kristófnál) jelzi, talán egy, a kápolna mellett álló Szent Kristóf szoborra utalva. Pontos helyét nem sikerült tisztázni, valószínűleg a mai templom helyén vagy a közelében állhatott. Az időszakosan itt tartózkodó birtokos Budáról hozott ferences papokat az istentiszteletek megtartására.¹⁴⁴

Az 1747-es Canonica Visitatio jegyzőkönyve szerint már 52 katolikus élt Bián 14 családban, számuk 1764-re 157-re, 1778-ra 317-re nőtt. 1785-86-ban már 488 katolikus élt itt.

Sándor Antal 1757. január 17-én Farkas Jánosnak írt baráti hangú levelében említette mint „házi kápolnáját”. Az 1764. évi torbágyi Canonica Visitatio Szent Kristóf-kápolnaként ír róla.¹⁴⁵

Bia római katolikus plébániája 1775-ben alakult, ekkortól vezettek itt anyakönyveket, Bia 1778-ban Kis-Torbágy filiája. 1764-től 1781-ig a budai ferencesek látták el itt a lelkipásztori teendőket, majd pedig a torbágyi pap. Mivel az új birtokosok (Sándor Mihály, ill. Antal) nem laktak a helyi kastélyban, a falubeli hívek Torbágyra, az anyaegyházba jártak át szentmisére.

A kápolna fenntartását 1778-ban Sándor Antal báró vette át, és ő sem akadályozta, hogy a helyi hívek vasárnaponként használják a kápolnát. Az 1778-as torbágyi Canonica Visitatio jegyzőkönyve szerint a biai „kápolna előtt Szentháromság-szobor áll kőből, emelte Házi Ádám (urasági ispán) úr, örökösei gondozzák, megáldását Tóthfalusi György esp. végezte”. A Szent Kristóf-kápolna kialakítását és belső berendezését is megörökítette az 1778. évi Canonica Visitatio. Eszerint tornya nem volt, fa haranglábján (campanile) kb. 75 fontos harang függött. Egyetlen oltárának „portalilóját” Kolonics Zsigmond bíboros, bécsi h. érsek consecrálta, felszerelése egyetlen aranyozott rézkehelyből, viseltes miseruhából állt, fehérneműje is igen szegényes volt, mindenből egy-egy darab.¹⁴⁶

1784. augusztus 16-án kelt, Séllyei Nagy Ignác székesfehérvári püspökhöz intézett levelében Sándor Antal báró, miután biai birtokát visszaváltotta bérlőjétől, kastélya kápolnája számára nyilvánossági jogot kért, ígérve, hogy díszét (fenntartását, díszítését) szíven viseli. Azonban ugyanebben a levélben kérte, hogy a kettős szobrot, az egymásnak hátat fordító Szentháromságot és a Szent Szület a Kis Jézussal,

¹⁴³ 1742-ben épült: Palovics 1992. 2. 1743-ban épült: Genthon 1951. 333.; Genthon 1959. 37.; Petrák

¹⁴⁴ SzPL kéziratár, Kuthy István kanonok gyűjtése. Bia: Can. Vis. 1741, 1764, 1781.

¹⁴⁵ MOL P638 Szily család levéltára 14. cs. 1757. 17-18.

¹⁴⁶ SzPL kéziratár, Kuthy István kanonok gyűjtése. Bia: Can. Visit. 1778.

valamint az előtte térdeplő Szent Domonkos szobrot „formátlanságuk miatt” eltávolíthassa. A püspök válaszelevelére Sándor Antal augusztus 28-án válaszolt, örömét kifejezve, hogy az egyházi hatóság kilátásba helyezte a nyilvánossági jogot, ígérte, hogy a hívek csekély számának megfelelő szentélyt alakít ki, ill. hogy restaurálja a kápolnát. A biai téren „egy tető alatti” szobrok eltávolítását a kistorbágyi plébános által a püspöknek írt levél akadályozta meg, melyben elismerte, hogy a „ház szerkezete megviselt, a szobrok hasonlóan, de ígérte, hogy mindent megtesz azok restaurációjáért. Ő javasolta, hogy a szoborcsoportból a szentháromságot helyezték át egy másik helyre, hogy az ne akadályozza a báró restaurálás alatt álló kastélyának kilátását. A szobor ugyanis túl közel, mindössze 14 öltre (26,5 m) esett a kastélytól. A szoborház lebontása és a szobor-áthelyezés valószínűleg meg is történt, a szoborcsoport többi alakjának sorsa ismeretlen.¹⁴⁷

4.1.4. A Szent Anna-templom

A kegyúr, Sándor Antal 1800-ra egy különálló, nagyobb, klasszicista stílusú kápolnát épített fatoronnyal, a mai templomot, mely az alapoktól (fundamentumától) kezdve új építésű volt. Ezt Sándor Antal gróf június 2-án Esztergomban (Strigonium) kelt levelében jelentette, és kérte a püspököt, hogy áldassa meg egy egyházi férfiúval. Június 9-én áldotta meg Spetykó Ferenc tb. kanonok, bicskei ker. esperes plébános Szent Anna tiszteletére. A tervező kiléte ismeretlen. Ez az új kápolna kapta meg a már korábban, 1784-ben kért nyilvánossági jogot. A templom kapuja fölé az 1800-as évszámot vésték, s a tetőt cserép, a fatornyot bádoggal fedte. Kórusát eredetileg két köoszlop támasztotta alá, gyóntatószéke a templom szűkös mérete miatt a sekrestyében állt. A sekrestyével szemben a kastély felől kegyúri bejárat nyílt a templomba.¹⁴⁸ Az 1920 körül készült képeslapon (F3 4.) jól látható a szentély északnyugati falán, a félköríves ablak alatt nyíló, egyenes záródású kegyúri bejárat, előtte a szentélyben elhelyezett kegyúri padokkal.

Az 1805-ös Canonica Visitatio megemlékezett a kápolna egyetlen oltáráról, 6 változatú orgonájáról, bádoggal fedésű fa tornyáról, benne két harangról.¹⁴⁹ A templom szószékéről az 1817-es Canonica Visitatio tett említést, mely egyszerű faalkotmánya fölött kupolás hangvetővel készült. Mellette üvegszekrényben a Szent Szűz szobra állt a Kis Jézussal.¹⁵⁰

A kápolnát 1823-ban építették át mai alakjára, fatornyóját köre cserélték.¹⁵¹ A kapu zárókövébe vésték két utolsó számjegyet a torony építésekor 23-as számmá faragták át,¹⁵² (a legutóbbi helyreállításkor

¹⁴⁷ SzPL kéziratár, Kuthy István kanonok gyűjtése. Bia.: SzPL, Bia 1784, 1800.; Dercsényi I. 254.

¹⁴⁸ SzPL kéziratár, Kuthy István kanonok gyűjtése. Bia.: Can. Visit. 1868.

¹⁴⁹ SzPL kéziratár, Kuthy István kanonok gyűjtése. Bia.: Can. Visit. 1805.

¹⁵⁰ SzPL kéziratár, Kuthy István kanonok gyűjtése. Bia.: Can. Visit. 1817.

¹⁵¹ Genthon 1951. 333.; Genthon 1959. 37.; Dercsényi I. 254.; Palovics 1992. 2.; Kuthy 1993a. 2.

¹⁵² Dercsényi I. 254.

visszafaragták az 1800-as feliratot, ezért szerepel egyes forrásokban ellentmondásosan a jelenleg láthatóval, hogy a kapu fölött az 1823-as évszám látható.) A szakirodalom a templom 1823-as átépítését is feltételesen Hild József nevéhez köti, bár szerzősége itt sem bizonyítható.¹⁵³

Az 1829. évi Canonica Visitatio leírta, hogy a templomhoz az utolsó bejárás óta fundamentumától új torony épült jó anyagokból, valamint, hogy az új toronyban a régi harangokat helyezték el. A jegyzék dicsérte a kegyúr által adományozott Szent Annát ábrázoló oltárképet, „Excellenti penillo picta”-nak nevezve. Azonban a festmény már 1817-ben erősen rongálódott a fal nedvessége miatt. A leírás szerint a nedvesség felszívódását az okozta, hogy a templom hátsó falához közvetlenül egy „indecentur” konyha épült.¹⁵⁴

Már 1855-ben levelezés folyt a biai önálló plébánia alapításával kapcsolatban, vizsgálva a leendő plébániaépület létrehozásának lehetőségét.¹⁵⁵ 1859-ben a helyi hívek kérésére felterjesztették a Székesfehérvári püspökségnél a biai lelkészség (Curatia, curatialis egyház) megalakítását, majd 1860-ban létre is jött a kistorbágyi plébánia fiókegyházaként.¹⁵⁶ Már 1862-ben felterjesztették a biai lelkészség önálló plébániává alakítását is, de a döntés elhalasztódott addigra, ha majd a patrónusi viszonyok és a javadalom minden tekintetben szabályosan lesz ellátva. Ehhez ünnepélyes adománylevelet vártak a kegyúrtól a kápolna átengedéséről, egy félteleknyi földterületről, valamint a torbágyi plébános kárpótlásáról.¹⁵⁷

A kápolna 1863-ban nyilvános templom lett, előtte bár a helyi hívek is használták, tulajdonképpen a Sándor grófok kastélykápolnájaként, „családi kápolnaként” szolgált. Ekkor azonban amellet, hogy a kápolna megmaradt az uraság tulajdonában, Sándor Móric gróf 1863. április 30-án kelt „Alapítványi Okmánnyal” átengedte a hívek használatára, amíg azok nem tudnak megfelelőbb újat építeni. Az irat utal a hívek 1858. október 14-i kérvényére, melyben az önálló plébánia felállítását kérték a gróftól. A gróf vállalta a plébános javadalmazását is, az őt törvényileg megillető juttatáson felül félteleknyi, vagyis 18 holdnyi földet is adott számára. Ezzel további kegyúri kötelezettségeket sem maga sem örökösei számára nem kívánt vállalni, kegyúri előjogaiból is egyedül a plébános kinevezési jogát tartotta meg. Farkas Imre székesfehérvári megyés püspök szeptember 5-én hagyta jóvá.¹⁵⁸

¹⁵³ Az 1823-as építési dátumot elsőként állítja: Borovszky I. k. 39.; majd Dercsényi I. 254.; a Műemlékjegyzék 1960. 312.; legutóbb Virág 25. Hild József, mint a templom tervezője csak feltételezésként kerül elő: Dercsényi I. 254.; Genthon 1959. 37.; Körmendi – Horváth 2007. 68.

¹⁵⁴ SzPL kézirat, Kuthy István kanonok gyűjtése. Bia.: Can. Visit. 1817., 1829.

¹⁵⁵ SzPL No. 227. cs. Bia 669/1855

¹⁵⁶ SzPL No. 227. cs. Bia 599/1861; 5/1862

Palovics 1992. 2. alapján a lelkészek ill. plébánosok névsora: Jungmayer György (1860-79), Magyar Gyula (1879-1894), Fojtik János (1894-1911), Aczél Lajos (1911-1921), Babics György (1921-1930), Gáger József (1930-1939), Roszner Tibor (1939-1948), Angeli András (1948-1971), Ujfalussy Gusztáv (1971-1988), Varga Imre (1988-...), ... Hutóczky Béla (2007-)

¹⁵⁷ SzPL No. 227. cs. Bia 599/1861. 5/1862

¹⁵⁸ SzPL No. 227. cs. Bia 5/862; 1167/1863; 1181/1869; 1645/1869; 330/1879; 461/1891

Az alapítást követő 20 évben azonban a biai Curatia továbbfejlesztése megakadt, a plébános a kikötött uradalmi juttatást se kapta meg, sőt Canonica Visitatiót se tartottak itt.¹⁵⁹

1879-ben Sándor Móric halála (1878) után lánya, Pauline grófnő elfogadta a biai templom és plébánia kegyuraságát, feladata az egyház és a plébánia javadalmazása, a templom és a lelkészlak felépítése, jó karban tartása volt. Ebben az évben inventárium készült az egyházi ingóságokról az új plébános kinevezése alkalmából.¹⁶⁰ A Sándor család tehát továbbra is gondoskodott az épületről. 1891-ben Magyar Gyula plébános kérvényt intézett a hercegnőhöz, hogy adományozzon egy uradalmi telket (az ún. birkaistállót) egy templom és iskola építésére. Ugyanekkor a Curatia plébániává emelését is kérte a püspöktől, mert már 1700-ra nőtt a helyi hívek száma, így az átengedett családi kápolna már elégtelennek bizonyult, (a hercegi dotációt szerénynek minősítette).¹⁶¹

1891-ben Sándor-Metternich hercegné helyi jószágfelügyelőse restauráltatta a templomot, Magyar Gyula plébános jelentést tett a templom helyreállításáról. A javíttatást és festetést inkább tisztogatásként értékelte, mint költségesebb, díszes kifestésként. 1892-ben bővítették, meghosszabbították a szentélyét, október 19-én újra benedikálták.¹⁶² 1894-ben az új plébános kinevezése kapcsán Inventárium készült a lelkészség ingóságairól. 1898. június 13-án egy új Szent Antal szobrot áldottak meg itt.¹⁶³

1897-ben a templom szomszédságában kocsmát nyitottak, melynek bezáratását követelték a helyi hívek. Lipka István kocsmája 15 méterre állt a templomtól, bár egy uradalmi épület, a nagy mosókonyha választotta el őket. Mivel ekkor a templommal szemben is működött 8 méterre egy kávéház és 75-80 méternyire egy uradalmi épületben (a mai plébániaépületben) a nagykocsmá, és az új kocsmát istentiszteletek idején zárva tartották, a püspökség eltekintett az új kocsmá bezáratásának követelésétől.¹⁶⁴

Pauline hercegasszony 1904-ben új Szent Anna oltárképpel (olajfestménnyel) ajándékozta meg a templomot, melyet ugyanebben az évben szeptember 4-én Magdics István ker. esperes, etyeki plébános benedikált. A festő neve nem maradt fenn. Az első, szintén Szent-Annát ábrázoló oltárkép sorsa azóta ismeretlen.¹⁶⁵ 1891-ben, majd 1923-ban is új harangokat szereztek be. A két harangot Budapesten áldotta meg Steiner Fülöp püspök. 1903-ban Sörös Katalin adományaként új fehér márvány keresztelőkút került a templomba a sekrestye felőli oldalra a szószék alá. Ekkor henger alakú,

¹⁵⁹ SzPL No. 227. cs. Bia 461/1891

¹⁶⁰ SzPL No. 227. cs. Bia 447/1879; 1090/1879; 1319/1879;

¹⁶¹ SzPL No. 227. cs. Bia 461/1891;

¹⁶² SzPL kéziratár, Kuthy István gyűjtése. Bia; SzPL No. 227. cs. Bia 461/1891; 1159/1891.; 210/1892. Metternich hercegné levele

¹⁶³ SzPL No. 227. cs. Bia 1097/1894; 1278/1898.

¹⁶⁴ SzPL No. 227. cs. Bia 88/1897; 1263/1897; 1551/1897. (ígen egyszerű helyszínrajzi vázlattal); 1557/1897;

¹⁶⁵ SzPL No. 227. cs. Bia 1689/1904;

ón fedő fedte Keresztelő Szent Jánossal és Jézussal. (A korábbi 1868-as Canonica Visitatióban már szereplő keresztelőkút sorsa ismeretlen.) 1907-ben Fojtik János lelkész új pluvialéra kérelmezett egy összeget a püspöktől, ill. ebben az évben Rétay és Benedek budapesti „Oltárszállítókkal” egyezett meg. 1909-10-ben a kegyúr költségén a kórust bővítették, a két köoszlopot öntöttvas oszlopokra cserélve. 1910-ben a templommal egykorú, 6 változatú orgonát lecserélték egy Rieger Ottó orgonagyárából származó egymanuális 11 változatúra,¹⁶⁶ amely a karzaton ma is használatban van.

1911-ben az új plébános kinevezése miatt újabb Inventárium készült a biai egyház ingóságairól.¹⁶⁷ 1924-ben a már említett tornádó ledöntötte a templom tornyát, melyet az uradalom állíttatott helyre még ugyanabban az évben. A hívek is adakoztak az egyházközségi épületek javítására és újjáépítésére, ill. a plébános kölcsönt vett fel a Pátyi Hitelszövetkezettől a plébánia helyreállítására. A templomépületet 1928-ban is renoválták, kívül az uraság költségére, a belső festést pedig az egyházközség állta.¹⁶⁸ 1934-ben új harangok elhelyezése miatt az uradalom költségére megmagasították a tornyot, négy kis harangablakot nyitottak rajta. 1939-ben újabb leltár készült az új lelkész kinevezése kapcsán az egyház ingó és ingatlan vagyonáról. A templomot ekkor pala fedte, jó állapotban volt. A főoltár márványból készült, két angyallal, Szent Anna oltárképpel. Egy kisebb kölap nélküli oltár is tartozott berendezéséhez.¹⁶⁹

1940-ben tervezték a templombelső művészi kifestését a falakon védőszentek képeivel, javításokkal és külső festéssel együtt. 1939-ben kértek engedélyt a püspöktől, közölve, hogy a belső festést az egyházközség és a hívek, a külsőt pedig a Metternich-Sándor Klementina uradalom, mint kegyúr vállalta magára. 1940-ben a Tallós Móric által készített, egyházhatósági jóváhagyásra benyújtott terveket Kuthy István pápai kamarásnak, az egyházmegyei liturgiko-egyházművészeti bizottság előadójának javaslata alapján a püspök nem engedélyezte. Balogh Gyula iparművész és Nagy Lajos festőművész újabb terveket készített, melyből mindkettőt elfogadták, a biai egyházközségre bízva a választást. 1940-ben Nagy Lajos székesfehérvári festőművész terveit választották, aki liturgikus tárgyú dekoratív elemekkel is díszítette a templomot.¹⁷⁰ Az új festés azonban nem biztos, hogy elkészült, e kérdés tisztázásához falképkutatás szükséges.

A II. világháborúban nem történtek harci cselekmények a faluban, így a templom is ép maradt, a Nagy Lajos-féle festés azonban erősen megrongálódott, és a betört ablakokat is ki kellett cseréltetni. A templomot ezután egyszerűen átfestették, valószínűleg ekkor tűnt el a háború előtti képeslapokon

¹⁶⁶ SzPL No. 227. cs. Bia 850/1891; 1159/1891; 1340/1891; 1366/1891; 808/1907; 458/1910; 625/1910

¹⁶⁷ SzPL No. 227. cs. Bia 2097/1911.

¹⁶⁸ SzPL No. 227. cs. Bia 1355/1927.; 1424/1928.; 1057/1933; Dercsényi I. 254.

¹⁶⁹ Dercsényi I. 254.; SzPL No. 227. cs. Bia 2417/1939.

¹⁷⁰ SzPL No. 227. cs. Bia 3469/1939; 3470/1939; No. 4498. 804/1940; 1307/1940.

megörökített, empire stílusú belső, az egyeneszáródású szentély pilasztereivel együtt. Az orgonát 1948-ban javították.¹⁷¹

1949-ben plébániai rangra emelte a biai lelkészséget Shvoy Lajos megyéspüspök (később filiája lett Herceghalma és Hosszúrét).¹⁷² Angeli András plébánossága (1948-71) alatt fokozatosan alakították át a templombelső modern megjelenésűvé. Az egykori kegyúri bejáratot befalzták. 1949-50-ben új, háromrekeszes gyóntatószék készült. 1950-51-ben Csurgay Károly mérnök készített terveket a kórus állékonyságának javítására, majd a kórus új rácsozata és egy új áldoztatórács készült el Tóth Gyula iparművész tanár tervei szerint. A keresztelőkút is új fedőt kapott szintén Tóth Gyula tervei szerint. 1952-ben Molnár C. Pál Szent Annát, a gyermek Máriát és Joachimot ábrázoló festménye került a korábbi, rossz állapotú oltárkép helyére. A háttérben Bia faluképe látható. 1953-ban elkészült a szembemiséző oltár Tóth Gyula tervei szerint, a II. vatikáni zsinat reformját több mint egy évtizeddel megelőzve, a korábbi fából készült oltár helyére. Ugyanekkor a magyar szentekkel együtt a hétköznapi szentjeit is ábrázoló három katedrál üvegezésű kovácsoltvas ablakot helyeztek el a korábbi ablakok helyére.¹⁷³

1953-ban a plébános a püspökség segítségét kérte, mert a templom falába a nedvesség 1-2 m magasságig felszívódott (mint korábban is), okként a templommal szomszédos helyi tsz. által a falhoz támasztott lim-lomot jelölte meg, valamint a tönkrement közös esővíz-elvezető árkot.¹⁷⁴ 1973-74-ben a templom életveszélyessé vált stukatúros famennyezetét cserélték ki teljes egészében új, kazettás fafödémre. Ekkor a sekrestyeudvar egyik épületében korábban berendezett téli kápolnában folytak a szentmisék.¹⁷⁵ A korábbi képeslapokon látható pilaszterekkel gazdagon tagolt falfelületeket, az eredeti oltárt és az evangéliumi oldalon álló szószéket is a háború után fokozatosan távolították el, ezzel belső tér teljesen modernné vált. A szószék helyére került a Szent Kereszt mellékoltár. 2007-ben restaurátorok tisztították meg a kőoltárt és környezetét együtt a keresztelőkúttal.¹⁷⁶

¹⁷¹ SzPL kéziratár, Kuthy István kanonok gyűjtése. Bia; SzPL No. 227. cs. Bia 1824/1948.

¹⁷² SzPL kéziratár, Kuthy István kanonok gyűjtése. Bia.

¹⁷³ SzPL kéziratár, Kuthy István kanonok gyűjtése. Bia. Angeli András plébános levele 1953. nov. 24.

¹⁷⁴ SzPL Angeli András plébános levele 1953. dec. 12.

¹⁷⁵ Dercsényi I. 254.;

¹⁷⁶ Horváth 2007. 29.

4.2. A kastélykert

Az 1856-60 között felvett második katonai felmérés (F1 3.) szelvénye a kastély épületegyüttesének területét úgy ábrázolja, hogy az épületszárnyak közötti területeket – udvarokat – világosbarna, a nyugati területrészt világoszöld felület tölti ki. Előbbi megfelel a növénytelepítés nélküli, kiszolgáló jellegű mellékudvarok és a kocsiforgalmat bonyolító fogadóudvar korabeli használatból eredő „kopárságának”, utóbbi, pedig kerttelepítést sejtet.

Az 1882. évi harmadik katonai felmérés és a korabeli két kataszteri felmérés (F1 4–5.) a kert kialakítását ábrázolásával nem pontosítja. A telekhatárokkal négy részre osztott területen egységes, laza fás, facsoportos növénytelepítést jelöl, amelyet kerti utak nem tárnak fel. Látható a térképen a középső, fő épületszárny („D”-szárny) nyugati oldalán húzódó, kiemelkedő terasz kopár platója is, amely ma erodált részsüként a terepet részben tagolja. Az 1922. évi harmadik katonai felmérés és az 1948. évi kataszteri térkép (F1 6–7.) kertábrázolása annyi újdonságot mutat, hogy a terület határán és felosztó telekhatárai mentén telepített fa- vagy cserjesorok jelentek meg. Az 1951. évi légifotó (F1 8.) szerint – amely megközelítően még az 1945 előtti, történeti állapottal mutathat rokonságot – a kert haránt irányú telekosztásainak megfelelően, művelésbeli különbségek is jellemzőek voltak. A nyugati homlokzat középső része előtt húzódó plató lábánál széles, szabad gyepfelület látható. Ennek két oldalán helyenként fasorokkal tagolt, ligetes, lazán fásított zöldfelületek húzódtak. Az udvarok közül ekkor már a középső fogadóudvar és az északi mellékudvar fásítással látható.

A kastélykert történeti ábrázolásaiból az tűnik ki, hogy az épületegyüttes feltűnően szélesen elnyúló nyugati homlokzatának teljes hosszában elterülő, de viszonylag keskeny kastélykert területén a XIX. században megszokott műgonddal létrehozott, útrendszerrel feltárt, kerti építményekkel gazdagított tájképi kertet nem alakítottak ki. A felosztott terület zöldfelület és ligetes fásítás egyszerű együttesét mutatta, az épület középső szakaszát hangsúlyozó plató és nagy zöld gyepfelület megjelenésével. Az 1975. évi légifotó (F1 9.) tanúsága szerint azonban ez az egyszerű kert is jelentős sérüléseket szenvedett: déli harmada – különböző színek és építmények elhelyezése miatt – teljesen elpusztult, északi része, pedig gondozatlanul állt.

5. A kastély jelenlegi kialakításának építészeti (mű)leírása

5.1. Ingatlanjellemzők és a műemléki védelem megjelenő kategóriái

5.1.1. Az ingatlanegyüttes és jellemző adatai

Műemlék-nyilvántartási azonosító, elnevezés és cím:

6908 Sándor-Metternich-kastély; 2051 Biatorbágy, Szentháromság tér 4.
6909 Rk.templom; 2051 Biatorbágy, Szentháromság tér 2.

Védettségi kategóriák: műemlék (M), védett terület (műemléki környezet MK)

kastély:

törzs- és határozatszám: 6915 54984/1993

tulajdoni lap bejegyző határozata: 48850/2/1991.01.01

rk.templom (kastélykápolna)

törzs- és határozatszám: 6914 50041/1958

Helyrajzi szám	Földrajzi azonosító, művelési ág	Terület nagyság (m ²)	Tulajdonos	Kontextus, történeti funkció	Műemléki védettség (M, MK)
110	lakóház és udvar	1.551	Biatorbágy Város Önkormányzata	kastélykert része	védett terület (MK)
111	általános iskola	10.298	Biatorbágy Város Önkormányzata	kastélyépület északi része	műemlék (M)
112/1	kivett telephely	5.311	Biatorbágy Város Önkormányzata	kastélyépület déli része	védett terület (MK)
112/2	kivett beépítetlen terület	878	Biatorbágy Város Önkormányzata	kastélykert része	védett terület (MK)
112/3	kivett beépítetlen terület	800	Biatorbágy Város Önkormányzata	kastélykert része	védett terület (MK)
112/4	kivett beépítetlen terület	800	Biatorbágy Város Önkormányzata	kastélykert része	védett terület (MK)
112/5	kivett beépítetlen terület	800	Biatorbágy Város Önkormányzata	kastélykert része	védett terület (MK)
113	kivett templom	505	Biatorbágyi r.k. Plébánia	kastélyegyüttes része	védett terület (MK) műemléki védelem (M) a tulajdoni lapon nem szerepel
114/3	kivett beépítetlen terület	714	Biatorbágy Város Önkormányzata	kastélykert része	védett terület (MK) a tulajdoni lapon nem szerepel

9 ingatlan összesen: 217657 m² 2 tulajdonos

5. ábra: A biai volt Sándor-Metternich-kastély történeti területének mai ingatlanegyüttese

5.1.2. Mai ingatlanjellemzők történeti összefüggései a tulajdonviszonyok és az országos műemléki védelem szempontjából (E1 tábló)

A kastély területének jelenlegi helyrajzi számai a XX. század újabb átszámozásával alakultak ki. Ezek szerint az együttes teljes történeti (XIX. századi) területének a mai 110, 111, 112/1, 112/2, 112/3, 112/4, 112/5, 113, 114/1, 114/2, 114/3, 115, 116/1, 116/2, 117, 118, 119, 120 helyrajzi számok felelnek meg. A XIX. század utolsó harmadában elcsatolt és több ütemben felparcellázott, majd beépített mai 114/1, 114/2, 115, 116/1, 116/2, 117, 118, 119, 120 helyrajzi számú ingatlanok erősen megváltozott építészeti karakterükkel már nem mutatják a kastéllyal való, hajdani történeti egységüket. Az együttes nagyobb – ingatlan nyilvántartásilag ugyan széttagolt – de történetileg összefüggő területe ma egységesen Biatorbágy Város Önkormányzata tulajdonában van. A kastélykápolna, r.k. templomként a Biatorbágyi r.k. Plébánia tulajdonát képezi.

Az alapvetően megfelelő, tehát rendezett, egységes tulajdonviszony mellé azonban az országos szintű kulturális örökségi védelem hibás konstrukciója társul. A tulajdoni lapokra bejegyzett műemléki és területi védelem nem azonos a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal nyilvántartásában szereplő adatokkal. Utóbbiban a 112/6 nem létezőként, a 114/2, pedig feleslegesen szerepel. Ezzel szemben a vonatkozó tulajdoni lapokon műemléki védelem (M) csak a 111-es helyrajzi számhoz, tehát a kastélyépület északi szárnyait, fogadóudvarát és középső kertrészét lefedő ingatlanhoz van bejegyezve. A 113 helyrajzi számon megtalálható rk. templom műemléki védelmének bejegyzése hiányzik, ez a kastély műemléki környezeteként szerepel, mind a kastély helyrajzi számainak műemléki nyilvántartásban, mind a tulajdoni lapon. Előbbi szerint, tehát egy ingatlan kétféle módon is védett, amelyből a fajsúlyosabb műemléki egyedi védelem földhivatali bejegyzése hiányzik. A műegyüttes többi ingatlanára – a 114/3 kivételével – csak területi védelem került bejegyzésre, beleértve a kastélyépület déli mellékszárnyait is, tehát ezek csak a kastély műemléki környezeteként szerepelnek. Ez azt jelenti, hogy a kastélyépület déli mellékszárnyainak országos szintű műemléki védelmi státusa, a területi védelem nem felel meg az együttes történeti értékéhez méltó, és az egységes egyedi műemlékvédelmi kategóriák alkalmazásának. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a műegyüttes első, 1953-58-ban történet levédésekor – akkor csak műemlék jellegű kategóriával – a kastély az 5407-5408 helyrajzi számon, a kápolna az 500 helyrajzi számon kapott egyedi védelmet, előbbi 6915 törzs- és 50021/1953 határozatszámmal, utóbbi 6914 törzs- és 50041/1958 határozatszámmal, műemlékei környezet kijelölése nélkül. Megállapítható, hogy a kastélyegyüttes műemlékvédelmében a fenti zavarok és hiányosságok a helyrajzi számok változásának rossz adminisztratív követésével folyamatosan keletkeztek, illetve ezt a védés tényének tulajdoni lapokra történő bejegyzésének hiányos volta is eredményezte.

5.1.3. A kastély és a helyi építési szabályozás örökségvédelmi koncepciója, szakmai jellemzői

Az együttesre vonatkozó országos szintű adminisztratív műemléki védelem hiányosságainak és pontatlanságainak káros következményei Biatorbágy Város hatályos, a 4/2007. (05.10.) Ör. sz. rendelettel jóváhagyott Településrendezési Tervének Örökségvédelmi hatástanulmányában (Dr. Oláh M. Zoltán, Konstruma Mérnöki Iroda Kft., 2006.) nem jelennek meg. Ennek oka, hogy az Ö-01 számú, Művi, táji és természeti értékvédelem c. tervlapon, továbbá a fenti rendelet 2. sz. mellékletében műemlékként jelölve nem az ingatlanok, hanem a kastély felépítménye a kápolnával együtt alaprajzi kontúrral szerepel. Ez az ábrázolás nem törvényes ugyan, de érdekes eredményt hoz: helyesen a teljes kastély épületegyüttesének egyedi műemléki védelmét jeleníti meg, amely sem a tulajdoni lapokon, sem a műemléki nyilvántartásban nem így szerepel. Az ehhez kapcsolódó műemléki környezet (MK), mint területi védelmi kategória, kijelölése megfelelő és helytálló, nemcsak a kastély és kert kapcsolódó együttesének teljes történeti területét fedi le, hanem kiterjed az épületek feltárását biztosító bevezető utak kapcsolódó szakaszára, valamint a Szentháromság térre is.

5.2. A jelenlegi építészeti kialakítás bemutatása

A biai volt Sándor-Metternich-kastély épületegyüttesét oktatási és gazdasági célokra használják. Északi és középső szárnyaiban („A-D”-szárny, „M”-melléképület) általános iskola, déli részében („E-H”) üzemi és raktározási funkciók, valamint üres helyiségek, a hajdani kastélykápolnában („K-L”-épület) pedig r.k. templom található.

A földszintes kastély hosszan elnyúló, magastetővel fedett oldal- és mellékszárnyakkal, különálló épületekkel kialakított, hajdan közel szimmetrikus épületegyüttese történeti alapkarakterét ez a három udvar köré rendezett diszpozíció és pavilonos tömegalakítás adta. Ma ez több ponton („A-B-C”-szárny „F-G”-szárny összeépítésével, vagy „E”-szárny részleges visszabontásával) módosítva látható, amely révén e karakter csorbult.

A kastély U-alakú fogadóudvarával kelet felé fordul, s az udvart az előtte térré szélesedő (Szentháromság tér) Nagy utca felől kőbálványos kerítés határolja. Ennek déli kapuja ma már nem látható. A fogadóudvar két oldalán húzódó oldalszárnyak 1-1 axisos, ún. Palladio-motívummal hangsúlyozott homlokzatszakasza indítja mindkét oldalon az utcai homlokzatszakaszokat. Ma mindkét oldalon „nyaktag” rontja a látványt. Az északi oldal modern üvegfala az általános iskola főbejárata; a déli oldal 1 ablaktengelyes, két pilaszterrel hangsúlyozott, párkány nélküli átkötése a XIX. század utolsó

harmadának primitív megoldása. Az utcavonalon álló egy-egy pavilonépület („A” és „G”-szárny) 3+3+1+3+3 nyílásritmussal, háromrizalitos homlokzattal jelenik meg. Az „A”-szárny oldalrizalitjain ma pilaszterekre támaszkodó, félköríves lunettával záródó mezőben látható 3-3 ablak közül a középsők ajtók voltak (vö. E4 tablóval, vagy F3 5, 7. képekkel) s ezek vaknyílásai befalazva a „G”-szárnyon ma is láthatók. A „G”-szárnyon a rizalitok ablakszerkezetei középen felnyíló és középen osztott, míg a kötőszakaszokon felső harmadban osztott szárnyakkal láthatók; s az „A”-szárnyon pedig csak az utóbbiak jelennek meg. Ez a megoldás látható a legkorábbi 1920 körülre datálható archív fényképeken is (F3 3, 5. kép), így mindkettő történeti kialakítás lehet, azzal a megjegyzéssel, hogy utóbbi – mivel ez látható az „F”-„G”-szárnyak közötti nyaktagon is – későbbi, XIX. század végi felújítás, illetve csere eredménye lehet. Mindkét épületszárnyon az utcai homlokzatok kötőszakaszát a kétrészes főpárkányt gyámolító toszkán pilasztersor tagolja. Az ablaknyílások itt sima homloksíkon, keretezés nélkül jelennek meg. Az egy-egy axisos középrizalítot egy-egy timpanon zárja le, az ablaknyílás pedig félköríves lunettával záródó mezőben nyílik, vállvonalában kétrészes vállpárkánnyal. A rizalitok és a pilaszterek kiskiülése, az ablakmezők csekély mélyítése, a párkányok kis függőlemeze mind a síkszerű, de finom plasztikát eredményező homlokzattagolást szolgálják. Az „A”-szárny északi véghomlokzata az oldalrizalit homlokzatképzésének átforduló folytatásaként 3 axisos, míg a „G”-szárnyon két ablakmező látható, szabálytalan elhelyezkedésű ablaknyílásokkal, feltehetően utólagos átalakítás eredményeként. A két szárny nyugati – egy-egy mellékudvarra néző – homlokzata is közel szimmetrikus kialakítással jelent meg. Ma az északi („A”-szárny) kissé átalakítva, míg a déli „G”-szárny igénytelen toldalékokkal bővítve látható. Mindkét homlokzat 3+9+3 nyílásritmussal jelenik meg, amelyek közül a szélső három a túloldal oldalrizalitját követi, de a kötőszakasz itt nyolc pillérrel tagolt tornácként jelenik meg, amelyet az északi oldalon teljesen, a délin pedig részben beüvegeztek. A „A”-szárnyon az oldalrizalitok ablakai befalazva, csak a félköríves vakmezőkkel láthatók; míg a „G”-szárnyon a sok durva átalakítás miatt egy ép ablak mutatja a történeti kialakítást.

Az „A” és „G”-szárnyakra merőlegesen a fogadódvar északi és déli oldalán egy-egy oldalszárny („B”, „F”) húzódik szintén közel szimmetrikus homlokzatalakítással. Mindkét szárny keleti szakasza 3-3 axisos, kiskiülésű rizalittal jelenik meg. Ehhez nyugat felé 3+7+3 ritmussal képzett homlokzat következik, amely egy archív fénykép (F3 14) tanúsága szerint kissé eltért a ma látható kialakítástól. A szélső 3-3 axisos homlokzatszakaszokon két-két ablak nyílik, amelyek felett átfutó vállpárkányt két lunetta hangsúlyoz. Közöttük egy-egy vakmező, a lunetták vállpontjaiban pedig a párkány síkjában (levéselt) pilaszterfejezet látható. A hétaxisos, kissé előrelépő középső szakasz homlokzatfelülete sávosan vakolt volt, amely mára mindkét oldalon nyomtalanul eltűnt. Itt a nyílássor lunettában záródó, vállpárkánnyal hangsúlyozott és mélyített falmezőkben nyílik. A „B”-szárnyon kelet felől a 3., 4. és a 12. axis; az „F”-szárnyon szintén kelet felől a 3. és a 12. axis volt korábban ajtónyílás, amelyet mára mind befalaztak. A „B”-szárny északi és az „F”-szárny déli homlokzata a fogadódvari homlokzatokkal

feltehetően közel azonos kialakítású lehetett. Az északi teljesen elpusztult, a délit szinte a felismerhetetlenségig eltorzítják az utólagosan vágott műhelykapuk, az igénytelen előépítmények és a szakszerűtlen javítgatások.

A két alacsonyabb homlokzatmagasságú oldalszárny 3-3 axisos, magasabb főpárkány síkkal kialakított homlokzattal kapcsolódik a közepén elhelyezkedő fő épületrészhez („D”-szárny). Ennek 2+3+2 axisos, az udvarra 3 axissal előrelépő, zárt, négy jón oszloppal képzett, timpanonnal hangsúlyozott tömege mindkét oldalon kapualjjal kapcsolódik az oldalszárnyakhoz. Ennek 3-3 axisos homlokzatszakaszán egy-egy alacsony vállmagassággal indított, nyomott, profilozott kerettel hangsúlyozott félköríves nyílású kapu látható, két oldalán ablakkal. A „D”-szárny ablakai állótéglány formájúak, a megemelt lábazat párkányán állnak, s csak egyszerű, profilozott szalagkeret ad nekik kevés hangsúlyt. A kert felőli oldal nyugati homlokzatán a középső épületrész csak kis kiüléssel jelenik meg. A kocsithajtók 3-3 axisos, félköríves kapunyílással megjelenő homlokzatszakaszát itt mindkét oldalon 2-2 axisos szakasz kíséri úgy, hogy egyik az oldalszárnyak tulajdonképpeni véghomlokzata, míg a másik a fő épületrész homlokzatának szakasza. Az így 2+3+2+3+2+3+2 tengelyritmusú homlokzatból csak a középső három axissal megnyíló, timpanonnal hangsúlyozott, egy axissal előrelépő középrizalit emelkedik ki. Itt a három állótéglány-forma nyílás (két ablak és a főtengely ajtaja) toszkán pilaszterekkel kísért, vállpárkánnyal hangsúlyozott, félköríves lunettával záródó mezőben jelenik meg. Mivel a falsarkot is pilaszter hangsúlyozza a kompozíció a reneszánsz Palladio-motívum egyéni variációt eredményező historizálásának tűnik. A középrizalit oldalhomlokzatán a Palladio-motívum hasonló variációja jelenik meg. (L. még a 4.1. alfejezetben leírtakat is.)

A középső fő épületrészt („D”-szárny) a kert felől mindkét oldalon egy-egy hosszan elnyúló mellékszárny („C”, „E”) nyugati homlokzata egészíti ki, növeli monumentálissá. Mindkét épületrész mai formájában csonka. (L. még a 4.1. alfejezetben leírtakat is.) A déli oldal („E”-szárny) maradványai azt sejtetik, hogy eredetileg a homlokzat 3+16(?) +3 tengelyritmust mutathatott, amelyből a szélső 3-3 axis ablaka kiskiülésű oldalrizaliton, lunettákkal formált mezőkben nyílik. A „C”-szárny a kötő szakasz 7. axisa után félbemaradt, az „E”-szárny 6. axisa után durva toldalék nyeli el a homlokzatot, amelynek maradványai (könyöklőpárkány, szalagkeret, befalazott nyílás...) így egy belső, műhelytérbe kerültek. A 12. axis ablakkeretezése pedig már a leomlott-részben lebontott épületrészen található meg a sufnik és más toldalékok között. A két mellékszárny keleti homlokzata nem volt teljesen szimmetrikus. A „C”-szárny előtt 10 nyílású tornác azonosítható, amelynek vállvonalában ma vasalt betonfödémeket találunk. E fölött az ívnyílások, mint felső bevilágítók, alul a tornácoszlopok, mint a zsidongó pillérsora jelennek meg. (L. még a 4.1. alfejezetben leírtakat is.) Az „E”-szárny keleti homlokzatának nyílásritmusa a nyugatiét követhette. Az északi 3 axis közül a sarokban ajtó nyílik, amelyhez kőlépcső vezet fel. Kialakításuk a D-szárny ablakaival azonos. A hajdani kötő szakasz 11 vakívából álló nyílássora mára

jelentősen átalakult. Egy 1924 utáni archív fényképfelvétel (F3 8. kép) még látszik a történeti kialakítás, a nagyméretű, magas, állótéglány forma, egyenes záródású ajtók sora.

A déli mellékudvar déli határán, alacsony, földszintes épületszárny („H”-szárny) áll erősen átalakítva. Keleti szakasza a templom melléképületeként a 113-as helyrajzi számon áll. Az egytraktusos épület puritán kialakításában a bejáratok és a gerendás pórfödém eredeti elem.

A nyugati homlokzat előtt szabadon áll az „M”-melléképület átalakított formában. Homlokzatai tagolatlanok. Téglány alaprajzából a bejárat előépítménye emelkedik csak ki. Déli szakasza alatt poroszsüveg födémrel lezárt pince húzódik. Történeti (eredeti) részletét elsősorban csak néhány nyílászáró jelenti.

A hajdani kastélykápolna, ma rk. templom téglány alaprajzú, egytornyos, egyhajós épület egyenes szentélyzáródással. Tornya a keleti utcai homlokzat axisában nyíló bejárat fölött emelkedik úgy, hogy földszinti szakasza kis rizalitot képez. Az állótéglány forma bejáratú ajtót egyszerű kökeret szegélyezi, amelynek lábazata és záróköve hangsúlyos. Utóbbin „1800” évszám olvasható. Az ajtónyílást köből faragott háromszögű oromzat, timpanon hangsúlyozza. A bejárat felett egy félköríves lunetta-ablak nyílik, felette a főpárkányra ülő timpanon látható. A torony két oldalán törtvonalú oromzat takarja a hajó felett magasodó kontyolt nyeregtetőt. A megmagasított tornyot egy övpárkány két részre tagolja. Az alsó szakaszon félköríves záródású ablak nyílik, a felsőn minden irányban, kisebb mérettel egy-egy újabb. A bejáratú ajtón belépve kis csehsüveg boltozattal fedett előtérből a karzatra vezető kő csigalépcső, s az axisban a templomhajó nyílik. A karzaton – amelyet később megnagyobbítottak – két öntöttvas korinthuszi oszlop tartja. A templomtér – az archív fényképek tanúsága szerint (F3 4, 16. kép) hasonlóan a kastély épületegyüttesének valamennyi belső teréhez – teljesen átalakított, durván modernizált. (L. még a 4.1. alfejezetben leírtakat is.)

5.3. Az épület jelenlegi műszaki állagának leírása

A kastély épületegyüttesének különböző részei – eltérő használatukból és XX. századi történetükből eredően – jelentősen eltérő műszaki állaggal jelennek meg. Alapvetően három kategória határozható meg: az általános iskola és a templom állaga kielégítő (állagmegóvott), a gazdasági célú déli rész rossz, illetve az helyenként romos.

A kielégítő műszaki állag ép szerkezeteket jelent, amelyeknek a kisebb mértékű károsodását a tulajdonos/kezelő/gondnok rendszeres karbantartással, egyszerű javítások és igazítások révén elháríthat; s a szerkezetek ezután csak fenntartó munkálatokat (pl. felületkezelés) igényelnek. Alapvető statikai károsodások az iskola részeiben nincsenek. Kisebbszámú mozgásból eredő repedések láthatók az

„A”-szárny nyugati és a „C”-szárny keleti homlokzatán. Ezek aktivitását gipszpogácsás módszerrel épp nem vizsgálják. A homlokzatok elszíneződését, vakolatleválását, tehát károsodását a lábazat felett a kapilláris talajnedvesség okozza. Az utólagos vízszintes fal és függőleges lábazati szigetelés hiánya vagy elégtelen volta miatti felázást a közvetlen környezetalakítás is fokozza, a lábazat tövében összefüggő járdafelületet alakítottak ki, amely az elpárolgást megakadályozza. A nyugati homlokzati architektúra sajátos pusztultságot mutat. Az 1980-as évek felújítása során az eredeti kőből kialakított, vagy helyenként vakolatból húzott elemeket (párkányok, nyíláskeretek, pilaszterek, fejezetek stb.) leverték, és teljesen szakszerűtlen módon, előregyártott gipsz (!) profilelemekkel pótolták (imitálták). A gipsz a szabad tér nedvessége miatt mára teljesen tönkrement, mállik, s nagy darabokban hullik le. A héjázat kisebb hibái igazítással javíthatók, helyenként a cserépfedés mállik. A fedélszerkezet állaga kielégítő, annak ellenére, hogy megelőző vegyszeres faanyagvédelmi kezelést nem kapott. A belső tér burkolatai kopottak.

A rossz állapot a másodlagos szerkezetek pusztulását (pl. tetőfedés, nyílászárók, felületképzések stb.) vagy létező, de sérülésük miatt romló szerkezetek, szemrevételezéssel is jól látható kiterjedt károsodását mutatja. Jellegzetessége a talajvíz okozta nagyfelületű sókivirágzás, a rossz csapadékvíz elvezetés miatti be- és leázások, kiterjedt vakolathiányok, esetleg a gombafertőzés, a penészedés, valamint a rongált beépített berendezések, burkolatok stb. jelenléte. Az „E”, „F” és nagy részben a „G”-szárnyak műszaki állaga összességében rossz. Statikai károsodás ugyan nem látható, de az utólagos átalakítások falelválásai helyenként szembetűnő repedésekkel jelennek meg. A tetőszerkezet és a födéme faanyaga károsodott, de ebből eredő stabilitásvesztés még nem történt. A múpala héjázat hiányosságai beázásokat eredményeznek, amelynek következtében a stukatúr-mennyezet több helyiségben részben leszakadt. A „D”-„E”-„F”-szárnyak találkozásának termei nem zárhatók, s ezekben jelentős rongálások történtek, amelynek során elsősorban az ablakszerkezetek sérültek, törtek össze. A homlokzatok és nyílászárók – a „G”-szárny keleti szakaszát kivéve – nagyfokú pusztultságot mutatnak. A vakolatleválás helyenként olyan nagy mértékű, hogy a vakolat architektúra teljesen hiányzik. A felázás mellett ezeken a részeken az ereszcatornák sérüléseiből eredően a főpárkányok is pusztultak, helyenként leszakadtak, s ez különösen az „F”-szárny északi homlokzatán szembetűnő. A beltéri burkolatok és felületképzések szintén károsodtak.

A romos műszaki állapot az elsődleges tartószerkezetek vagy nagyobb épületrészek hiányát, s ebből eredő szerkezeti, statikai instabilitás fennállását jelenti. Jellegzetessége a kiterjedt tetőrészek vagy a teljes tető hiánya következtében a belsők, az épület nagy részének jelentős pusztulása. Ez jellemzi a déli mellékudvar „E” és „H” szárnyának találkozását, illetve elpusztult épületrészeit. A „H”-szárny fafödémje a nyugati részben már leszakadt, életveszélyes.

6. Kulturális örökségvédelmi (müemléki) értékelemzések

6.1. Eszmei és materiális örökségi (müemléki) értékek

6.1.1. Eszmei (immateriális) történeti (müemléki) értékek

Általánosságban a kastélyhoz kötődő eszmei müemléki értékeket a család- és birtoklástörténet egyedisége, a birtokos személyek társadalmi jelentősége alapozza meg, amelyben fontos szerepet játszhat a történeti kontinuitás és az autentikusság. A főúri életmód sajátosságai és a gazdálkodás jellegzetességei, a mindennapi élethez fűződő anekdoták személyessége adta a hely szellemét. A eszmei értékek másik nagy csoportja az együttest létrehozó építész, pallér stb. személyéhez köthető társadalmi értékek, amelyeket életműve, művészi jelentősége, alkotói attitűdje határoz meg.

A Sándor-család XVII–XIX. századi társadalmi jelentősége regionális, esetenként országos szintű. A család vagyoni és rangbeli felemelkedése a XX. századig töretlen, amelyet nemcsak folyamatos vagyonszerzéssel és -gazdálkodással, hanem előnyös házasságokkal is igyekezett elősegíteni. A biai kastély birtokosainak sorában hírnevével Sándor Móric gróf a XIX. századi Magyarország egyik legkitűnőbb és legnevezetesebb lovarja, „az Ördöglovas” emelkedik ki; nemcsak mert élete legendától és merész kalandoktól színes, és híre vakmerő lovas-, úszó- és vadászteljesítményei által megalapozott, hanem mert gazdag könyvgyűjteményét a nemzet könyvtárának ajándékozta. A kastély és uradalom XX. századi birtokosának, Metternich-Winneburg Pauline hercegnő életének számos mozzanata – s ezzel társadalmi osztályának világa – ismerhető meg kiadott naplójából és visszaemlékezéseiből.¹⁷⁷

6.1.2. Tárgyasuló eszmei müemléki értékek

A tárgyasuló eszmei müemléki értékek elsősorban a társadalmi értékből következnek. Egy felvilágosult kulturális, vagy mecénási attitűd, egy-egy speciális vagy különleges érdeklődés, szenvedély megtestesítője lehet jellemzően, egy-egy értékes gyűjtemény: könyvtár, vagy műkinccs, a család történetét, hagyományait megörökítő levéltár. Ezek sajnos azonban jellemzően a XX. század folyamán részben vagy egészen megsemmisültek, s legjobb esetben is töredékes formában maradtak fenn. A kastély- és kertegyüttes építésének (létesítésének) története, egyedi folyamata, állomásai kreatív hatások sorozataként, mint a tárgyasult értékek kortörténete fogható fel.

¹⁷⁷ [Pauline] Metternich-Sándor: *Geschehenes Gesehenes Erlebtes*. Wien-Berlin, Wiener Literarische Anstalt, 1920. vagy Pauline de Metternich-Sandor: *Éclairs du passé (1859–1870)*. Zürich, Wien, Leipzig, Amalthea-Verlag, [1922]

A Sándor-család főúri könyv-, és levéltárának, ménésének a biai kastélyhoz való kötődései még feltárandók.¹⁷⁸ Feltételezhető azonban, hogy ezek elhelyezésében a XIX. század közepén jelentős szerepet tölthetett be a biai kastély, de ez a szerep már a század végére átalakult, s ehelyett a kastély a birtokgazdálkodás, -adminisztráció központjának és gazdasági funkcióinak feladatát kapta.

6.1.3. Tárgyasult (materiális) műemléki értékek

A tárgyasult műemléki értékek döntően építészeti értékek, amelyek meghatározója a kontextus. Ez a közlekedési és forgalmi kapcsolatokról, az együttes megközelítése, épületeinek feltárulása, külső megjelenése és látványa után, az épületcsoportok települési kapcsolatát, kerttel való összefüggéseit, a telepítési struktúrát, a beépítés, diszpozíció módjának értékelését jelenti. Érték a kertszerkezet, a növényzet és a kerti látványelemek együttese. Az épületek térhasználata, a történeti funkciók rendszere, alakulása, jellegének hagyományai szintén ezt az értéket növelhetik.

A biai kastélyegyüttes a településen belül, kialakult települési struktúrában épült fel. Helyét az épített előzmények határozták meg, a fogadóudvarára bevezető – az előtt térré bővülő – utca korábbi adottságnak tekinthető, így településszerkezet-formáló hatása nem volt meghatározó. A településen belüli megjelenése – feltárása – több irányból lehetséges, meghatározó a közel axiális, egyenes rávezetés. A kastély megjelenésének erőteljesebb hatását mégis a kertből szemlélve érte el, ahol a feltűnően kis középső részt többszörösére bővítették a kapcsolódó és hosszan elnyúló mellékszárnyak. A tömegkompozíció, az épületszárnyak elrendezése és kapcsolása, a homlokzatok puritán történeti kialakítása, amelyet az egyszerű nyílásritmusok jellemeznek, az angol romantikus klasszicizmushoz hasonlóan itáliai reneszánsz koncepciót és részletformálást – „Palladiánus” jegyeket historizál.

A kastély és a történeti használatot tükröző belső terek, annak dekorációját adó építészeti elemek, technikai–szerkezeti megoldások összefüggő vagy szórványos maradványai (fragmentumok) jelentik a materiális műemléki értékek másik csoportját.

A biai volt Sándor-Metternich-kastélyt ért XX. századi destruktív hatások látványos kifejeződése a kastély materiális műemléki értékeinek feltűnően kis száma. (I. E3 tábló) Olyan történeti terek, amelyekben a műemléki érték tárgyasult – tehát jellegzetes építészeti elem, anyag, szerkezet stb. van jelen – s ez értelmezhető formában, összefüggéseiben ma is létezik, csak a déli mellékudvar épületszárnyaiban, nagyon kis számban (alig 10%-ban) fordulnak elő. Az iskolaszárnyak történeti terei

¹⁷⁸ Borovszky Samu a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye híres lótenyésztő helyei, ménesei között Biát nem említi. (Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. II. köt. 66-67.) Metternich-Sándor Paulina hercegné uradalmainak lóállománya 1910 körül, pedig nem volt jelentős. (Borovszky Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. II. köt. 76-77.)

szinte teljességükben megszűntek, elpusztultak. Léteznek azonban olyan töredékek, fragmentumok, amelyek további épületkutatás segítségével alkalmassá válhatnak történeti terek és tárgyasult műemléki értékek helyreállítására.

A történeti terek és a fragmentumok vonatkozásában az „A”-szárnyon a tornác és a pince térkapcsolata maradt meg, és több homlokzati nyílászáró, ablak is vélhetően 1900 körüli szerkezet. A „C”-szárny tornác és pince – mint létező és felismerhető téreleme – kapcsolata már elpusztult. A „D”-szárny, mint fő épületrész reprezentatív kialakításának, tehát a két kocsibehajtó-csarnoktérnek és a középső hat termének beosztásához jelenleg is elégséges fragmentum és történeti dokumentum áll rendelkezésre, amelyhez további épületkutatással újabbak tárhatók fel. Az „E”-szárny északi szakaszának négy helyisége, történeti ajtókkal, ablakokkal a legértékesebb fragmentumokat tartalmazza. Különösen értékes maradvány az „F”-szárny kétszakaszos csehsüveg boltozattal fedett terme és bejárati kialakítása. A „G”-szárnyban a tornác és pince, illetve padlás megmaradt térkapcsolata valamint kialakítása, számos ajtó- és ablakszerkezettel, mind jelentős műemléki értéket testesít meg.

6.1.4. A biai Sándor-Metternich-kastély jelentősége

A biai volt Sándor-Metternich-kastély történeti jelentősége a gróf Sándor-, vagy a herceg Mettenich-Sándor-család kastélyai között nem volt elsődleges, annak ellenére, hogy a XIX. század közepén – feltételezhetően – Sándor Móric bajnai ménésével összefüggésben időszakos tartózkodóhely, a lótartás egyik reprezentatív fontos színhelye lehetett, amely nagyméretű lovardát is befogadhatott. Később birtokközpont szerepét töltötte be, s e központ szerepe ekkor már nem reprezentatív, hanem épp ellenkezőleg, gazdasági, kiszolgáló funkciót kölcsönzött az épületnek, amely révén az már a XX. század első felében pusztulásnak indult. A birtokos jelenléte megszűnt, s valószínűleg tulajdonosai már időszakosan sem lakták. E pusztulási folyamat a XX. század második felében – a hazai kastélysors általános forgatókönyve szerint – lezajlott többszörös átépítéssel tetőzött, amelynek következtében az 1960-as évektől építészeti jelentősége is másodlagossá vált, a hazai úgynevezett klasszicista kastélyépítészet reprezentánsait tárgyaló művek sorában alig, vagy nem is szerepel. Építészeti szempontból a kastély igen különleges, a hazai későklasszicizmus keretei között távoli angol klasszicizáló romantikus, s a még távolabbi itáliai reneszánsz előképeket – „Palladiánus” – elemek sorával jeleníti meg. (I. E5 tábló)

6.2. Történeti beépítés és telken belüli bővíthetőség örökségvédelmi szempontjai

A kastélyegyüttesben jövőben elhelyezendő alaprendeltetések speciális funkcióinak megfelelő elhelyezése, valamint a kapacitáselemzésből kitűnő, az önfenntartó, esetleg gazdaságos működést elősegítő létszámnövelés, a változatos és speciális szolgáltatások igénye együttesen indokolhatja a kastély épületegyüttesének bővítését, egy vagy több kapcsolódó fejlesztési terület kijelölését.

Egy-egy épületegyüttes története során lejátszódó építési–rombolási (konstruktív–destruktív) szakaszok szinte mindig kijelölnek az együttesen belül olyan helyeket, illetve területeket, amelyek potenciális bővítési területként hasznosíthatóvá válnak. A potenciális bővítési terület kijelölésének és beépítésének kulturális örökségvédelmi szempontjai lehetnek:

- § a történeti kontextusba való építészeti illeszkedés, amely elsősorban korábbi épülethely újbóli felhasználása révén valósulhat meg;
- § az épület alakítási (diszpozíció, épülettömeg) tendenciáit figyelembe vevő, a történeti jelleget – s nem a mára kialakult pillanatnyi állapotot – előnyben részesítő új diszpozíció megvalósítása, amely az együttes belső hierarchiájában alá- esetleg mellérendelt szerep;
- § térszint felett tömegében, formájában is illeszkedő,
- § térszint alatt a hagyományos műszaki megoldásokkal épült részeket állagában nem veszélyeztető új beépítés;
- § többszörös forgalmi kapcsolat alakítható ki az adottságok jelentős (meghatározó) átalakítása nélkül.

A biai kastély épületegyüttesének bővíthetősége térben igen korlátozott. Fejlesztési terület meghatározását mégis az teszi lehetővé, hogy a kastély szimmetriára törekvő, szabályos történeti épületkompozíciója egyrészt befejezetlen maradt, másrészt csonkult. Ennek figyelembevételével térszint feletti fejlesztési területek az alábbi prioritással javasolhatók: (I. J3 tábló)

- § elsődleges prioritással: az „E”-szárny elpusztult déli szakaszának bruttó 200 m²-es épülethelye (amely egyúttal tömegrekonstrukciót feltételez);
- § másodlagos prioritással: a „C”-szárny nyugati részének utólagosan beépített bruttó 200 m²-es területe;
- § másodlagos prioritással: a „H”-szárny megtartását biztosító fejlesztés bruttó 130 m²-es területtel.

Mivel az udvarok és a kastélykert a XIX. század utolsó harmadáig beépítetlen volt, illetve beépítésének karaktere az „M”-melléképület megjelenésével nem változott meg alapvetően, a fentiekén túl (összesen bruttó 530 m²) térszint feletti bővítési terület kulturális örökségvédelmi szempontból nem támogatható.

A térszint alatti fejlesztési területek kijelölését – a kedvezőtlen talajmechanikai adottságokon (magas talajvíz szint) túl – csak a kulturális örökségvédelmi szempont vetheti fel, s ezt olyan udvarok léte feltételezi, amelyet határoló épületszárnyak többszörös forgalmi kapcsolatokkal rendelkeznek. Eszerint az együttesben térszint alatti fejlesztési területek lehetnek elvileg:

- § elsődleges prioritással: az északi mellékudvar alatt max. bruttó 1j000 m² alapterülettel;
- § másodlagos prioritással: a déli mellékudvar alatt max. bruttó 1j200 m² alapterülettel, amely déli irányban további max. bruttó 400 m² alapterülettel bővíthető.

Látható, hogy a térszint alatti fejlesztési terület max. bruttó 2j800 m² alapterületével 5,3-szorosa a térszint feletti bővítési területnek. Nagy léptékű épületbővítéshez így – ha az új rendeltetés és a műszaki megoldás megengedi – kulturális örökségvédelmi szempontból a térszint alatti bővítés kedvezőbb.

6.3. A funkcionális jelleg valamint a tömeg és belső térstruktúra alakításának történeti változásai

A kastély épületegyüttesének történeti tömeg- és téralakítása, diszpozíciója, homlokzatképzése örökségi érték. (L bővebben 6.1.2-6.1.3. alfejezetekben) Ennek térben elnyúló, merőlegesen és szimmetrikusan egymáshoz kapcsolt, udvarokat határoló, alacsony és keskeny épületszárnyakkal manipuláló karakterét az 1956 utáni többszöri átalakítás sem változtatta meg strukturálisan. Ugyanezen beavatkozások azonban a belső téralakítást alapvetően módosították. Ennek oka, hogy a XIX. századi korszakban a biai kastély kreatív történeti téralakítását: (L. E4-tabló)

- § a reprezentatív feltáró közlekedők pillérekkel tagolt csarnoktér kialakítása;
- § a tornác, mint közlekedő folyosó;
- § a fő épületrészen a cellacsoport,
- § az oldal- és mellékszárnyakban az oldalfolyosó nélküli lineáris cellasor;
- § a nagy termek kis száma, de igen nagy léptéke

jellemezte és határozta meg. A XX. század második felében – a főbejárat áthelyezésével – a középső épületrész végleg elveszítette reprezentatív szerepét, így a főbejárat és közlekedő csarnokteret, mindkét oldalon, több ütemben osztották fel, válaszfalazták el. A tornaterem – mint korszerű nagy tégigénnyel jelentkező rendeltetés – központi, reprezentatív cellacsoportban történő elhelyezése és kiszolgálása szükségszerűen eredményezte az adottságként még meglévő történeti térstruktúra pusztulását, a termek összenyitását. A feltáró-közlekedő reprezentatív történeti csarnokterek felosztása tehát a történeti cellaterek összenyitásával járt együtt. Ez a destruktív tendencia határozta meg jellemzően a XX. század átalakításait.

A történeti terek durva átalakítását elsősorban nemcsak a történeti struktúrához való illeszkedés hiánya, hanem a megváltozott funkciók is eredményezték. Az eredeti reprezentatív funkcionális jelleget a XX. század folyamán gyors ütemben váltotta fel a gazdasági vagy a jórészt idegen tömeges közösségi jelleg, amely 1945 után a szocialista társadalom értékrendjéből eredő pusztulást eredményezte a déli szárnyakon, s teljes átfarmálódást az északiakon.

6.4. Épületrészek funkcionális alkalmassága mai (korszerű) rendeltetésekre

A kastély épületegyüttesének sajátos elemzési lehetősége a történeti térstruktúráknak megfelelő korszerű funkciók meghatározása úgy, hogy azok a téradottságokhoz legjobban illeszkedjenek. Jelen tudományos dokumentációnak igaz nem feladata a kastélyegyüttes újrahasznosításának megfogalmazása, vagy újrahasznosítási program meghatározása, de szükségesnek tartja az új rendeltetések kiválasztásának szempontjait oly módon meghatározni, hogy a hasznosítás és annak tervezési-megvalósulási folyamatai egyaránt az épület meglévő műemléki értékeinek megtartásával, s a legfontosabb elveszett értékek részleges pótlásával (rekonstrukciójával) történhessenek meg. Például az általános iskola, a kastélyszálló, a városi rendezvényközpont, vagy más városi infrastruktúrába illeszkedő kulturális vagy szabadidős intézmény lehet majd egy eljövendő újrahasznosítási programterv alapja, de valamennyi rendeltetés kiválasztása és diszponálása esetén a történeti struktúrákat javasolt kiindulási alapként figyelembe venni. Ezek a külső telepítési és belső téri struktúrák ma már sérülten és hiányosan vannak jelen, de mindezek ellenére még helyreállíthatók, rekonstruálhatók.

Az új rendeltetések örökségvédelmi elvű kiválasztásánál és diszponálásánál figyelembe szükséges venni: (l. J3 tábló)

- § hogy a kastély jó külső forgalmi kapcsolatokkal rendelkező középső, fő épületrésze („D”-szárny) a rekonstrukcióval helyreállított, feltáró főbejárati csarnoktereivel és egymásba nyíló, átjárható cellacsoportjával elsősorban kiemelt, reprezentatív közösségi rendeltetések befogadására és forgalmi terek kialakítására alkalmas;
- § az oldal- és mellékszárnyak („A”–„C”, „E”–„H”) egymás után sorolt egységek, cellasorok kialakítására alkalmas – amelyeknél a különálló megközelítést (az átjárhatóságon túl) új oldalfolyosóval lehet biztosítani –, de egyterű téralakzata is hitelessé tehető, ha ezt a helyszíni kutatások igazolják;
- § az „E”-szárny nagy csarnoktere rendezvények, vagy tömeges szolgáltatások befogadására tehető alkalmassá, s ez igen jó kiszolgáló kapcsolatokkal fejleszthető.

Az új rendeltetések kiválasztásánál és diszponálásánál figyelembe kell venni:

- § hogy a speciális technológiát és gépészetet igénylő korszerű funkciók (konyhaüzem, előadó, fürdő stb.) gyors fizikai/erkölcsi avulásnak kitéttek, s gyakran speciális téralakítást igényelnek, amelyre a történeti struktúra drasztikus átalakítás nélkül nem felel meg; ezért az ilyen funkciókat célszerű az épületből kivonni, s a fejlesztési területen elhelyezni;
- § a funkcionális és forgalmi kapcsolatok, illetve azok igényének számát és hierarchiáját;
- § hogy a speciális történeti rendeltetésre létesített jellegzetes, történeti megoldást mutató, fennmaradt, vagy helyreállított térformákat (pl. pillérekkel tagolt csarnoktér, alkove, enfilade stb.) lehetőség szerint be kell mutatni, vagy hasonló jellegű működés révén megőrizni;

6.5. Optimális befogadóképesség, létszámkapacitás meghatározása

A 6.4. alfejezetben vázolt funkciókhoz kötődő optimális létszámterhelés a történeti téradottságokból (hasznos alapterület, megközelítési irányok, forgalmi kapcsolatok stb. figyelembevételével) levezetett szálláskapacitás, rendezvény és szolgáltatás kapacitás optimális létszámadatainak, férőhelyeinek kiszámítását jelenti. (Az európai normaszámokkal történő meghatározás a teázó-kávézó kapacitásának kiszámítása 0,7 m²/fő normával, az étteremé 1,35 m²/fő, az előadóteremé 0,95 m²/fő, normával, végül a koncert-rendezvényteremé 1,63 m²/fő normával történt.) (l. J3 tábló)

Például a szállodai lakó, szolgáltató (éttermi), rendezvényi és oktatási (örökségvédelmi szempontból optimális) kapacitás-adatok a következők:

épületrész alapterülete (m ²):	lakó (szállodai)	teázó-kávézó	étterem	előadóterem	koncert-rendezvényterem
„A”-szárny (~ 250m ²)	8 fő (30m ² /fő)	-	-	4 db	-
„B”-szárny (~ 230m ²)	10 fő (23m ² /fő)	-	-	5 db	-
„C”-szárny (~ 500m ²)	24 fő (21m ² /fő)	-	-	11 db	-
„D”-szárny (~ 240m ²)	-	40 fő	-	4 db	-
„E”-szárny (~ 150-430m ²)	-	tetszőleges	110 fő	150 fő	90 fő
„F”-szárny (~ 230m ²)	9 fő (26m ² /fő)	-	-	7 db (kis)	-
„G”-szárny (~ 250m ²)	9 fő (28m ² /fő)	-	-	6 db (kis)	-

6. ábra: Kapacitáselemzés (l. még J3 tábló)

Megállapítható, hogy a kastély épületegyüttesének optimális szálláskapacitása 60 fő, amely 90 főben maximalizálható a hagyományos térstruktúra keretei között. E létszám ellátása, szolgáltatások biztosítása megoldható. Optimális nagytermi kapacitás étterem esetén 110 fő, nagy előadó esetén 150 fő, koncert-rendezvény esetére 90 fő, amely létszámok max. 250%-kal növelhetők meg.

7. Értékmegőrzési és helyreállítási követelmények és javaslatok

7.1. Telekalakítás és az adminisztratív műemléki védelem javaslatai

Kulturális örökségvédelmi szempontból a biai kastélyegyüttes esetében is csak a rendezett, egységes tulajdonviszonyokhoz társuló, a területi egységet történeti kontextussal mutató, differenciált védelmi kategóriákkal operáló, földhivatali bejegyzéssel rendelkező, adminisztratív műemlékvédelmi konstrukció lehet korszerű és megfelelő. Ennek érdekében javasolt: (I. J1 tábló)

- § a 110, 111, 112/1, 112/2, 112/3, 112/4, 112/5, 114/3 helyrajzi számok összevonása és egységes tulajdonban tartása;
- § erre az osztatlan területű ingatlanra a részben már meglévő egyedi műemléki védelem (M) kiterjesztése és kinyilvánítása;
- § az egyedi műemléki védelem földhivatali bejegyzése (a tulajdoni lapra történő rávezetésével);
- § a 113 helyrajzi számú ingatlan (rk. templom) meglévő egyedi műemléki védelmének (M) fenntartása és hiányzó földhivatali bejegyzésének pótlása, meglévő területi védelmének (MK) törlése.

7.2. Épületkutatási javaslat

A biai volt Sándor-Metternich-kastélyegyüttesről a XX. században nem készült átfogó, a műemléki értékekre koncentrálnó tudományos dokumentáció. Így valamennyi építészeti beavatkozás az épület történetiségének ismeretét nélkülözve, műfajára jellemző téri adottságait drasztikusan megváltoztatva, tömegét, homlokzatait több ponton önkényesen módosítva valósult meg. Építészeti állapotot rögzítő legteljesebb felmérés csak 1980-ban készült, amelynek során az „A”-„G”-szárnyakat M 1:100-as léptékben – vázlatosan – több hibától terhesen mérték fel a Budapesti Műszaki Egyetem építészmérnök hallgatói. Az 1982-től induló iskolafelújítás során M 1:50 léptékben készült építészeti felmérés az érintett épületrészekről („A”-„D”-szárny), de ez nem haladja meg a korszak felületes ábrázolási szokásait és hiányos műszaki tartalmát. Az épületegyüttes valamennyi részére („H”-„M”-szárnyra is) kiterjedő, alakhelyes, kiviteli szintű, részletes építészeti felmérése máig nem készült el. Elkészítésének jelentősége, nemcsak a műszaki állag és az aktuális állapot dokumentálásában, hanem a történeti fragmentumok, tárgyasult műemléki értékek nagyon alapos és pontos rajzi rögzítésében is tetten érhető. Erre a felmérésre kell majd épülnie annak a helyszíni, régészeti eszközökkel végzett – tehát

hagyományosan roncsolásos – épületkutatásnak, amely a szemre nem vételezhető, rejtett tárgyasult műemléki értékek (díszítőfestések, fallenyomatok, falszövet-jellemzők stb.) feltárását célozza. A szisztematikus és alapos épületfeltárás a kastély XX. századi történetéből sajnos szintén kimaradt, s ez is hozzájárult az átalakítások erősen destruktív jellegéhez.

A javasolt helyszíni épületkutatás során törekedni kell a legkevesebb roncsolásra, annak szondázó jellegét szükséges érvényesíteni. Ezt csak nagyon alapos, forráskutatáson alapuló tudományos előkészítéssel, és a történeti értékekre koncentrááló koncepcióval lehet elérni. A kutatás három fő szakaszból, alapvetően két területen történhet. A külső térben régészeti kutatást – ásatást – lehet végezni: (l. J2 tábló)

- § az északi mellékudvarban előkerült, valószínűleg XVIII. századi falmaradványok értelmezése, kiterjedésének és geometriájának meghatározása céljából;
- § az „A”-szárny alatti pince épületen kívüli szakaszainak feltárása érdekében;
- § az „E”-szárny elpusztult, s csak alapfalainak maradványaival létező déli szakaszának feltárása érdekében;
- § a kert létének, kialakításának, geometriájának meghatározása és értelmezése érdekében.

A homlokzatokon a falszínt – ezzel összefüggésben a nyílászárók színezését – kell meghatározni, míg a belső térben, először szondázó fal- és mennyezetkép kutatást szükséges elvégezni. Utóbbi célja a felületképzés rétegeinek meghatározásán túl értékelhető történeti díszítőfestés feltárása. Ennek során a festések rétegtrendjét az alapvakolatig kell feltárni:

- § az „A”–„C”-szárny külső homlokzati falain, ablakrézsűiben;
- § a „D”-szárny középfőfalán, harántfalainak maradványain és homlokzati falainak belső síkjain, ablakrézsűiben;
- § az „E”–„G”-szárny homlokzati hosszfalain, ablakrézsűiben;
- § a „K” templomtér belső falfelületein;
- § és az „M”-melléképület belső falain.

Mennyezetek feltárását csak az „F”-„G”-szárnyakon és az „M”-melléképületben érdemes elvégezni, mert potenciálisan itt fordulhatnak elő mennyezetdekorációk, s továbbá itt födémcsere még nem volt. Az iskolaszárnyakban valamennyi födém cseréjét elvégezték, de ezt a feltárás során ellenőrizni kell.

Falszövet kutatásra csak a szondázó falkép kutatás eredményeinek tükrében kerülhet sor ott, ahol a feltárás roncsolása értékes (konzerválható, restaurálható vagy rekonstruálható) díszítőfestést nem sért. A falszövet kutatás során elsősorban az épület periodizációját szükséges pontosítani a periódushatárt

jelentő falelválások lokalizálásával és értelmezésével. Az építéstechnológiai határokat e vizsgálatkor ki kell szűrni. Annak ellenére, hogy az ábrázolások forrásokból az épület „egy periódusúnak” tűnik, fel kell tárni:

- § a „B” és „F” szárnyak alacsonyabb és magasabb párkánymagasságú szakaszainak találkozási pontját;
- § a „B”–„D”–„F”–„E”-szárnyak csatlakozási pontjait, falsarkait;
- § az „F”–„G”-szárnyak találkozási pontjait;

Az elbontott történeti (eredeti) válaszfalak rendszerének rekonstruálásához – más történeti forrás híján – egy-egy kutatósávval vagy ablakközi szondával fel kell tárni:

- § valamennyi szárny homlokzati hosszfalának belső síkját;
- § a „D”-szárny középfőfalát, harántfalait.

A két kocsibehajtó-csarnoktér rekonstrukciójának érdekében a mai két kapualjban fel kell tárni:

- § a történeti (eredeti) járósíkokat és -szinteket;
- § a mai északi és déli határoló falakat az esetleg ott befalazott osztópillérek kibontásáért;
- § az elbontott eredeti határoló falak lenyomatait a keleti és a nyugati hosszfalakon;
- § az osztópilléreket vagy alapozásukat.

A régészeti módszerekkel végzett épületkutatás eredményeit – a hozzátartozó régészeti dokumentáláson túl – építészeti eszközökkel is dokumentálni kell. Átfogó módon, és kisebb léptékben a feltárt részletekre kiterjedően szükséges építészeti felmérésen rögzíteni, a fragmentumok térbeli elhelyezkedését, geometriai és építészeti jellemzőit. A felmérési dokumentáció elsősorban rajzi, amelyet a megértéshez szükséges kellő számú fényképfelvétel és szöveges magyarázat egészít ki. Célszerű a rajzi munkarészek számítógépes feldolgozása is, amely az épületegyüttes alapdokumentációjaként a későbbi tervezési szakaszok hasznos bázisává válhat.

7.3. Építészeti helyreállítás elvei, követelményei és javaslatai

Jelen tudományos dokumentáció kritikával kíván reagálni a ma is működő általános iskola oktatás fejlesztési projektje fejlesztési javaslatainak¹⁷⁹ építészeti vonatkozásaira. Fel kívánja hívni a tulajdonos figyelmét arra, hogy a kastély jelentősen sérült történeti tereinek további alakításai milyen jelentőséggel bírnak, továbbá egy nagy épülettömegű csarnoktér elhelyezésének kérdése és szempontjai hogyan befolyásolhatják örökségvédelmi szempontból károsan a történeti együttes XXI. századi megjelenését.

¹⁷⁹ Biatorbágy Nagyközség Általános Iskola Oktatás Fejlesztési Projekt. Döntés-előkészítő tanulmány. Fejlesztési javaslatok. (Dr. Oláh M. Zoltán, Konstruma Mérnöki Iroda Kft. 2005.)

A fent hivatkozott 2005. évi fejlesztési projekt az iskola funkciót a teljes kastélyegyüttesben helyezi el úgy, hogy annak jelenlegi építészeti keretein nem változtat, sőt a „H”-mellékszárnyat és „M”-melléképületet lebontja. (Előbbivel a klasszicista műegyüttest megcsonkítja.) A fejlesztés során fenntartja valamennyi XX. századi bővítmény oda nem illő elemét („B”-szárny oldalfolyosó, „C”-szárny épületbővítés), a csonka történeti épületrészeket („E”-szárny) nem korrigálja. Az új hozzátételekben avult, XX. századi bővítési koncepciót elevenít fel, miszerint „F”-szárnyat ma még meglévő déli homlokzatának elpusztításával egy oldalfolyosóval; az „E”-szárnyat pedig egy új másfél traktusos épületrésszel bővíti. Ezzel egy olyan modoros szimmetrikus diszpozíciót hoz létre, amelynek során a beépítés és építészeti tömeg történeti állapota durván megsérül, s az átalakulás destruktív tendenciája jelenik meg, illetve folytatódik.

A tervben a történeti terek átalakítása is a XX. századi tendenciák folytatója. A legszerencsétlenebb beavatkozások továbbra is a fő épületrészt, a „D”-szárnyat érintik. Itt a középső traktusok pillérvázásítása (!) jelenik meg, amely a XX. századi brutális pusztítás teljes betetőzése lehet. A két kocsibehajtó-csarnok mai torzója azonban a terven részben helyreállítva – igaz a pillértagolás nélkül (!) – látható. Mindkét oldalán azonban egy-egy benyúló WC-blokk teszi aszimmetrikussá a hajdan szépen tagolt, kiegyensúlyozottan szimmetrikus tereket. Látható, hogy a terv nem él azzal a lehetőséggel, hogy e reprezentatív feltáró terek építészeti helyreállítására (rekonstrukciójára) is volna lehetőség. A javasolt megoldással e ma jelentősen átalakított történeti terek műemléki szempontból rossz és építészeti csonka formában konzerválódhatnak a XXI. századra. Az udvari portikusz reprezentatív főbejáratátétele, a mozgáskorlátozottak számára közlekedhető rámpákkal való kiegészítése pedig történeti és műemléki szempontból hiteltelen és elfogadhatatlan megoldás. Örökségvédelmi szempontból kifogásolható – s a téralakítás történeti karakterével homlokegyenest szembenálló – az „E”-szárny belső átalakítása is, amelyben az több teremre széttagoltan jelenik meg. Mindezzel szemben, az örökségvédelmi szempontok messzemenő figyelembevételével, a történeti terek alakításakor ezek valós és feltárható karakterét javasolt figyelembe venni.

Konkrétebben megfogalmazva – a leendő konkrét rendeltetéstől függetlenül – elvként javasolt: (I. J3 tábló)

- § a történeti főbejáratok és tagolt csarnoktereinek teljes helyreállítása (építészeti rekonstrukciója), amelynek során méltó feltáró és fogadóterek alakulhatnak ki;
- § e kettő között a fő épületrész („D”-szárny) hat egymásba nyíló és átjárható, ugyanakkor részben szeparálható terme helyreállítandó, amelynek révén olyan reprezentatív és hangsúlyos elhelyezkedésű, közösségi és gyűjteményes célokra (pl. kiállítások, fogadások stb.) hasznosítható helyiségek állhatnak vissza, amelyek méltó központját adhatják ismét a kastélyegyüttesnek;

- § az oldal- és mellékszárnyakban a lineáris sorolású egységek és cellaterek feltárását új oldalfolyosóval úgy kell megvalósítani, hogy az érintett épületrész homlokzata helyreállítva és csak a legszükségesebb mértékben átalakítva legyen megőrizve (külső és belső folyosó alkalmazása esetén is);
- § a történeti csarnokterek nagy teret igénylő funkcióval hasznosuljanak, új felosztásuk ne történjen meg;
- § az épületegyüttes diszpozíciójában a XIX. századi adottságokkal történjen bővítés: „C” és „E”-szárny folytatása, illetve eredeti hosszának visszaállítása (rekonstrukciója);
- § a megjelenésében zavaró későbbi melléképület („M”) és a hozzákapcsolódó kazán-konténer bontandó;
- § új beépítések számára potenciális (elvi) fejlesztési területként föld alatti – alagsori és (mély)pincésinti – területek jelenjenek meg a mellékudvarok alatt, minimális és transzparens felépítménnyel, amely az udvarok egységes térélményét nem befolyásolja, illetve változtatja meg zavaró módon.

7.3. A kertalakítás, udvarrendezés örökségvédelmi követelményei

A kastély nyugati oldalán húzódó kastélykert létesítésének és kialakításának történeti forrásadatai – eltekintve a néhány térkép ábrázolásától – még nem kerültek elő. Ez a tény az ún. kertrégészeti módszerekkel történő helyszíni kutatások jelentőségét – hasonlóan a kastélynál az épületkutatás szerepéhez – a biai kastély esetében különösen felértékeli. A kutatás eredményeit felhasználva lehet, tehát a kertalakítás és udvarrendezés örökségvédelmi koncepcióját és konkrét helyreállítási javaslatait megfogalmazni. Általánosságban örökségvédelmi szempontból elvárható, hogy:

- § az udvarok és a kert valamennyi oda nem illő, igénytelen anyagokból és szerkezeti megoldással, ideiglenes jelleggel a XX. században emelt építménye lebontásra kerüljön;
- § a terep – a kertrégészeti feltárást követően rendezésre kerüljön;
- § a növényállomány vizsgálata, kor- és állapot meghatározása megtörténjen;
- § növény szelekcióval elsősorban a történeti és értékes egyedek kerüljenek megtartásra;
- § új vagy helyreállított kerti elemek révén a látvány történeti karaktere ne változzon, illetve helyreállítható legyen (az udvarok esetében architektonikus kialakítás; a kert esetében széles gyepfelülettel, valamint cserje és lomb szinten is megjelenő ligetes növénycsoportokkal elért természetes hatás)

7.5. Épületdiagnosztikai javaslat

7.5.1. Elvégzendő diagnosztikai szakvélemények

A kastély épületegyüttesén teljes körű és komplex épületdiagnosztikai (faanyag, falnedvesség- és sótartalom, statikai, talajmechanikai stb.) vizsgálatok még nem történtek, illetve a különböző korú átalakítások során – csak a feladathoz kötődő – elvégzett lokalizált vizsgálatok eredményei mára már érvényüket veszítették.¹⁸⁰

Az épületdiagnosztikai szakvélemények segítségével fel kell tárni az épületszerkezeteket károsító hatásokat, meg kell határozni a károsítás aktivitását, s a károsodás jellegét, mértékét. Ezek figyelembevételével lehet csak a konkrét épülethelyreállítás tervezési szakaszát elindítani.

A faanyagvédelmi szakvéleménynek komplex módon ki kell térnie valamennyi fából készült épületszerkezetre: a nyílászárók – ajtók ablakok – (elsősorban a „G”-szárnyon) kormeghatározására és állagfelmérésére; a fa padlók és parketták, a fafödémek és fa fedélszékek feltárására valamennyi épületszárnyon. Meg kell határozni a károsítókat, s az ellenük alkalmazható megszüntető és megelőző vegyszeres kezelés módját, vagy az egyéb mechanikai beavatkozások mikéntjét. A falnedvesség- és sótartalom vizsgálatot szintén valamennyi épületszárny lábazati szakaszán és pincéjében el kell végezni, amelynek során a lehetséges történeti és utólagos falszigetelési megoldásokat fel kell tárni és működését (vagy elégtelenségét) értékelni kell. A statikai szakvéleménynek ki kell terjednie valamennyi teherhordó szerkezet (falak, boltozatok, fafödémek, fa fedélszerkezetek) állékonysági vizsgálatára. A talajmechanikai szakvéleményben pedig nemcsak a talaj rétegrendjét és teherbírasi adottságait, a talajvíz szintjét, illetve e szint évszakonkénti változását¹⁸¹ szükséges meghatározni, hanem a különböző épületszárnyak alapozási síkját is meg kell állapítani (amennyiben utóbbira a régészeti feltárás, illetve az ásás nem terjed ki.)

¹⁸⁰ A vonatkozó tervdokumentációkat l. a 10.2.2 alfejezetben.

¹⁸¹ A tapasztalatok alapján a terület talajvízszintje esős időszakban igen magas, a pincéket rendszeresen elönti a víz. (Palovics Lajos közlése)

7.5.2. Nyílt épületkárok elhárításának sürgető beavatkozásai

A nyílt, szemrevételelezhető épületkárok többsége megfelelőbb karbantartással, kisebb mértékű javításokkal, igazításokkal megelőzhető lenne. Ennek érdekében a teljes épületen szükséges:

- § a héjazat hibáinak, hiányainak mielőbbi lokális javítása, pótlása;
- § a csatornák vízszintes és függőleges sérült szakaszának javítása, vagy a hiányzó részek cseréje;
- § az épületrészek zárhatóvá tétele („E”-szárny) és őrzése, a vandál pusztítás megelőzése;
- § takarítás és lomtalanítás;
- § a nedvességet a fal tövében tartó növényzet kiirtása a homlokzatok közvetlen közeléből;
- § részleges tereprendezés (esetenként terepszint süllyesztés), amelynek során a lábazattól a csapadékvizet el kell vezetni;
- § az összefüggő járdafelületek felbontása, helyette kavicságyban elhelyezett szivárgó(rendszer) kiépítése, amely nemcsak a fal tövében összegyűlő csapadékvizet, hanem a lecsapódó talajpárát és -nedvességet is összegyűjti, elszállítja.

Fokozottan fel kell hívni a figyelmet – a déli mellékudvar kapcsolódó épületeiben („E”, „F”, „G”, „H”-szárnyak) – és környezetében a nagyfokú rendetlenségre, a minimálisan elvárható rendtartás hiányára. A lom- és hulladék lerakatok tűzveszélyesek is, továbbá tűzrendészeti szempontból kifogásolható módon torlaszolják el például a „G”-szárny padlásfeljáróját. Az általános rendetlenség továbbá az épületszárnyak elhanyagoltságának hatását jelentősen fokozza.

A nyílt épületkárok elhárításának feladatai elsősorban karbantartói, gondnoki feladatok, amelyek átlagos műszaki felkészültséggel, akár az iskola, akár az Önkormányzat részvételével szakszerűen és folyamatosan elvégezhetők. (L. még a 8. fejezet 7. ábra utolsó sorát)

8. A kulturális örökségvédelmi feladatok ütemezése, prioritások

Jelen tudományos dokumentáció – a szokástól eltérő módon – feltárta azokat a biai volt Sándor-Metternich-kastélyra vonatkozó, a tulajdonost vagy a majdani beruházót terhelő legfontosabb kulturális örökségvédelmi feladatokat is, amelyek ezidáig még nem készültek el, s esetleges elmaradásuk a kastélyegyüttes szakszerű újrashasznosítását gátolná vagy nehezítené, esetleg elhibázottá tenné.

prioritás	feladat megnevezése	elvégzője/készítője	1. év	2. év	3. év
2.	épületegyüttes tud.dok. kieg.	művészettörténész / építész	■	■	
1.	kert tud.dok.elkészítése	művészettörténész / tájépítész	■	■	
1.	műemléki érték védetté nyilvánítás revíziója	művészettörténész / építész	■	■	
1.	épületfelmérés	építész	■	■	
2.	épületrégészet-ásatás	régész		■	
3.	épületrégészet-falkép feltárás	művészettörténész/restaurátor		■	
4.	épületrégészet-falszövet kutatás	művészettörténész / régész		■	
1.	geodézia	geodéta	■		
2.	taxonómia	tájépítész		■	
2.	kertrégészet	tájépítész		■	
4.	ép.diag.–faanyag szakvél.	faanyagvéd.szakértő		■	
4.	ép.diag.–talajmech.szakvél.	építőmérnök		■	
5.	ép.diag.–statikai szakvél.	statikus		■	
6.	ép.diag.–falnedvességvizsg.	építész/ építőmérnök		■	
7.	értékkibontakoztatási koncepció	építész/ művészettörténész			■
8.	hasznosítási program+előmegval.tanulmány	építész+tájépítész+ingatlan- és turisztikai szakértő			■
9.	hasznosítási koncepcióterv	építész+tájépítész			■
10.	ép.eng.terv	építész+tájépítész+szakági tervezők			■
1.	karbantartás		■	■	■

	tulajdonosi (vagy a tulajdonosi jogokat gyakorló vagyongazdálkodói) feladatok
	beruházói feladatok

7. ábra: A biai volt Sándor-Metternich-kastély kulturális örökségvédelmi feladatai

Az elemzésből leolvasható, hogy a legsürgetőbb feladatok dokumentációs, adminisztratív és tudományos kutatási feladatok: a kastély területének geodéziai és épületegyüttesének építészeti felmérése, valamint – szükség esetén – a kert tudományos dokumentációja azonnal (elsődleges prioritással) elkezdhető. Ezzel párhuzamosan jelen tudományos dokumentáció is folytatható, a legújabb kutatási eredményekkel kiegészíthető. Új tudományos kutatási eredmények várhatók a Bécs melletti Metternich hercegi uradalom Haitzendorf, Schloss Grafenegg székhelyű jószágkormányzósága

levéltárából, vagy más osztrák (bécsi) kutatóhelyen végzett forráskutatástól. Ez speciális volta miatt időben elhúzódó, költséges kutatássá válhat.

Javasolt mielőbb (szintén első prioritásként) a kastély műemléki adminisztratív védelmét, mint a későbbi beavatkozások megfelelő szakmai alapját – akár egy új védési dokumentáció segítségével – a Kulturális örökségvédelmi Hivatallal rendezni, majd a módosított, vagy új védelem tényét és kategóriáját a tulajdoni lap(ok)ra bejegyeztetni, s a településszabályozási tervekre törvényes és szakszerű módon visszavezetni.

Csak az építészeti felmérés befejeztével javasolt, második prioritásként az épületrégészeti munkák (falkép-, majd falszövet-kutatás, ásatás) megkezdése, illetve az ingatlanok geodéziai felmérésének elkészültét követően a növényállomány fajtaösszetételét, korát, állapotát és értékét rögzítő taxonómia és a kertrégészeti feltárás elkezdése, mivel ezek eredményeit a felmérési rajzokra fedvényként javasolt visszavezetni.

Látható, hogy az épületdiagnosztika (faanyag, falnedvesség- és sótartalom, statikai, talajmechanikai stb. szakvélemény) – negyedik prioritásként – a régészeti munkák utolsó harmadában kezdhető el legkorábban, hogy az újabb roncsolásos vizsgálatokkal a műemléki értéket hordozó szerkezetekben és fragmentumokban a legkisebb kár essen.

Végül a hetedik prioritásként megjelenő ún. értékibontakoztatási koncepció a tudományos és helyszíni kutatások, feltárások, valamint a diagnosztikai vizsgálatok eredményeinek összegzése lehet, amelyben a kastély épületegyüttesének műemléki értékeiről a lehető legteljesebb kép adható, hogy azok sorsáról, az újrahasznosítási folyamat további állomásaiban szakmailag megalapozott, felelősségteljes döntéseket lehessen hozni.

9. Bibliográfia

Irodalomjegyzék (rövidítésekkel)

- BADÁL BADÁL Ede: Kastélyok, kúriák Pest, Heves és Nógrád megyében. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1987. 35., 43-44.
- BOLDIZSÁR B. BOLDIZSÁR Brigitta: A biatorbágyi Szily-kastély. Előzmények, fénykor, utóélet a történeti források tükrében. I-II. k. 2003. (kézirat)
- BUGÁR BUGÁR-MÉSZÁROS Károly: A biatorbágyi Szily-kastély építészettörténeti, belsőépítészeti, iparművészeti és művelődéstörténeti összehasonlító elemzése a látványi és történeti források alapján. 2003. (kézirat)
- BOROSY 1986 BOROSY András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, Pest Megyei Levéltár, Bp. 1986.
- BOROSY 1987 BOROSY András: Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, V. k 1712-1740). Pest Megyei Levéltár, Bp. 1987.
- BOROSY 1997 BOROSY András: Pest-Pilis-Solt vármegye 1728. évi regnicoláris összeírása, I-II. k. (szerk.: Horváth M. Ferenc) Bp. 1997.
- BOROVSKY BOROVSKY Samu: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. Budapest, OMT, én. [1910] (Magyarország vármegyéi és városai) 39-40.
- CSÁSZÁR CSÁSZÁR László: A magyar műemléki kastélyok helyzete és védelmük problémái. In: Műemlékvédelem X. évf. (1966) 4. sz. 198-205. (202. Bia)
- DERCSÉNYI DERCSÉNYI Dezső (szerk): Pest megye műemlékei. I. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. (Magyarország Műemléki Topográfiaja V.) 180. 183. 260-261.
- FÉNYES 1843 FÉNYES Elek: Magyarország és a hozzákapcsolt tartományok mostani állapotja, Buda 1843.
- FÉNYES 1851 FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. I-IV. köt. Kozma Vazul, Pest, 1851.
- FERENCZY FERENCZY Károly: Kastélyok felhasználása és helyreállítása. In: Magyar Műemlékvédelem 1949-59. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. 60.
- GALGÓCZY GALGÓCZY Károly: Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája. Bp. 1876. I-III. kötet
- GENTHON GENTHON István: A magyarország művészeti emlékei bibliográfia. 11. Be-Bi 7/1. (KÖH)
- GENTHON 1950 GENTHON István: A magyar művészettörténet bibliográfiája. Múzeumok és Műemlékek Országos Központja, Bp. 1950.
- GENTHON 1951 GENTHON István: Magyarország műemlékei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951. 333.
- GENTHON 1959 GENTHON István: Magyarország művészeti emlékei. I. köt. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1959. 37.
- GUDENUS GUDENUS János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. II. köt., Budapest, k.n., 1993.
- HODOSI 1996 HODOSI Erika: A Sándor család. Biatorbágyi Krónika VI. évf. 1996/10. 31.
- HODOSI 2002 HODOSI Erika: A Sándor-Metternich uradalom vázlatos története. In: HORVÁTH – PALOVICS I. 95-106.
- HODOSI 2008 HODOSI Erika: A Sándor család. Biatorbágyi Krónika XVIII. évf. 2008/10. 31.
- HORVÁTH 1994 HORVÁTH Imre (H.I.): Tornádó. Biatorbágyi Krónika IV. évf. 1994/6. 11.

- HORVÁTH 2001A HORVÁTH Imre: A Szentháromság-oszlop kalandos története. Biatorbágyi Krónika XI. évf. 2001/3. 3.
- HORVÁTH 2001B HORVÁTH Imre: A Szentháromság-oszlop és az országzászló. Biatorbágyi Krónika XI. évf. 2001/4. 25.
- HORVÁTH 2005 HORVÁTH Imre: A biai keresztelőkút története. Biatorbágyi Krónika XV. évf. 2005/12. 21.
- HORVÁTH 2007 HORVÁTH Imre: Megszépülő egyházi műemlékeink. Biatorbágyi Krónika XVII. évf. 2007/10. 29.
- HORVÁTH – PALOVICS I. HORVÁTH Imre – PALOVICS LAJOS (SZERK.): Biatorbágy „ezer” éve. Helytörténeti olvasókönyv I. Biatorbágy Kultúrájáért Alapítvány, Biatorbágy 2002.
- HORVÁTH – PALOVICS II. HORVÁTH Imre – PALOVICS LAJOS (SZERK.): Beszélő nevek. Biatorbágyi Közterületek és névadóik. Helytörténeti olvasókönyv II. Biatorbágy Kultúrájáért Alapítvány, Biatorbágy 2006.
- JAJCZAY JAJCZAY János: Pest-budai figurák a múlt század harmincas éveiből. Max Felix Paur rajzai a Fővárosi könyvtárban. Bp. 1941. (8. Hild rajzolója)
- KARDOS KARDOS György: A magyar klasszicista építészet. Bp. 1935. Képe: 35.
- KELÉNYI KELÉNYI György: Kastélyok, kúriák, villák. Budapest, Corvina, 1974. 118., 62. kép
- KELETI – LAKATOS – MAKKAI KELETI Ferenc – LAKATOS Ernő – MAKKAI László (szerk.): Pest megye múltjából. Tanulmányok. Pest Megye Tanácsa, Budapest 1965.
- KEMPELEN KEMPELEN Béla: Magyar nemes családok. Bp. 1911.
- KÖRMENDI – HORVÁTH: KÖRMENDI Judit – HORVÁTH Imre (szerk.): Biatorbágy város 1192- 1966- 2007. Biatorbágy Város Önkormányzata, Biatorbágy 2007.
- KŐSZEGI KŐSZEGI Sándor: Nemes családok Pest vármegyében, Bp. 1899.
- KUTHY 1993A (ANGELI ANDRÁS) – KUTHY István: A Szent Kristóf-kápolnától a Szent Anna-templomig: A biai Szent Anna-templom krónikája. Biatorbágyi Krónika III. évf. 1993/7. 2., 23.
- KUTHY 1993B (ANGELI ANDRÁS) – KUTHY István: Templom, szobor, kápolna: A biai Szent Anna-templom krónikája. 2. rész. Biatorbágyi Krónika III. évf. 1993/8. 2., 19.
- LAKATOS LAKATOS Ernő: Pest megye történetének forrásai /Pest megye múltjából 1./ Bp. 1965.
- LESTYÁN LESTYÁN Sándor: Gróf Sándor Móric, az ördöglovas. Dr. Vajna és Bokor, Bp. 1942. /Reprint 2005/
- LIPKA SZIMÁNDL Lajosné Lipka Mária Jutka: A Sándor-Metternich-kastély felújítása. Biatorbágyi Krónika I. évf. 1991/11. 6-7.
- LYKA LYKA Károly: Magyar művészet 1800-1850. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., Bp. é. n. (1939)
- MAKKAI MAKKAI László: Pest megye története 1848-ig. Bp. 1958.
- MMÉE 1934 Dunántúli Mérnöknaggyűlés. Magyar Mérnök és Építészegylet Közlönye, LXVIII. (1934) 233.
- MÜEMLÉKJEGYZÉK 1960 Magyarország műemlékjegyzéke, Bp. 1960. 312.
- NAGY 1863 NAGY Iván: Magyarország családai címerekkelés nemzedékrendi táblákkal. Bp. 1863. 31-40, 905.
- PALOVICS 1992 PALOVICS Lajos: A Biai Római Katolikus Közösség. Biatorbágyi Krónika II. évf. 1992/7. 2.
- PALOVICS 1994 PALOVICS Lajos: A biai Szent Anna-plébániatemplom belső tere. Biatorbágyi Krónika IV. évf. 1994/7. 2.
- PALOVICS 2003A PALOVICS Lajos: Szent Anna tisztelete és a Biai Római Katolikus Egyházközség. Biatorbágyi Krónika XIII. évf. 2003/8. 24-25.
- PALOVICS 2003B PALOVICS Lajos: 90 éve született Angeli András. Biatorbágyi Krónika XIII. évf. 2003/9. 21.
- PÉTER PÉTER András: Könyvismertetés. Budapesti Szemle, 225-1932. 158.

PETRÁK	PETRÁK Mihály: Acsádi Ádám veszprémi püspöksége. Veszprém, 1949, 57.
PETRAVICH	PETRAVICH András: Veszélyeztetett kastélyok és középületek helyreállítása. In: Magyar Műemlékvédelem X. (1996) 231.
RADOS 1931	RADOS Jenő: Magyar kastélyok. Budapest, MOB és a Könyvbarátok Szövetsége, 1931.
RADOS 1939	RADOS Jenő: Magyar kastélyok. Bővített második kiadás. Budapest, MOB, 1939. (Magyarország művészeti emlékei. IV.)
RADOS 1958	RADOS Jenő: Hild József, Pest nagy építőjének életműve. Akadémiai K. Budapest, 1958.
RÉTHLY	RÉTHLY Antal: Tornádó I-II. Biatorbágyi Krónika I. évf. 1991/6. 15.; 1991/7. 15.
SZABÓ	SZABÓ Géza (szerk.): Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye
VÁLYI	VÁLYI András: Magyar országnak leírása. Pest 1796.
VIRÁG	VIRÁG Zsolt: Pest megye kastélyai és kúriái. Budapest, Perfect Project, 2000. 25-26. (Magyar kastélylexikon)
VIGYÁZÓ	VIGYÁZÓ János – STRÖMPL Gábor: Budai hegyek részletes kalauza. III. kiadás. /Részletes magyar útikalauzok 1./ Budapest 1934.
VLADÁR	VLADÁR Gábor (1881-1972): Visszaemlékezéseim, Püski kiadó, Bp. 1997.
ZÁDOR-RADOS	ZÁDOR Anna – RADOS Jenő: A klasszicizmus építésze Magyarországon. MTA kiadása, Budapest, 1943. 120. 167. 179. 224. 376. 378.

10. Történeti források és forráshelyek jegyzéke

10.1. Levéltárak, levéltári (írott) források

Biatorbágy Város Önkormányzata Terv- és Irattára (BVÖ Irattár)

Biatorbágyi Krónika Szerkesztősége, Horváth Imre helytörténeti gyűjteménye

Biatorbágy, Karikó János Könyvtár

Törzsszám: B-27/74-204. Pest megye jelentős környezeti értékei /adatgyűjtemény/ XVI. kötet

Zsámbék körzete. Felelős tervező: Schuman Péter. Bp. 1980. január

Jószág-ismertetés. IV. füzet. A bajnai-biai uradalom. Országos Magyar Gazdasági Egyesület. Budapest, é.n. (1875.)

Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Térképtára (HMT)

„Militärische Beschreibung von Hungarn 1782-85” (Magyarország katonai leírása 1782-85.)

Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtára (KÖH Tt)

GENTHON István: A magyarország művészeti emlékei bibliográfia. 11. Be-Bi 7/1.

Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Fényképtára (KÖH Ft)

Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár

nem található az épületről készült felvétellel!

Magyar Országos Levéltár (MOL)

XIX. –K-1-mm 341. doboz 852. tétel 1953-54. (bontási rajzok Szily-k.)

O69. Ügyvédi iratok. 913. 914. kötetek. Névmutató

802. csomó, fasc. 130. No. 23. 1143-45.

P 592. A Sándor (biai) család levéltára (1529-1846)

2. cs. Tomus D. Fasc. 3. Nebojszai Balogh és szlavniczai Sándor család. 1618-1644.

Fasc. 4. Szlavniczai Sándor család. 1646-71.

Fasc. 5. Kerekes Éva Sándor Mihályné iratai. 1669-1782.

Fasc. 6. Sándor Menyhért iratai 1688-1723.

3. cs. Tomus E. Fasc. 1. Szlavniczai Sándor Mihály iratai. 1720-1767.

5. cs. Tomus G. Bia, Torbágy, Both, Csonka-Tebe, Kozárom birtoka

Fasc. 1-3. 1616-1802

6. cs. Tomus J. Fasc. 1. Sándor Mihály (Menyhért fia) iratai 1686-1766

7. cs. Tomus J. Fasc. 6. Sándor Mihály iratai első feleségével, Bossányi Ilonával kapcsolatban
1691-1725

Tomus K. Fasc. 1. Sándor Antalnak különböző városokkal kapcsolatos iratai 1769-1798

8. cs. Tomus K. Fasc. 2. Sándor Antalnak különböző birtokrészeivel kapcsolatos iratai 1761-1800

9. cs. Tomus O. leszármazási táblák, vegyes iratok...

Tomus P. levelek két kötetben. 1742-87.

10. kötet lajstromok

P594. Sándor (Szlavniczai) család (1717-1852)

P638 (nagyszigethy) Szily család levéltára

12. csomó (1539-1675)

13. csomó (1739-1754)

14. csomó (1755-1766)

15. csomó (1767-1776)

16. csomó (1777-1794)

- 17. csomó (1795-1806)
- 18. csomó Szily László gyűjtése
- UetC. E 156. 431. doboz 598. füzet
- 42:58. összeírás: földesúri ház és tartozékai. 1736. márc. 13
- 67:62. összeírás: kuriális épület és gazdasági melléképületei. 1736. márc. 13.

Pest Megyei Levéltár (PML)

- V. – 1013. Bia nagyközség iratai. 1893-1949.
 - C. Polgári kori iratok. 1893-1944.
 - d. Adókezelési és tulajdonnyilvántartási iratok. 1893-1944
 - 4. doboz Telekkönyvi iratok. 1893-1940 (hiányos)
 - U. 1013. D. Népi demokrácia kori iratok. 1945-1949
 - d. Adókezelési és tulajdonnyilvántartási iratok. 1946-48. 1-4. kötet
 - b. Előjárósági iratok
 - 29. füzet. Újjáépítési iratok, közmunkaváltság. 1945-46
- VII. 1. A Pestvidéki kir. Törvényszék iratai 1872-1944.
 - C. Telekkönyvi iratok 1872-1944.
 - 858-890. doboz. Bia, 1872-1914.
 - 1419-1422. doboz. Bia, Telekkönyvi betétek, jegyzőkönyvek, birtok tul. és teherlapok
- XIII. 19. Szily család iratai
- XV. 1. 34, 42, 41. Metternich-Sándor Klementina grófnő Bia és Torbágyi községek határában fekvő erdőbirtokának (B és C gazd. oszt.) gazd. térképe
- XXXII. 2. Fényképek levéltári gyűjteménye. 1945-79.
 - 12. doboz. 1966-67. Magyaro. egyes településeiről készült fényképek (MTI fotó)
- 400. PMU. 93. Bia határában levő szántók térképe. XX. sz.

Pest Megyei Önkormányzat Hivatala, Irattár

- 1965. 26. 52. doboz (Biatorbágy Szakiskola, Szily-k.)
- XV. 1. 33-34-35. téka. 1885. Erdőgazdasági üzemtervek 1885-1943 (tervlapok, térképek is)

Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (SZPL)

- kézirattár, Kuthy István kanonok, püspöki levéltáros gyűjtése, Bia
- No. 227. cs. Bia
 - 1784. aug. 16-án, 28-án, 30-án, 1800. jún. 2-án kelt levelek
 - 1432/18067. 1786. ápr. 18-án, 1787. jan. 22-én kelt levelek
 - 1780. júl. 17-én kelt levél
 - Sándor Antal 1780. jún. 2-án kelt levele
 - 669/1855; 599/1861; 5/1862; 1181/1869; 1645/1869;
 - 330/1879; 477/1879; 937/1879; 1090/1879; 1319/1879;
 - 461/1891; 850/1891; 1159/ 1891; 1340/1891; 1366/1891; 210/1891; 1097/1894;
 - 88/1897; 1263/1897; 1551/1897. (igen egyszerű helyszínrajzi vázlattal); 1557/1897; 1278/1898;
 - 1575/1900; 1798/1903; 1909/1903; 417/1904; 1688/1904; 1689/1904;
 - 808/1907; 458/1910; 625/1910; 2097/1911; 21/1914; 1355/1927; 1424/1928; 1057/1933;
 - 2417/1939; 3469/1939; 3470/1939; 1824/1942; 620/1949.
- No. 4498. 804/1940; 1307/1940;
- A Székesfehérvári Püspöki Egyházmegye templomai és templombelsői 1940-ben.
 - 12/III. kötet Bicskei esperesi kerület. Bia. Írta: Kuthy István pápai kamarás, Fényképfelvételek: De Ponte József udv. fényképész-mester

10.2. Ábrázolások források

(az F-fel jelzetteket ld. a megfelelő tablókon)

10.2.1. Történeti térképek: (F1 tabló)

F1 1.) Mappa Possessionis Bia, et Diversory Controversi, 1757. 38 x 24,5 cm színezett kéziratos térkép. Felirata a hátlapján: „Joannis Farkas de Hügye Load Biaiens Diversoriae Sandoriam, 1757 quad Bia cum Mappa” MOL P638 Szily család levéltára 14. cs. 1757. 14-15. (Régi jelzete: Fasc. 12. No. 33. 1757.)

F1 2.) Bia, I. katonai felmérés, 1783. Col. XIII. Sec. 20-21. (M 1:28800) és országleírás „Militärische Beschreibung von Hungarn 1782-85” Hadtörténeti Intézet Hadtörténelmi Térképtára, Budapest

F1 3.) Bia, II. katonai felmérés, 1856-60. között. Col. XXXI. Sec. 51. (M 1:28800) Hadtörténeti Intézet Hadtörténelmi Térképtára, Budapest

Gróf Sándor Mór Biai uradalmához tartozó gazdasági- és erdő-területek térképe. Rajzolta: Ferlik Gyula kör-erdész. é.n. Közli: HODOSI 2002 97.

F1 4.) Bia, III. katonai felmérés, 1882. Sec. 5061/2. (M 1:25000) Hadtörténeti Intézet Hadtörténelmi Térképtára, Budapest

F1 5.) Bia, kataszteri térkép, 1884. (M 1:2880) Szelv.sz.: 13. Biatorbágy Város Polgármesteri Hivatala, Műszaki Osztály

F1 5.) Bia nagyközség Herczeghalom pusztával együtt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében 1884. Kataszteri térkép (M 1:2880) Felmérte: Rác István mérnök. Szelv.sz.: 13. Földmérési és Távérzékelési Intézet Térképtára, Budapest

Metternich-Sándor Klementina hercegnő Bia és Torbágy községek határában fekvő erdőbirtokának gazdasági térképe. PML XV.1.34, 41-42.

F1 6.) Bia, III. katonai felmérés aktualizálása, 1922. (Kiadva: 1928.) Sec. 5061/2. (M 1:25000) Hadtörténeti Intézet Hadtörténelmi Térképtára, Budapest

F1 7.) Bia, kataszteri térkép, 1948. (M 1:2880) Szelv.sz.: 13. Biatorbágy Város Polgármesteri Hivatala, Műszaki Osztály

Biatorbágy, topográfiai térkép, (M 1:25000) 1951. Szelv.sz.: L-34-14-D-a. Földmérési és Távérzékelési Intézet Térképtára, Budapest

F1 8.) Biatorbágy, légifotó 1951. Szelv.sz.: L-34-14-D-a Filmsz./képsz.: 68/19 Hadtörténeti Intézet Hadtörténelmi Térképtára, Budapest

Biatorbágy, légifotó 1951. Szelv.sz.: L-34-14-D-a Filmsz./képsz.: 79/54 Hadtörténeti Intézet Hadtörténelmi Térképtára, Budapest

Biatorbágy, légifotó 1951. Szelv.sz.: L-34-14-D-a Filmsz./képsz.: 79/55 Hadtörténeti Intézet
Hadtörténelmi Térképtára, Budapest

Biatorbágy, légifotó 1955. Szelv.sz.: L-34-14-D-a Filmsz./képsz.: 253/72 Hadtörténeti Intézet
Hadtörténelmi Térképtára, Budapest

Biatorbágy, légifotó 1955. Szelv.sz.: L-34-14-D-a Filmsz./képsz.: 253/73 Hadtörténeti Intézet
Hadtörténelmi Térképtára, Budapest

Biatorbágy, légifotó 1956. Szelv.sz.: L-34-14-D-a Filmsz./képsz.: 339/31 Hadtörténeti Intézet
Hadtörténelmi Térképtára, Budapest

Biatorbágy, légifotó 1958. Szelv.sz.: L-34-14-D-a Filmsz./képsz.: 592/20 Hadtörténeti Intézet
Hadtörténelmi Térképtára, Budapest

Biatorbágy, légifotó 1958. Szelv.sz.: L-34-14-D-a Filmsz./képsz.: 592/27 Hadtörténeti Intézet
Hadtörténelmi Térképtára, Budapest

Biatorbágy, légifotó 1958. Szelv.sz.: L-34-14-D-a Filmsz./képsz.: 592/28 Hadtörténeti Intézet
Hadtörténelmi Térképtára, Budapest

Biatorbágy, topográfiai térkép, 1972. Biatorbágy Város Polgármesteri Hivatala, Műszaki Osztály

F1 9.) Biatorbágy, légifotó 1975. Filmsz./képsz.: 1975-180/6932 Földmérési és Távérzékelési Intézet,
Budapest

Biatorbágy, légifotó 1979. Filmsz./képsz.: 1979-274/4328 Földmérési és Távérzékelési Intézet,
Budapest

Biatorbágy, légifotó 1986. Szelv.sz.: L-34-14-D-a Filmsz./képsz.: 4307/86 Hadtörténeti Intézet
Hadtörténelmi Térképtára, Budapest

Biatorbágy, légifotó 1987. Szelv.sz.: L-34-14-D-a Filmsz./képsz.: 5201/87 Hadtörténeti Intézet
Hadtörténelmi Térképtára, Budapest

F1 10.) Biatorbágy, szintvonalas kataszteri térkép, 1983. évi állapot. EO V (M 1:2000) Főszelv.sz.: 65-
314-12. Földmérési és Távérzékelési Intézet Térképtára, Budapest

Biatorbágy, ortofotó, 2000 Földmérési és Távérzékelési Intézet, Budapest

Biatorbágy, ortofotó, 2005 Földmérési és Távérzékelési Intézet, Budapest

F1 11.) Biatorbágy, ortofotó, 2007 Biatorbágy Város Polgármesteri Hivatala, Műszaki Osztály

Biatorbágy, digitális alaptérkép, 2008 Biatorbágy Város Polgármesteri Hivatala, Műszaki Osztály

10.2.2. Építészeti tervek – felmérések: (F2 tabló)

F2 1.) Törzsszám: B-1/501 Biatorbágy, Ált.isk. felújítás. Felújítási tervdokumentáció. Budai Aurél, Északpest Megyei Tatarozó és Építő Vállalat, 1955. 06-08. KÖH Tt Dok.881

Műleírás

Északi homlokzat M1:100 (terv)

Nyugati udvari homlokzat M1:100 (terv)

Keleti udvari homlokzat M1:100 (terv)

Hátsó homlokzat M1:100 (terv)

A-A, B-B, C-C metszet M1:50 (terv bontások jelölésével)

Törzsszám: B-1/701 Biai iskola tornaterme. Műemlék Bizottság részére. Tornaterem átalakítási tervdokumentáció Solymosi Ottóné, Északpestmegyei Tatarozó és Építő Vállalat, 1957-58. 09. KÖH Tt Dok.874 Hiányzó lapokkal L. még Dok.880.

F2 2-4.) Törzsszám: B-1/701 Biai iskola tornaterme. Engedély példány. Tornaterem átalakítási tervdokumentáció Solymosi Ottóné, Északpestmegyei Tatarozó és Építő Vállalat, 1957-58. 09. KÖH Tt Dok.880

Helyszínrajz M1:500

Alaprajz M1:50 (középső épületrész bontások jelölésével)

Homlokzatok M1:100

Homlokzati profilok M1:100, M1:5

Hosszmetszet M1:50

Keresztmetszet M 1:50

műszaki, statikus műleírás

statikai terv

Bia Ált. isk. tornaterem. Öltöző belső átalakítása. M1:100 Szeitz József, 1968. 02. KÖH Tt Dok.110

F2 5-7.) Biatorbágy, Sándor-Metternich kastély. Építészettörténelmi felmérési terv. M 1:100 BME Építészettörténelmi és Műemléki Tanszék, é.n. [1980.] Éptört. Tsz. Archivum.

Felmérés, a teljes épület alaprajza M 1:100

Homlokzatok M 1:100

Biatorbágy, Kastély iskola vegyes dosszié. BVÖ Irattár

Felmérési terv 1, 2, 3. sz. lap alaprajz M 1:100 Szeitz József, 1980.

Törzsszám: B-1/81-2 Biatorbágy, Vöröshadsereg u. 60-62. Iskola átalakítás. Beruházási programterv. Leírás. Trummer Imre, Pest Megyei Tanácsi Tervező Vállalat, 1982. 09. KÖH Tt Dok.18208

F2 8-11.) Törzsszám: B-1/81-2 Biatorbágy, Vöröshadsereg u. 60-62. Iskola átalakítás. Trummer Imre, PTTV, 1982. KÖH Tt Dok.18209., BVÖ Irattár

Területismertető talajmechanikai szakvélemény. Lipowsky Rudolf, 1982. 08.

E-0 Helyszínrajz M1:500

E-1 Iskola átalakítás, meglévő alaprajz M1:200

E-2 meglévő metszet M1:100

E-3 Beruházási program földszinti alaprajz M1:200

E-4 ÉK-i homlokzat jelenlegi állapot M1:200 (halvány)

E-5 ÉK-i homlokzat kialakítás M1:200

MK-1 Tereprendezési és parkosítási helyszínrajz M1:200

Közműterkép

Törzsszám: B-1/81-2 Biatorbágy, Vöröshadsereg u. 60-62. Iskola ép. eng. ter. Trummer Imre, PTTV, 1983. 04. BVÖ Irattár

E-2 A-A metszet M 1:100

E-3 B-B metszet és udvari homlokzat M 1:100

E-4 tornaterem – udvari homlokzat C-C metszet M 1:100

E-5 DKhomlokzat D-D metszet M 1:100

E-6 ÉKhoml. M 1:100

E-7 ÉNyhoml. M 1:100

E-8 DNYhoml. M 1:100

F2 8-11, 12-15.) Törzsszám: B-1/81-2 Biatorbágy, Vöröshadsereg u. 60-62. Isk. átalakítás műszaki
kiviteli tervdokumentáció. Trummer Imre, PTTV, 1983. KÖH Tt Dok.22617., BVÖ Irattár

Terviratok

Árazatlan költségvetés

F-1 Földszinti alaprajz „A” szárny (felmérés) M1:50

E-1 Földszinti alaprajz „A” szárny (átalakítás) M1:50

F-2 Földszinti alaprajz „B” szárny (felmérés) M1:50

E-2 Földszinti alaprajz „B” szárny (átalakítás) M1:50

F-3 Földszinti alaprajz „C-D” szárny (felmérés) M1:50

E-3 Földszinti alaprajz „C” szárny (átalakítás) M1:50

E-4 Földszinti alaprajz „D” szárny (átalakítás) M1:50

E-5 tetőalaprajz (szintkötésekkel) M1:100

E-6 „A” szárny metszetek és csomópontok M1:50, M1:5

E-7 „A” szárny hosszmetesz M1:50

E-8 „B” szárny metszet M1:50

E-9

E-10

E-11 csomópont, részletterv M1:5

E-12 asztalos konszignáció

Kiegészítő talajmechanikai szakvélemény kazánkémény tervezéséhez. Lipowsky Rudolf, 1983. 06.

... stb. konszignációk és szakági tervek

Törzsszám: B-1/82-2 Biatorbágy, Vöröshadsereg út 60-62. Felújítás. Szennyvízelhelyezés
előterv, PTTV, 1983. 06. BVÖ Irattár

2. Sándor-Metternich-kastély közműterképe M 1:500 1982. 05.

F2 8-11, 12-15.) Törzsszám B-1/83-2 Biatorbágy, Vöröshadsereg u. 60-62. Ált.isk. felújítás „A” és „B”
szárny. Módosított kiviteli tervdokumentáció. Trummer Imre, PTTV, 1984. 07. KÖH Tt
Dok.19963., BVÖ Irattár

F1 „B” szárny földszinti alaprajz, felmérési ter. M 1:50.

E1 „A” szárny földszinti alaprajz, kiviteli ter. M 1:50

E2 „B” szárny földszinti alaprajz, kiviteli ter. M 1:50

... stb. szakági tervek

Törzsszám: B-1/83-3/VGM-102 Biatorbágy, Vöröshadsereg út 60-62. II. sz. ált. isk. „A”
szárnyépület generálfelújítása. Trummer Imre, PTTV, 1982 (jav. 1984.) 06. BVÖ Irattár

E-1 földszint alaprajz M 1:50

Biatorbágy 2. sz. ált. isk. felújítás. Építési napló, építési napló másolatok, 1984. BVÖ Irattár

Törzsszám B-1/85-1 Biatorbágy, Vöröshadsereg u. 60-62. Ált.isk. ideiglenes konténer kazán.
Trummer Imre, PTTV, 1985. 09. KÖH Tt Dok.23039

Tervezési térkép, helykijelölési vázlat (geodéziai felmérésen) M 1:500
műszaki leírás

Törzsszám: B-1/85-6. (VGM77) Biatorbágy, Vöröshadsereg u. 60-62. Iskola Módosított engedélyezési tervdokumentáció. Trummer Imre, PTTV, 1985. 11. KÖH Tt Dok.21862

Műleírás

E-00 iskola felújítás módosított eng.terv. földszinti alaprajz M1:100

E-6/1-3 homlokzatok M1:100

F2 12-15.) Törzsszám: B-1/85-6.-VGM-77. Biatorbágy, Vöröshadsereg út 60-62. Iskola C-D szárny felújítás műszaki kiviteli tervdokumentáció. Trummer Imre, PTTV, 1985. BVÖ Irattár

E-1 D-szárny alaprajz M 1:50

E-2 C-szárny alaprajz M 1:50

E-3 metszetek M 1:50

E-5 fedélszék alaprajz

Törzsszám: B-1/85-6/1 Biatrobágy, Vöröshadsereg út 60-62. Iskola „D” szárny átalakítása. Csajághy, PTTV, 1986. 06. BVÖ Irattár

S1 Fedélszék szerk. terve

Törzsszám: B-1/86-1 Biatorbágy, Vöröshadsereg út 60-62. 2. sz. ált. isk. vízellátás és szennyvízelvezetés, Tóth Pálné, 1986. 09. BVÖ Irattár

Felirat nélküli dossziéban: 1986 és 1990 között felújítások részletes számlákkal. Biatorbágy Vöröshadsereg út 60-62. sz. alatti 2. sz. általános iskola. BVÖ Irattár

Törzsszám: CV-89/108 Biatorbágy, Vöröshadsereg út 60-62. általános iskola közüzemi ivóvízhálózatra kötése. Eng. és kiviteli ter. Celeritas Vízgazdálkodási Műszaki GMK, Erős Viktor, 1990. 08. BVÖ Irattár

Biatorbágy, ált. isk. tetőszigetelés felújítási javaslata. Horváth Sándor, BME, 1992. 12. BVÖ Irattár

Biatorbágy, Ált. isk. tornaterem tanulmányterv. Tataterv Kft., 1994. 02. BVÖ Irattár

Helyszínrajz M 1:2000

alaprajz, metszet, homlokzat M 1:200

Kazánház építési tervek. Cserjési Jánosné, 1994. 04. BVÖ Irattár

Biatorbágyi 1 és 2. sz. általános iskola építészeti vizsgálata. Mizsei József, 1997. 01. BVÖ Irattár

F2 16.) Ajánlati dokumentáció Biatorbágy Önkormányzata által a Biatorbágyi Ált. Isk. (Sándor-Metternich-kastély) tetőfelújítására. Konstruma Mérnöki Kft., 2004. 04. BVÖ Irattár

Tető felülnézeti vázlat (költségvetés kiírás melléklete) M 1:200

10.2.2 Metszetek, litográfiák, archív fényképfelvételek: (F3 tabló)

F3 1.) Bia, Sándor-kastély homlokzatának és teraszának részlete és Sándor Móric gróf lovasbravúrija.
In: LESTYÁN

Bia, Sándor-Metternich-kastély kápolnájának utcai látképe a Szentháromság szoborral, é.n. (1910 körül). Archív fényképfelvétel. Biatorbágyi Krónika Szerkesztősége, Horváth Imre helytörténeti gyűjteménye. Biatorbágy

Bia, Sándor-Metternich-kastély és kápolnájának utcai látképe, 1915. Képes levelezőlap. Felirata: „Bia. Róm. kat. templom”. Biatorbágyi Krónika Szerkesztősége, Horváth Imre helytörténeti gyűjteménye. Biatorbágy.

F3 6.) Bia, Sándor-Metternich-kastély, udvari portikusz és középrész látképe, é.n. (1920 körül). Képes levelezőlap. Felirata: „Üdvözet Biáról – uradalmi ...” Kelemen Erzsébet gyűjteménye. Biatorbágy

F3 2.) Bia, Sándor-Metternich-kastély és a templom utcai látképe, 1922. Képes levelezőlap. Felirata: „Üdvözet Bia Róm. Kath. templom” Biatorbágyi Krónika Szerkesztősége, Horváth Imre helytörténeti gyűjteménye. Biatorbágy.

F3 3-4.) Bia, Sándor-Metternich-kastély kápolnájának utcai látképe és belseje, é.n. (1922 körül). Képes levelezőlap. Felirata: „Róm. kath. templom Bia” Közlök: HORVÁTH-PALOVICS II. 51., HORVÁTH 2005 21.

Bia, Sándor-Metternich-kastély kápolnájának utcai látképe, é.n. (1922 körül). Képes levelezőlap. Felirata: „Róm. kath. templom utcarészlettel Bia” Magántulajdon, Biatorbágy. Közli: HORVÁTH-PALOVICS II. 50.

F3 5.) Bia, Sándor-Metternich-kastély és a templom utcai látképe, é.n. (1922 körül). Képes levelezőlap. Felirata: „Bia Róm. Kath. templom” Biatorbágyi Krónika Szerkesztősége, Horváth Imre helytörténeti gyűjteménye. Biatorbágy.

F3 7.) Bia, a Sándor-Metternich-kastély távoli látképe az 1924. évi szélvihar pusztítása után. 1924. Biatorbágyi Krónika Szerkesztősége, Horváth Imre helytörténeti gyűjteménye. Biatorbágy.

F3 8.) Bia, a Sándor-Metternich-kastély délnyugati szárnya az 1924. évi szélvihar pusztítása után. 1924. Biatorbágyi Krónika Szerkesztősége, Horváth Imre helytörténeti gyűjteménye. Biatorbágy.

Bia, a Sándor-Metternich-kastély délkeleti szárnyának utcai látképe az 1924. évi szélvihar pusztítása után. In: RÉTHLY 15.

F3 12.) Bia, Sándor-Metternich-kastély, udvari portikusz délkelet felől, 1929. Retusált archív fényképfelvétel. [Eredetijét I. 94.610 számon] KÖH Fotótár lelt.sz.: 5690/30 poz.sz.: 8262, neg.sz.: 148.270 Közli: RADOS Jenő: Magyar kastélyok. Budapest, MOB és a Könyvbarátok Szövetsége, 1931. 199. 184. kép; RADOS Jenő: Magyar kastélyok. Bővített második kiadás. Budapest, MOB, 1939. CXLI. tábla; DERCSÉNYI 260. 147. kép Biatorbágy: A biai volt Sándor-Metternich-kastély. A főépület előcsarnoka eredeti állapotában.

F3 14.) Bia, Sándor-Metternich-kastély, északi oldalszárny fogadóudvari homlokzata a kocsibehajtóból, 1929. Archív üvegdia fényképfelvétel, Rados Jenő. KÖH Fotótár 94.609

F3 11.) Bia, Sándor-Metternich-kastély, udvari portikusz délkelet felől, 1929. Archív üvegdia fényképfelvétel, Rados Jenő. KÖH Fotótár 94.610

F3 10.) Bia, Sándor-Metternich-kastély, fogadóudvari portikusz és a déli kocsibehajtó, 1929. Archív üvegdia fényképfelvétel, Rados Jenő. KÖH Fotótár 94.611

- F3 13.) Bia, Sándor-Metternich-kastély, északi oldalszárny a fogadódvarról, 1929. Archív üvegdia fényképfelvétel, Rados Jenő. KÖH Fotótár 94.612
- F3 9.) Bia, Sándor-Metternich-kastély, fogadódvari portikusz a főépület előtt, 1929. Archív üvegdia fényképfelvétel, Rados Jenő. KÖH Fotótár 94.617
- F3 16.) Bia, Sándor-Metternich-kastély kápolnája, belső látkép, 1937. Archív répró fényképfelvétel, dr. Ponte József. KÖH Fotótár 144547; Eredeti felvétel: SzPL Ph-26-III-Bia (Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár); További reprodukciója a templom előterében. Felirata: „Templom belseje 1940-ben”. Ismeretlen szerző felvétele.
- F3 15, 17.) Bia, Sándor-Metternich-kastély és a templom utcai látképe, 1947. Képes levelezőlap. Felirata: „Bia Róm. Kath. templom, Metternich-kastély” Biatorbágyi Krónika Szerkesztősége, Horváth Imre helytörténeti gyűjteménye. Biatorbágy.
- Bia, Sándor-Metternich-kastély kápolnájának utcai látképe az átalakítás után, é.n. (1947 körül). Képes levelezőlap. Felirata: „Róm. kat. templom, Metternich-kastély” Biatorbágyi Krónika Szerkesztősége, Horváth Imre helytörténeti gyűjteménye. Biatorbágy.
- Bia, Harangszentelés és beemelés az r.k. templom tornyába. Archív fényképfelvétel, é.n. (1950 k.) Biatorbágyi Krónika Szerkesztősége. Horváth Imre helytörténeti gyűjteménye. Biatorbágy.
- F3 18.) Bia, Sándor-Metternich-kastély és kápolnájának utcai látképe, é.n. (1950 körül). Képes levelezőlap. Felirata: „Róm. kat. templom”, „Kastély Bia” HORVÁTH – PALOVICS II. 52.
- F3 22.) Bia, volt Sándor-Metternich-kastély udvari látképe, é.n. (1956) Archív fényképfelvétel. Biatorbágyi Krónika Szerkesztősége. Horváth Imre helytörténeti gyűjteménye, Biatorbágy.
- Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, templom látképe a megemelt toronnyal 1956. Archív fényképfelvétel. KÖH Fotótár lelt.sz.: 44957/A-B poz.sz.: 45505
- F3 25.) Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, északi oldalszárny és az északi kocsibehajtó a fogadódvar felől 1956. Archív üvegdia fényképfelvétel. KÖH Fotótár lelt.sz.: 44958 poz.sz.: 45506 Közli: DERCSÉNYI 259. 146. kép. Biatorbágy: A biai volt Sándor-Metternich-kastély. Kocsiáthajtós nyugati oldalszárny.
- F3 21.) Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, déli oldalszárny a fogadódvar felől 1956. Archív fényképfelvétel. KÖH Fotótár lelt.sz.: 44959 poz.sz.: 45507
- F3 23.) Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, déli oldalszárny és kocsibehajtó a fogadódvar felől 1956. Archív üvegdia fényképfelvétel. KÖH Fotótár lelt.sz.: 44960 poz.sz.: 45508
- F3 24.) Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, főépület és udvari portikusza a két oldalán kocsibehajtókkal 1956. Archív üvegdia fényképfelvétel. KÖH Fotótár lelt.sz.: 44961 poz.sz.: 45509 Közli: HORVÁTH – PALOVICS I. 159. 1. kép: A Sándor-Metternich kastély timpanonjára festett szocreál kép.
- F3 26.) Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, főépület és udvari portikusza 1956. Archív fényképfelvétel. KÖH Fotótár lelt.sz.: 44962 poz.sz.: 45510 Közli: DERCSÉNYI 259. 145. kép Biatorbágy: A biai volt Sándor-Metternich-kastély. Főépület, 1823.
- F3 28.) Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, főépület középrészének nyugati (kerti) oldala 1956. Archív fényképfelvétel. KÖH Fotótár lelt.sz.: 44963 poz.sz.: 45511
- F3 27.) Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, északi kocsibehajtó 1956. Archív fényképfelvétel. KÖH Fotótár lelt.sz.: 44964 poz.sz.: 45512

Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, ablak 1956. Archív fényképfelvétel. KÖH Fotótár lelt.sz.: 44965/A-B poz.sz.: 45513 Közli: DERCSÉNYI 260. 148. kép: Biatorbágy: A biai volt Sándor-Metternich-kastély. Az utcai szárny homlokzati részlete, 1823.

F3 20.) Bia, volt Sándor-Metternich-kastély kápolnája – rk. templom utcai látképe. 1957. Képes levelezőlap. Felirata: „Biatorbágyi részletek”. Biatorbágyi Krónika Szerkesztősége, Horváth Imre helytörténeti gyűjteménye. Biatorbágy.

F3 29.) Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, templom látképe keletről a megemelt toronnyal é.n. (1960 k.) Archív fényképfelvétel. Pusztai. KÖH Fotótár 73525

F3 31.) Bia, volt Sándor-Metternich-kastély portikuszos középrészének látképe a Szentháromság térről. Archív fényképfelvétel, é.n. (1960 k.) Kelemen Erzsébet gyűjteménye. Biatorbágy.

F3 32.) Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, főépület és udvari portikusza, két oldalt hajdani kocsibehajtókkal 1973. Archív fényképfelvétel. Dobos. KÖH Fotótár 102416/A-B

F3 33.) Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, főépület udvari portikusza észak felől 1973. Archív fényképfelvétel. Dobos. KÖH Fotótár 102417/A

F3 34.) Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, udvari látkép a portikuszból 1973. Archív fényképfelvétel. Dobos. KÖH Fotótár 102418/A-B

Bia, volt Sándor-Metternich-kastély udvari látképe, utcai látképe a fasorral, a templom látképe észak, illetve dél felől. Archív fényképfelvételek, 1980. körül. Képfelirat: „VIII/1-26 Volt Metternich kastély, rk. tmlom, szobor, fasor együttes”. In: Pest megye jelentős környezeti értékei /adatgyűjtemény/ XVI. kötet Zsámbék körzete. Felelős tervező: Schuman Péter. Bp. 1980. január. Biatorbágy, Karikó János Könyvtár Törzsszám: B-27/74-204.

F3 30.) Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, udvari látkép délkelet felől 1984. Archív fényképfelvétel. Mihalich. KÖH Fotótár 115962/A-B

Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, északkeleti mellékszárny utcai homlokzata 1984. Archív fényképfelvétel. Mihalich. KÖH Fotótár 115963

Bia, volt Sándor-Metternich-kastély, északkeleti mellékszárny nyugati (udvari) homlokzata a tornáccal 1984. Archív fényképfelvétel. Mihalich. KÖH Fotótár 115964

Mellékletek

Elemző tablók

- E1 Ingatlanjellemzők
- E2 Periodizációs koncepció
- E3 Matriális műemléki érték
- E4 Történeti terek
- E5 Építészeti analógiák

Forrástablók

- F0 Család – leszármazás
- F1 Térképek, légifotók
- F2 Felmérések, tervrajzok
- F3 Archív fényképek
- F4 Fotódokumentáció (2008. július) – „A”-szárny
- F5 Fotódokumentáció (2008. július) – „B”-szárny
- F6 Fotódokumentáció (2008. július) – „C”-szárny
- F7 Fotódokumentáció (2008. július) – „D”-szárny
- F8 Fotódokumentáció (2008. július) – „E”-szárny
- F9 Fotódokumentáció (2008. július) – „F”-szárny
- F10 Fotódokumentáció (2008. július) – „G”-szárny
- F11 Fotódokumentáció (2008. július) – „H”-szárny, „M”-melléképület
- F12 Fotódokumentáció (2008. július) – „K” és „L”-szárny

Javaslati tablók

- J1 Műemléki védelem
- J2 Helyszíni épületkutatás
- J3 Diszponálás és téralakítás

Értékleltár

(E3 tábló)

Biatorbágy: volt Sándor-Metternich-kastély 2008. június

A-szárny – iskola utcai (északi) szárnya

A1.1 tanterem

1 db kőkerethez rögzített, kapcsolt gerébtokos, osztott szárnyú ablak részben cserélt, hiányos történeti fogantyúkkal, félfordítókkal;

5 db pallótokos, osztott szárnyú ablak részben cserélt, hiányos történeti fogantyúkkal, félfordítókkal

A1.2-4 WC és előtere

A2. folyosó

8 db dór pillér mellvédfallal a hajdani tornác egy szakaszán

A3 tanterem

3 db pallótokos, osztott szárnyú ablak részben cserélt, hiányos történeti fogantyúkkal, félfordítókkal, hiányzó spalettákkal

A4 szertár

1 db pallótokos, osztott szárnyú ablak részben cserélt, hiányos történeti fogantyúkkal, félfordítókkal

A5 padlásfel- és pincelejáró

Pince

1 db szegmensíves és 1 db egyeneszáródású mécsesstartó falfülke;

2 db dongaboltozat

A6 tanterem

3 db pallótokos, osztott szárnyú ablak részben cserélt, hiányos történeti fogantyúkkal, félfordítókkal, hiányzó spalettákkal

A7 tanterem

3 db pallótokos, osztott szárnyú ablak részben cserélt, hiányos történeti fogantyúkkal, félfordítókkal

A8 előtér és szélfogó

B-szárny – iskola udvari (északkelti) szárnya

B1 folyosó

A szárny északi udvarra néző hajdani homlokzat architektúrájának maradványai, lizénák.

B2 tanterem

1 db pallótokos, osztott szárnyú ablak történeti vasalatok teljes felszerelésével – félfordítók, fogantyúk, támkúpos sarokvasalatok stb.

B3a-b szertár

B4 tanterem

B5 tanterem

B6 tanterem

C-szárny – iskola kerti (déli) szárnya

C1 zsibongó

C2 könyvtár

C3 igazgatói iroda

C4 titkársági iroda

C5 számítástechnika tanterem (labor)

C6 tanterem

C7 szertár

C8 ebédlő

C9.1 zuhanyzó

C9.2 öltöző

C9.3 WC előtérrel

C9.4 konyha és tállaló, fehér mosogató

C10 fekete mosogató

C11 hűtő

C12 raktár

C13 előtér (szélfogó)

C14 folyosó, kézmosó, szélfogó

C15 tanterem

C16 kis tanterem

C17 szertár

C18a-c folyosó (volt tornác)

9 db tornácpillér, 10 db ívzáradék a déli szárny hajdani északkeleti homlokzatának – tornác – maradványai

C19 tanterem

C20 tanterem

C21.1 raktár és padlásfeljáró

Valószínűleg az eredeti pincelejárát ma elfalazott lépcsőfeljárója (is) ebbe a helyiségrészbe érkezett.

Pince

Téglából rakott, történeti lépcső lejáró részben visszabontva, elfalazva; ma külső megközelítés utólagos, 1945 utáni kialakítással

1 db dongaboltozat

C21.2 dohányzó

C22 tanári szoba

C23 folyosó(szakasz)

1 db boltív

C24.1 WC

C24.2 kézmosó

C24.3 kézmosó

D-szárny – főépület-szárny

D1.1 WC

D1.2 folyosó(szakasz)

D1.3 kocsiáthajtó kapualj

2 db íves, kívül-belül profilozott, tagozott kökeret mindkét kapunyílásban

D1.4 folyosó(szakasz)

D1.5 elektromos főkapcsoló helyiség

D1.6 orvosi szoba

D2.1 folyosó(szakasz)

D2.2 közlekedő (előtér)

D2.3 WC

D2.4 öltöző

D2.5 mosdó

D3.1 folyosó(szakasz)

D3.2 táncterem

D4a-c tornaterem

D5 portikusz

4 db jön oszlop, 4 db toszkán pilaszter és gerendaráccsal tagolt, profilozott párkánnyal hangsúlyozott kazettás mennyezet

D6.1 folyosó(szakasz)

D6.2 közlekedő (előtér)

D6.3 WC

D6.4 mosdó

D6.5 öltöző

D7.1 folyosó(szakasz)

D7.2 tornaszertár

D7.3 tanterem (kocsiáthajtó kapualj)

2 db íves, kívül-belül profilozott, tagozott kökeret mindkét kapunyílásban

D7.4 volt WC

A D-szárny felé hajdan nyíló kocsiáthajtó kapualj kialakításának architektonikus töredékei (mennyezeti holkerprofilok, befalazott pillérek, részben levert fejezettel)

D7.5 volt zuhanyzó

A D-szárny felé hajdan nyíló kocsiáthajtó kapualj kialakításának architektonikus töredékei (mennyezeti holkerprofilok, befalazott pillérek, részben levert fejezettel, a nyugati oldalon kibontott áthidalóval)

E-szárny – volt tsz. kerti (nyugati) szárnya

E1. folyosó

1 db borított ácsstokos, profilozott ajtótok, váztaáblázatos ajtószárnyal, történeti támkúpos vasalatokkal;
1 db borított ácsstokos, kazettás bélletborítással kialakított, profilozott ajtótok, váztaáblázatos, kazettás ajtószárnyal, történeti támkúpos vasalatokkal.

E2. fülke (hajdan árnyékszék ?)

1 db pallótokos, közepén felnyíló, osztott, üvegezett szárnyakkal kialakított ablak, történeti vasalatok teljes felszerelésével (támkúpos vasalatok, sarokmerezítők, riglik stb.) befalazva.

E3. szoba

1 db kökeretbe illesztett gerébtokos ablak, osztott, üvegezett szárnyak maradványaival, hiányos vasalatokkal – történeti rigli, félfordító, fogantyú, ablakrögzítő kapocs stb.

E4. szoba

2 db pallótokos, középen felnyíló, osztott, üvegezett szárnyakkal kialakított ablak, hiányos történeti vasalatokkal és hiányzó belső spalettákkal.

E5. műhely

E6. műhely

E7. előtér

E8. helyiség

E9. műhely

E10. műhely

A hajdani épületszárny déli részben lebontott szakaszának fragmentumai; a nyugati külső homlokzat architektonikus részletei (profilozott könyöklőpárkány maradványai, 1 db befalazott ablak mentén körbeforduló, tagozott szalagkeretezés)

E11. műhely

A szárny hajdani kerti (nyugati) homlokzatának architektonikus részletei (profilozott könyöklőpárkány maradványai, 3 db befalazott ablakok mentén körbeforduló, tagozott szalagkeretezés)

E12. műhely

Az épületszárny lebontott déli szakasza nyugati homlokzati falának maradványai, lábazat, lábazati párkánytöredék profilozással

F-szárny – volt tsz. udvari (északi) szárnya

F1.1-2 műhely és fülke

3 db pallótokos, osztott szárnyú ablak, középen felnyíló, belső, kazettás – váztaablázatos spalettákkal, hiányos, ill. cserélt történeti vasalatokkal.

F2.1-2 műhely és fülke

2 db pallótokos, osztott szárnyú ablak, hiányos, ill. cserélt történeti vasalatokkal.

F3. volt zuhanyzó

F4.1 előtér

1 db kökeretre rögzített, középen felnyíló, vas ajtószárny, történeti támkúpos vasalatokkal, perselyzárral, fogantyúkkal.

F4.2 terem (volt történeti konyha ?)

1 db befalazott kökeretes ajtó, hiányos támkúpos vasalatokkal, kötömb lelépő fokokkal;

2 db roncsolt, kapcsolt gerébtokos ablak maradványai;

2 db hevedívek közé épített csehsüveg boltozat.

F5. szoba

1 db kökerethez rögzített, kapcsolt gerébtokos ablak, osztott, üvegezett szárnyakkal, hiányos történeti vasalatokkal, félfordítók;

F6. szoba

1 db borított ácstokos, kazettás béléltborítással kialakított, profilozott ajtótok, váztaáblázatos kazettás ajtószárnyal, történeti támkúpos vasalatokkal.

F7. fülke

1 db kökerethez rögzített, kapcsolt gerébtokos ablak, osztott, üvegezett szárnyakkal, hiányos történeti vasalatokkal, félfordítók;

1 db borított ácstokos, kazettás béléltborítással kialakított, profilozott ajtótok, váztaáblázatos kazettás ajtószárnyal, történeti támkúpos vasalatokkal.

G-szárny – volt tsz. utcai (északkeleti) szárnya

G1.1 tornác(szakasz)

1 db pincelejárati, borított ácstokos ajtó, váztaáblázatos, zsaluleveles szárnyakkal, támkúpos vasalatokkal, perselyzárral;

1 db üvegfalba épített üvegezett szárnyú ajtó, történeti gömbdíszes vasalatokkal;

2 db üvegezett szárnyú ajtó félköríves üvegezett lunettával, részben cserélt történeti vasalatokkal;

2 db kötömb könyöklőpárkány;

bélyeges téglából rakott, töredékes padlóburkolat.

G1.2 tornác(szakasz)

1 db borított ácstokos ajtó, váztaáblázatos kazettás ajtószárnyal, történeti támkúpos vasalatokkal, perselyzárral;

2 db nagy homlokzati üveglablak, kisebb felnyíló szárnyakkal, gömbdíszes támkúpokkal,

2 db kötömb könyöklőpárkány.

G1.3 tornác(szakasz)

1 db borított ácstokos, profilozott ajtókeret, hiányos gömbdíszes vasalattal, hiányzó ajtószárnyal.

G2 Pincelejárati

Pince

Téglából rakott, történeti lépcső lejáró farönk szegéllyel;

1 db csehsüveg boltozat;

2 db kis mező és 2 db nagy mező feletti dongaboltozat.

G3 folyosó

G4 szoba

1 db pallótokos ablak, osztott, üvegezett szárnyakkal, történeti félfordítókkal, 1 db rúdkarnissal.

G5 fülke

G6 szoba

2 db pallótokos, osztott szárnyú ablak, közepén felnyíló, belső, kazettás – váztaáblázatos spalettákkal, történeti vasalatok teljes felszerelésével – félfordítók, fogantyúk, támkúpos sarokvasalatok, kitámasztók stb.

G7 szoba

2 db pallótokos, osztott szárnyú ablak, középen felnyíló, belső, kazettás – váztaablázatos spalettákkal, történeti vasalatok teljes felszerelésével – félfordítók, fogantyúk, támkúpos sarokvasalatok, kitámasztók stb.

G8 előtér

1 db fűtőnyílás az északi falban, a nyílás hiányos fa szárnykeretével, 2 db támkúpos vasalattal.

G9 szoba

2 db pallótokos, osztott szárnyú ablak, középen felnyíló, belső, kazettás – váztaablázatos spalettákkal, történeti vasalatok hiányos, cserélt felszerelésével – történeti félfordítók.

G10. irattár fülke

G11. padlásfeljáró

Téglából rakott, történeti lépcső feljáró farönk szegéllyel (bélyeges téglák: „C S” monogrammal).

G12 előtér

1 db borított ácsbokos, profilozott ajtókeret, hiányzó szárnyal;
1 csehsüveg boltmező

G13 a padlásfeljáró alatti fülke

G14a-c műhely

6 db pallótokos, osztott szárnyú ablak, középen felnyíló, belső, kazettás – váztaablázatos spalettákkal, történeti vasalatok teljes felszerelésével – félfordítók, fogantyúk, támkúpos sarokvasalatok, kitámasztók stb.;

1 db rézsűs falazással kialakított történeti kályhahely a nyugati sarokban.

G15. terem

1 db pallótokos, osztott szárnyú ablak, középen felnyíló, belső, kazettás – váztaablázatos spalettákkal, cserélt vasalatokkal;

1 db borított ácsbokos, kazettás bélétkeretes, profilozott ajtókeret egyik oldalon hiányzó, másikon meglévő felül különnyíló, gombdíszes vasalattal, riglivel felszerelt üvegezett szárnyú, váztaablázatos, kazettás ajtószárnyal, történeti gombdíszes vasalatokkal;

G16. fülke

G17 fülke

Az egykor szabadon álló szárnyépület északi homlokzat architektúrájának maradványai (lizénák, ablakmélyedések, lunetták)

G18 fülke

Az egykor szabadon álló szárnyépület északi homlokzat architektúrájának maradványai (lizénák, ablakmélyedések, lunetták)

G19 toldalék szín

Az F-szárny udvari homlokzatának architektonikus részletei (lizénák, ablakok, lunetták)

G20 kazánház

G21 kazánház mögötti helyiség

1 db történeti ablak spalettatáblákkal

H-szárny – volt tsz. udvar délkeleti épületrészei

H1 műhely

1 db régi szegmensíves ablak

H2 raktár

pórfödém

H3 raktár

1 db borított ács tokos ajtó, váz táblázatos deszka ajtószárnyal, részben eredeti vasalatokkal (perselyzár, támkúpos fordító);

3 db régi pad (a kápolnatér történeti berendezéséből);

pórfödém

K-szárny – volt Szt. Kristóf kápolna, ma Szt. Anna templom

K1 előtér

Egyszerű kökerettel (zárókövén „1800” évszámmal) váz táblázatos, kazettás ajtó, eredeti kovácsoltvas vasalatokkal (4 db támkúpon forduló díszes heveder, 2 db persely, kilincs és rúdzár);

1 db csehsüveg boltmező

K2 karzatfeljáró

Faragottkő csigalépcső, kifalazott orsóval

K3 kápolnatér

1 db fehérmárvány keresztelőkút, felirata: „Gewidmet von Katharina Sörös 1903”;

1 db (eredeti) oltárkép oldalra helyezve, restaurált Louis XVI. stílusú keretben;

2 db korintoszi fejezettel kialakított, öntöttvas oszlopon nyugvó karzat; emeleti előterében háromszakaszos csehsüveg boltozattal; régi (XVIII-XIX. századi) orgonaházzal;

1 db borított ács tokkal kialakított sekrestyeajtó, felül üvegezett váz táblázatos ajtószárnyal, vasalatokkal;

Padlás:

2 db régi kandelláber (eredetileg a kápolnatérben voltak felállítva);

1 db régi hordozható kereszt;

7 db régi zászló(rúd) és nyél

K4 sekrestye

1 db elfalazott feljáró a hajdani szószékhez (ma a templomtérből eltávolítva);

1 db kökeretbe illesztett gerébtokos ablak, osztott üvegezett szárnyakkal, eredeti vasalatokkal (fogantyú, félfordító, támkúp, kitámasztó stb.);

1 db régi csillár (eredetileg a kápolnatérbe függesztve)

L-melléképület

L1 előtér

L2 fülke

L3 WC

L4 szoba – téli kápolna

M-melléképület

M1 szoba

1 db kis pallótokos ablak, közepén felnyíló 2 db szárnyal, vasalatokkal;

1 db borított ács tokos ajtó, váz táblázatos szárnyal, gombos végű, díszes, kúpos vasalatokkal, cserélt zárral-kilincssel

M2 szoba

Alatta pincefülke

Pince

3 mezőből álló acélgerendákra boltozott poroszsüveg födém

M3 előtér

1 db kazettás béléstborítással kialakított ács tokos ajtó, félig üvegezett, váz táblázatos ajtószárnyakkal, cserélt vasalatokkal

M4 tanterem

1 db kazettás béléstborítással kialakított ács tokos ajtó, üvegezett, váz táblázatos ajtószárnyakkal, cserélt vasalatokkal

M5 tanterem

1 db kazettás béléstborítással kialakított ács tokos ajtó, üvegezett, váz táblázatos ajtószárnyakkal, cserélt vasalatokkal;

1 db kazettás béléstborítással kialakított ács tokos ajtó befalazva